

Мукаддима

Бугун биз тарихий бир даврда - халкимиз ўз олдига эзгу ва улуг мақсадлар қўйиб, тинч-осойишта ҳаёт кечираётган, авваламбор ўз куч ва имкониятларига таяниб, демократик давлат ва фуқаролик жамияти қуриш йўлида улкан натижаларни қўлга киритаётган бир замонда яшамокдамиз.

Биз ўз тақдиримизни ўз қўлимизга олиб, азалий кадриятларимизга суяниб, шу билан бирга, тараккий топган давлатлар тажрибасини ҳисобга олган ҳолда, мана шундай олижаноб интилишлар билан яшаётганимиз, халкимиз асрлар давомида орзиқиб қутган озод, эркин ва фаровон ҳаётни барпо этаётганимиз, бу йўлда эришаётган ютуқларимизни халқаро ҳамжамият тан олгани - бундай имкониятларнинг барчасини айнан мустақиллик берганини бугун ҳаммамиз чуқур англаймиз.

Ана шу ҳақиқатни халкимиз ҳар томонлама тўғри тушуниб, танлаган тараккий йўлимизни онгли равишда қабул қилгани ва қўллаб-қувватлаётгани олдимизга қўйган мақсадларга эришишнинг асосий манбаи ва гарови эканини ҳаётнинг ўзи тасдиқламоқда.

Биз халкимизнинг дунёда ҳеч кимдан кам бўлмаслиги, фарзандларимизнинг биздан кўра кучли, билимли, доно ва албатта бахтли бўлиб яшаши учун бор куч ва имкониятларимизни сафарбар этаётган эканмиз, бу борада маънавий тарбия масаласи, ҳеч шубҳасиз, бекиёс аҳамият касб этади. Агар биз бу масалада хушёрлик ва сезгирлигимизни, катъият ва масъулиятимизни йўқотсак, бу ўта муҳим ишни ўз холига, ўзибўларчиликка ташлаб қўядиган бўлсак, мукаддас кадриятларимизга йўғрилган ва улардан озикланган маънавиятимиздан, тарихий хотирамиздан айрилиб, охир-окибатда ўзимиз интилган умумбашарий тараккий йўлидан четга чиқиб қолишимиз мумкин.

Эл-юртимиз ўзининг кўп асрлик тарихи давомида бундай машъум хатарларни неча бор кўрган, уларнинг жабрини тортган. Шундай асоратлар туфайли тилимиз, динимиз ва маънавиятимиз бир пайтлар қандай хавф остида қолганини барчамиз яхши биламиз. Ана шу фожиали ўтмиш, босиб ўтган машаққатли йўлимиз барчамизга сабоқ бўлиши, бугунги воқеликни теран таҳлил қилиб, мавжуд таҳдидларга нисбатан доимо огоҳ бўлиб яшашга даъват этиши лозим. Ўз тарихини билмайдиган, кечаги кунини унутган миллатнинг келажаги йўқ. Бу ҳақиқат кишилик тарихида кўп бора ўз исботини топган.

Маълумки, биз бошимиздан кечирган собиқ мустабид тузум даврида миллий маънавиятни ривожлантиришга мутлақо йўл қўйилмаган. Аксинча, халкимизнинг табиати, яшаш тарзига ёт бўлган коммунистик мафқурани ҳар қандай йўллар ва зўравонлик билан жорий этишга ҳаракат қилинган. Шунинг учун ҳам истиклолнинг дастлабки кунларидан бу соҳадаги аҳволни тубдан ўзгартириш юртимизда энг долзарб ва ҳал қилувчи вазифалардан бирига айланди.

Шу ўринда биз бу ўта муҳим масалага қандай эътибор берганимиз ва уни босқичма-босқич ҳал қилиб келаётганимиз ҳақида тўхталиб ўтиш жоиз, деб ўйлайман. Жумладан, 1994 йили 22 сентябрда парламент минбаридан яқин тарихимизда бошимиздан кечирган воқеалар, яъни, миллатимизнинг кадр-киммати, шаъни ва номуси поймол қилингани, қўхна тарихимиз ва мукаддас кадриятларимиз топталгани ҳақида қуйидаги дардли-изтиробли фикрлар билдирилган ва баъзи бир гоят қийин, аммо

табiiй саволлар ўртага ташланган эди:

«- Ўзингиз ўйлаб кўринглар, азиз дўстлар, муштабид тузум, муштамлакачилик даврида биз ким эдик?»

- Такдиримиз, эркимиз кимларнинг кўлида эди?
- Каъба деб каерга сигинар эдик? Хар тонг «Ассалом!..» деган мадхия оханглари остида кимларга куллук килиб уйгонардик?
- Тилимиз, динимиз кай ахволда эди? Имом Бухорий, Имом Термизий, Хожа Бахоуддин Накшбандларнинг мукаддас хокларига эътибор бормиди? Амир Темур, Бобур Мирзо ва бошка улуг бобокалонларимизнинг буюк номлари кайси тупроқларда коришиб ётган эди?
- Миллий гуруримиз, инсонлик шаънимиз, урф-одатларимиз кандай тушунчаларга алмаштирилган эди?
- Хўш, ўзимиз-чи? Ўзимиз ўзлигимизни билармидик? Кандай мўътабар замин, улуг ажодларимизнинг ўлмас мерослари билан озикланган элнинг фарзандлари эканимизни англаймидик?
- Айтинглари, ўша кезлари Ўзбекистонни дунёда биров билармиди? Биров биз билан хисоблашармиди?
- Юртимиз кандай ва канча бекиёс бойликлар хазинаси эканидан кай биримиз хабардор эдик?
- Гўё миллий ифтихор бўлмиш пахта, хакикатда миллий гурур ўрнига бўйинтурук бўлиб, халкимизни ялангоёк килишдан, бошимизга азоб-укубат, таъна-маломатдан бошка нима келтирарди?»

Дархакикат, якин тарихда халкимиз ўз бошидан кечирган бундай азоб-укубатларни, такдиримиз жар ёкасида турган машъум кунларни унутишга бизнинг асло хақкимиз йўқ. Ўтган давр мобайнида эски тузумдан огир мерос бўлиб колган ана шундай иллатларга, эл-юртимизга нисбатан камситиш ва миллий манфаатларимизни менсимаслик холатларига бархам бериш, кўхна кадриятларимиз, дину диёнатимизни тиклаш, хаётимизда тарихий адолатни қарор топтириш, янги жамият куриш йўлида халкимизнинг маънавий юксалишини ўз олдимизга кўйган олижаноб максадларга етишда хал килувчи мезон деб караш ва шу асосда иш олиб бориш биз учун доимо устувор вазифа бўлиб келганини ва бугун ҳам эътиборимиз марказида турганини таъкидлаш лозим.

Шуни мамнуният билан кайд этиш лозимки, эзгу фазилат ва интилишлар халкимизнинг кон-кони ва суяк-суягига сингиб кетган. Унинг табиятига хос бўлган юксак маънавият неча асрларки бизни не-не бало-казолардан, тўфон ва бўронлардан сог-омон асраб келмокда. Хар кандай боскин ва истилоларга карамасдан, хар кандай огир ва мураккаб шароитда ҳам ота-боболаримиз ўзлигини йўкотмасдан, маънавий хаёт мезонлари, одоб-ахлоқ коидаларига амал килиб, комиллик сари интилиб яшагани бугун ҳам барчамизга ибрат бўлиб, куч-қувват багишлаб келмокда.

Маълумки, хар кайси халк ёки миллатнинг тафаккури, турмуш тарзи, маънавий карашлари ўз-ўзидан, бўш жойда шаклланиб колмайди. Уларнинг вужудга келиши ва ривожланишида аник тарихий, табiiй ва ижтимоий омиллар асос бўлишини ҳаммамиз яхши биламиз.

Масалан, Шарк оламида, жумладан, ўзимизнинг Ўрта Осиё шароитида жамоа бўлиб яшаш туйгуси гоят мухим ахамият касб этади ва одамларни бир-бирига якинлаштиришга, бир-бирини кўллаб-қувватлаб хаёт кечиришга замин тугдиради. Шу маънода, халкимизнинг турмуш ва тафаккур тарзига назар ташлайдиган бўлсак, бошкаларга ҳеч ўхшамайдиган, минг йиллар давомида шаклланган, нафакат ўзаро муомала, балки

хаётимизнинг узвий бир кисми сифатида намоён бўладиган бир катор ўзига хос хусусиятларни кўрамиз.

Мисол учун, тилимиздаги меҳр-окибат, меҳр-мухаббат, меҳр-шафкат, кадр-киммат деган, бир-бирини чуқур маъно-мазмун билан бойитадиган ва тўлдирадиган ибораларни олайлик. Канчалик галати туюлмасин, бу ибораларни бошка тилларга айнан таржима килишнинг ўзи мушкул бир муаммо.

Шуни айтиш лозимки, бу тушунчалар кимдир шунчаки ўйлаб топган ширин калом, кулокка хуш ёкадиган сўзлар эмас. Бундай тушунчалар асрлар мобайнида эл-юртимизнинг дунёкараши, маънавий хаётининг негизи сифатида вужудга келган, онгу шууримиздан чуқур жой олган буюк кадриятларнинг амалий ифодасидир.

Масалан, эзгу одатимизга айланиб кетган меҳр-окибат тушунчасини оладиган бўлсак, унинг жуда теран тарихий, миллий, диний илдизлари борлигини кўриш мумкин. Бу аввало инсоннинг инсон билан, кўшнининг кўшни билан, кариндошнинг кариндош, оиланинг оила билан, энг мухими, шахснинг жамият билан уйгун бўлиб яшашини, етим-есир, бева-бечора ва ногиронларга, мусофирларга саховат кўрсатиш, сидкидилдан, бегараз ёрдам беришни англатади ва бундай хусусият халкимизнинг маънавий оламига сингиб кетганини ҳеч ким инкор эта олмайди.

Шарк халклари ва юртимиз ахлига мансуб шундай белги-аломатлар хакида гапирганда, уларнинг тарихий-ижтимоий заминига алоҳида эътибор қаратиш лозим, деб ўйлайман. Тарихдан маълумки, Ўрта Осиё худудида аҳоли азалдан водийларда, катта сув манбалари - дарё ва анхорлар бўйида яшаб келади. Атрофи чўл ва сахролар билан ўралган, табиати, иклими гоят мураккаб бўлган минтака шароитининг ўзи ана шу элат ва миллатларнинг минг йиллар давомида бир-бирига мослашиб, якин елкадош бўлиб, бир-бирининг оғирини енгил қилиб яшашини такозо этиб келади.

Чиндан ҳам, бу заминда истикомат қиладиган одамларнинг таркок бўлиб яшашга имкони йўқ, табиатнинг ўзи, хаётнинг ўзи уларни шу рухда тарбиялаган. Турмуш ва тафаккур тарзимизнинг ажралмас кисмига айланиб кетган мана шундай азалий тушунчалар минтакамизда яшаб ўтган улуг алломалар, мутафаккир зотларнинг қолдирган бебаҳо меросида ҳам ўзининг ёркин ифодасини топган. Мисол учун, Алишер Навоий бобомиз бўладими, Рудакий, Абай, Махтумқули ёки Тўктагул каби улуг зотлар бўладими, уларнинг барчаси ўз ижоди билан нафакат икки дарё оралигидаги халкларни, балки бутун башарият фарзандларини доимо меҳр-окибатли, дўст-биродар бўлиб яшашга даъват этгани бежиз эмас, албатта.

Ота-боболаримиз неча асрлар мобайнида шу бепоён минтакада қандай ҳамжихат бўлиб, қандай кадриятлар асосида яшаб келган бўлса, бугун ҳам, таъбир жоиз бўлса, тарих ва хаёт гардиши, табиатнинг ўзи бизни - бутун Ўрта Осиё халқларини айнан ана шундай дўстлик ва ҳамкорлик руҳида хаёт кечиритишга даъват этмоқда.

Бир сўз билан айтганда, тарихий воқеликка мана шундай қараш, жамулжам бўлиб яшаш туйғуси биз учун хаёт фалсафасига, яна ҳам аниқроғи, хаёт қоидасига айланиб кетган. Замонавий тилда айтадиган бўлсак, бу миллий менталитетимизнинг асосини ташкил этадиган, бизни бошқалардан ажратиб турадиган шундай бир хусусиятки, уни сезмаслик, англамаслик, кўрмаслик умуман мумкин эмас.

Гарб оламида эса одамларнинг хаёт тарзида жамоавийликдан кўра индивидуализм, шахсий манфаат тамойиллари устунлик қилишини қузатиш мумкин. Бу ҳам муайян, объектив ижтимоий-тарихий омиллар тўғрисида шаклланган воқелик бўлиб, уни ҳам инкор этиб бўлмайди.

Албатта, Ўрта Осиё мухотида жамоа, махалла бўлиб, бир-бирига меҳр-окибатли бўлиб яшайдиган инсонлар, давр канчалик ўзгармасин, тарих синовидан ўтган ўз кадриятларига содик бўлиб яшашни маъкул кўрар экан, буни замонавий фикрлайдиган, дунёга теран назар ташлайдиган одам тўғри тушуниши, тан олиши ва уни хурмат билан қабул қилиши лозим.

Минг афсуски, мана шундай тарихий ҳақиқатни англамайдиган ёки англашни истамайдиган чет элдаги баъзи сиёсатчи ва арбоблар нафакат сиёсат ёки иктисодиёт, балки маънавият бобида ҳам бизга ақл ўргатишга, азалий ҳаёт тарзимиз, рухий дунёмизга ёт бўлган қарашларни мажбуран жорий этишга уринмокда.

Бундай кучларнинг гаразли муносабати аввало бой ва қадимий маънавиятимизга қарши қаратилгани, улар халқимизни ана шу бебаҳо бойликдан жудо қилиш учун ҳар хил усул ва воситалар билан зўр бериб уринаётгани барчамизни ташвишлантирмасдан қолмайди, албатта.

Нега деганда, инсониятнинг кўп минг йиллик тажрибаси шундан далолат берадики, дунёдаги зўравон ва тажовузкор кучлар қайси бир халқ ёки мамлакатни ўзига тобе қилиб, бўйсундирмокчи, унинг бойликларини эгалламоччи бўлса, авваламбор, уни қуролсизлантиришга, яъни энг буюк бойлиги бўлмиш миллий кадриятлари, тарихи ва маънавиятидан жудо қилишга уринади. Бунинг тасдиғини узок ва яқин тарихдаги кўп-кўп мисолларда яққол кўриш мумкин. Чунки ҳар қайси миллат ёки халқнинг маънавияти унинг бугунги ҳаёти ва тақдирини, ўсиб келаётган фарзандларининг келажагини белгилашда шак-шубҳасиз ҳал қилувчи аҳамият қасб этади.

Бинобарин, маънавиятга қарши қаратилган ҳар қандай таҳдид ўз-ўзидан мамлакат ҳавфсизлигини, унинг миллий манфаатларини, соғлом авлод келажагини таъминлаш йўлидаги жиддий хатарлардан бирига айланиши ва охир-окибатда жамиятни инкирозга олиб қелиши мумкин.

Кези келганда илғари айтган бир фикримни такрорламочкиман: бу дунёда табиатда ҳам, жамиятда ҳам бўшлиқ бўлмайди. Қаердадир бўшлиқ пайдо бўлдимиз, ҳеч шубҳасиз, уни албатта қимдир тўлдиришга ҳаракат қилади.

Хозирги кунда қим кўп - ана шундай маънавий бўшлиқни тўлдиришга уринадиган, шунинг ҳисобидан ўзининг гаразли мақсадларини амалга оширишни ўйлаб юрганлар кўп. Минг афсуски, бу кучларнинг асл қиёфаси, мақсад-муддаолари ва имкониятларини тўла ва аниқ-равшан тасаввур қилиш осон эмас. Нега деганда, улар кўпинча турли никоблар, жозибали шиор ва гоёлар пардаси остида иш қўради. Бундай кучларнинг ихтиёрида жуда катта моддий, молиявий ресурслар ва имкониятлар мавжуд бўлиб, уларнинг пухта ўйланган, узок ва давомли ёвуз мақсадларига хизмат қилмокда.

Бугунги кунда дунёнинг айрим ҳудудларида ана шундай ҳаракатлар натижасида катта маънавий йўқотишлар юз бераётгани, миллатнинг асрий кадриятлари, миллий тафаккури ва турмуш тарзи издан чиқаётгани, ахлоқ-одоб, оила ва жамият ҳаёти, онгли яшаш тарзи жиддий ҳавф остида қолаётганини қузатиш мумкин.

Энг ёмони, бундай ҳуружларнинг пировард оқибати одамни ўзи тугилиб ўсган юрти ва халқидан тонишга, ватанпарварлик туйғуларидан маҳрум этишга ва ҳамма нарсага лоқайд бўлган шахсга айлантеришга қаратилганида намоён бўлмокда.

Шунинг учун ҳам - бу Шарқ ёки Гарб мамлакатлари бўладими, олис Африка ёки Осиё қитъаси бўладими - жаҳоннинг қайси бурчагида бўлмасин, маънавиятга қарши қандайдир таҳдид пайдо бўладиган бўлса, ўзининг бугунги қуни ва эртанги истикболини ўйлаб яшайдиган ҳар бир онгли инсон, ҳар бир халқ ташвишга тушиши табиий, албатта.

Бу ҳақда гапирганда, факат битта миллат ёки халқ ҳақида фикр юритиш масалани ўта тор тушуниш бўлур эди. Яъни, бу ўринда сўз факат бизнинг маънавиятимизга қарши қаратилган тажовузлар ҳақида, азалий фазилатларимиз, миллий қадриятларимизни ана шундай ҳужумлардан асраш ҳусусидагина бораётгани йўқ. Муҳим ижтимоий-сиёсий аҳамиятга эга бўлган ушбу муаммони кенг микёсда, дунёнинг барча мамлакатлари ва халқлари ҳаётига дахлдор масала сифатида ўрганиш, таҳлил қилиш ва баҳолаш мақсадга мувофиқдир.

Маънавий таҳдид деганда, аввало, тили, дини, эътиқодидан қатъи назар, ҳар қайси одамнинг том маънодаги эркин инсон бўлиб яшашига қарши қаратилган, унинг айнан руҳий дунёсини издан чиқариш мақсадини кўзда тутадиган мафкуравий, гоъвий ва информацион ҳуружларни назарда тутиш лозим, деб ўйлайман.

Агарки масалага амалий кўз билан қарайдиган бўлсак, маънавиятимизга қарши қаратилган ҳар қандай ҳуруж - бу миллатимизни миллат қиладиган, асрлар, минг йиллар давомида аждодлардан авлодларга ўтиб келаётган ўзига ҳос ва ўзига мос ҳусусиятларга, миллий гуруҳ, миллий ифтихор туйғусига, бизни доимий равишда тадрижий тараккиётга қорлайдиган, шу йўлдаги барча асорат ва иллатлардан ҳалос бўлиб, озод ва фаровон ҳаёт барпо этишдек эзгу мақсадларимизга қатта зарба берадиган мудҳиш ҳавф-хатарларни аңлатади.

Лўнда қилиб айтадиган бўлсак, бундай мафкуравий ҳуружлар миллий ва диний томирларимизга болта уришини, улардан бизни бутунлай узиб ташлашдек ёвуз мақсадларни кўзлашини, ўйлайманки, юртимизда яшайдиган соғлом фикрли ҳар бир одам яхши тушунади.

Бундай тажовузқорона ҳаракатлар бизлар учун мутлақо бегона мафкура ва дунёқарашни аввало бегубор ёшларимизнинг қалби ва онгига сингдиришга қаратилгани билан айниқса хатарлидир. Бундай ҳолатларга дуч келганда, умрида мамлакатимизга қадам қўймаган, Ўзбекистонни ҳатто ҳаритадан ҳам кўрсатиб беролмайдиган, лекин ўзини мутлақ ҳақиқатнинг ягона ифодачиси деб ҳисоблайдиган қимсаларнинг енгил-елпи фикрларини эшитганда, уларга қарата беихтиёр, э, барақа топқур, олдин юртимизга бир қелиб кўринг, тарихимиз, маънавиятимиз, ҳаёт тарзимиз билан танишиб, ундан кейин гапиринг, деб айтгингиз келади.

Ҳақиқат ва ҳолислиқдан йироқ бўлган, факат гаразли сиёсий манфаатларни кўзлайдиган бундай қарашлар ҳеч қимга наф қелтирмайди ва ҳеч қимнинг обрўсига обрў қўшмайди, албатта.

Агарки биз бундай хатарларга қарши ўз вақтида қатъият ва изчиллик билан қураш олиб бормасак, турли зарарли оқимлар бизнинг юртимизга ҳам шиддат билан ёпирилиб қириши, ёшларимизни ўз гирдобига тортиб қетишини, оқибатда уларнинг ота-она, оила, эл-юрт олдидаги бурчи ва масъулиятини ўйламайдиган, факат бир қунлик ҳаёт билан яшайдиган худписанд қимсаларга айланиб қолиши мумкинлигини тасаввур қилиш қийин эмас. Мана шу аччиқ ҳақиқатни юртимиздаги ҳар бир инсон, ҳар қайси ота-она, энг муҳими, ҳар қайси йигит-қиз чуқур аңлаб олишини истардим.

Тақрор айтишга тўғри келади - ота-оналар, устоз-мураббийлар бу масалада ҳушёрликни йўқотмаслигимиз, ёшлар тарбиясида асло бепарво бўлмаслигимиз зарур.

Ўйлайманки, тарихда кўп-кўп синов ва машаққатларни кўрган, азиз фарзандининг бахти ва келажагини ўз ҳаётининг маъно-мазмуни деб биладиган халқимиз бундай хатарларнинг машъум оқибатларини яхши аңлайди.

Хулоса қилиб айтганда, бугунги шиддатли даврда қанақам маънавиятли ва маърифатли

одамгина инсон кадрини билиши, ўз миллий кадриятларини, миллий ўзлигини англаши, эркин ва озод жамиятда яшаш, мустикал давлатимизнинг жахон ҳамжамиятида ўзига муносиб ўрин эгаллаши учун фидоийлик билан кураша олиши мумкин.

Нафакат давлат рахбари, авваламбор, буюк тарих, маданият ва маънавият эгаси бўлган халкимизнинг бир фарзанди сифатида, ана шу бебахо бойликни асраб-авайлаш, уни хар хил ошкора ва пинхона хужумлардан химоя қилиш хақида қайгурадиган бир инсон сифатида юкорида зикр этилган ўта муҳим ва ўта нозик бу масалалар мени ҳам кўпдан буён ўйлантириб келади.

Ушбу китоб инсоннинг юксалишида маънавият оламининг қандай таъсир ва ахамиятга эга экани, шунингдек, маънавиятга қарши қаратилган хуружларнинг реал ҳавфи хақида атрофлича фикр юритиш, халкимиз янги ҳаёт, янги жамият асосларини қураётган ҳозирги мураккаб ва таҳликали замонда одамларни бундай хатарлардан огоҳ этиш, эл-юртимиз, кенг жамоатчилик эътиборини бу масалаларга яна бир бор қаратиш, келажак авлодимизни маънавий соғлом ва барқамол этиб тарбиялаш билан боғлиқ вазифаларни аниқ белгилаб олиш борасидаги ҳаётий эҳтиёж маҳсули сифатида дунёга келди.

Агарки мендан, ҳозирги кунда маънавиятимизни асраш учун нима қилиш лозим ва унга таҳдид соладиган хуружларга нимани қарши қўйиш керак, деб сўраса, мен авваламбор шу юртда яшаётган хар қайси инсон ўзлигини англаши, қадимий тарихимиз ва бой маданиятимиз, улуг аждодларимизнинг меросини чуқурроқ ўзлаштириши, бугунги тез ўзгараётган ҳаёт воқелигига онгли қараб, мустикал фикрлаши ва диёримиздаги барча ўзгаришларга дахлдорлик туйғуси билан яшаши зарур, деб жавоб берган бўлардим. Ишончим қомилки, ана шундай ноёб инсоний фазилатларга, юксак маънавиятга эга бўлган халқ ҳеч қимга ҳеч қачон қарам бўлмайди, ўзининг эзгу мақсадларига албатта етади.

Биринчи боб

Маънавият - инсоннинг улғайиш ва куч-қудрат манбаидир Маънавиятни англаш

Биз одатда маънавият хақида, унинг маъно-мазмунини, ҳаётимиздаги ўрни ва ахамиятини хақида кўп гапирамиз. Лекин негадир аксарият ҳолларда кўпчилик маънавият ўзи нима, деган саволга аниқ ва лўнда жавоб беришга қийналади.

Мен бундай ҳолатга ўз шахсий тажрибамда кўп бор гувоҳ бўлганман. Масъул раҳбарлик лавозимларига номзодларни танлашда ўтказиладиган суҳбат жараёнида уларнинг профессионал малақаси, билими, ташкилотчилиги, ҳаётий тажрибаси, инсоний фазилатлари билан бир қаторда маънавий савиясига ҳам алоҳида эътибор қаратаман. Ва кўп ҳолларда, маънавият хақида бериладиган саволларга хар хил, баъзан эса бир-бирига қарам-қарши, қандайдир ноаниқ, саёз жавобларни ҳам эшитишга тўғри келади.

Албатта, «маънавият» тушунчасининг илмий, фалсафий, адабий ёки оддий тилда ифодаланадиган кўплаб таърифларини келтириш мумкин. Умуман, ўзида жуда чуқур ва кенг камровли маъно-мазмунни мужассам этган бу тушунчага хар қайси маърифатли

инсон ўзининг фалсафий ёндашуви, сиёсий карашлари ва эътиқоди, онгу тафаккуридан келиб чиққан холда турлича таъриф ва тавсифлар бериши табиий. Шунинг учун ҳам бу масала бўйича илмий адабиётларда, кундалик матбуотда бир-биридан фарқ қиладиган фикр-мулохазаларни учратганда бундан таажжубланмасдан, уларни ҳар қайси муаллифнинг ўзига хос дунёкараши, мушоҳада тарзи ифодаси сифатида қабул қилиш ўринлидир.

Шу нуқтаи назардан қараганда, кейинги йилларда бу мавзуда олимларимиз томонидан тайёрланган илмий рисолалар, ўқув кўлланмалари, лугатларда «маънавият» тушунчаси ва унинг асосий тамойилларига ўзига хос таърифлар берилаётганини кузатиш мумкин. Мен бу борадаги фикрларни инкор этмаган холда, «маънавият» тушунчасининг мазмуни фақат «маъни», «маъно» деган сўзлар доирасида чегараланиб қолмайди, деб ўйлайман. Нега деганда, инсонни инсон қиладиган, унинг онги ва руҳияти билан ҳамбарчас боғланган бу тушунча ҳар қайси одам, жамият, миллат ва халқ ҳаётида ҳеч нарса билан ўлчаб бўлмайдиган алоҳида ўрин тутди.

Шу фикрни мантикий давом эттириб, маънавият - инсонни руҳан покланиш, қалбдан улгайишга қорлайдиган, одамнинг ички дунёси, иродасини бақувват, иймон-эътиқодини бутун қиладиган, виждонини уйғотадиган бекиёс куч, унинг барча карашларининг мезонидир, десак, менимча, тарихимиз ва бугунги ҳаётимизда ҳар томонлама ўз тасдиғини топиб бораётган ҳақиқатни яққол ифода этган бўламиз.

Менинг назаримда, «маънавият» тушунчаси жамият ҳаётидаги гоёвий, мафкуравий, маърифий, маданий, диний ва ахлокий карашларни ўзида тўла мужассам этади. Шунинг учун ҳам бу мавзуда фикр юритганда, мазкур карашларнинг барчасини умумлаштириб, кенг маънодаги «маънавият» тушунчаси орқали ифода этиш мумкин.

Маънавиятнинг негизи ва маъно-мазмунини белгилайдиган асосий хусусиятлар, биринчи галда инсоннинг руҳий покланиши ва қалбдан улгайиши ҳақида гапирар эканмиз, бир масалага алоҳида эътибор беришимиз лозим.

Албатта, бу дунёда ҳалол ва пок яшашни ўзи учун ҳаётий эътиқод, олий мақсад деб қиладиган одамлар кўпчиликни ташкил қилади. Айнан ана шундай инсонлар ва уларнинг эзгу ишлари туфайли бу ёруғ оламда маънавият ҳамиша барқарор бўлиб келади.

Лекин, бундай олижаноб фазилатлардан бутунлай узок бўлиб яшайдиган, ҳаётнинг маъно-мазмунини ўзича талқин қиладиган шахслар ҳам оз эмас. Минг афсуски, улар ўзини худдики дунёнинг ҳақиқий эгасидек, бекаму кўст, бошқаларнинг ҳавасини тортадиган умр кечириётгандек, бахт қуши бошига қўнгандек ҳис қилишга уринади. Табиийки, бундай ҳолатларни кўриб-қузатиб, ўзи учун эзгу ниятларни юксак мақсад қилиб қўйган инсонлар қалбида қандайдир иккиланиш ва шубҳа пайдо бўлиши мумкин. Одамларни ўйлантириб қўядиган бундай ҳолатлар ҳаётда кўп учрайди. Бунга қандай изох бериш мумкин?

Ҳаммамизга маълумки, муқаддас китобларимиз ва қадриятларимиз, буюк мутафаккир аждодларимиз мероси бизни доимо ҳалол меҳнат билан яшашга, мардлик, саховат ва қамтарликка чақиради, лекин, шу билан бирга, ҳаётда бу қаби даъватларга амал қилишга интиладиган одам кўпинча турли қийинчиликлар, ҳатто азобу уқубатларга дуч келишини кузатиш қийин эмас. Тан олиш керакки, юксак маънавий тушунчалар билан яшашга ҳаракат қиладиган одамнинг бугун ҳам кўп машаққатларни, оғир синов ва тўсиқлар, муаммоларни енгиб ўтишига тўғри келади.

Агарки эътибор берсак, тилимизда ҳалоллик ва нопоклик ҳақидаги ибратли ҳикमतлар билан бирга, «Йўлини топибдими, қандини урсин», «Ўзумини енг-у, боғини

суриштирманг» деган маколлар хам борлигидан кўз юмиб бўлмайди. Албатта, бундай макол-маталлар бежиз пайдо бўлмаган, улар хам маълум бир хакикатнинг ифодаси. Бинобарин, биз ҳаётнинг маъно-мазмунини шундай тушуниб, шу асосда яшашга интиладиган кишилар хам борлигини инкор этолмаймиз.

Лекин, менинг назаримда, бундай гаплар одамнинг бойлик ва мол-дунёни қандай йўллар билан топаётганига лоқайд ва бепарво қарайдиган, манфаатпараст шахслар томонидан тўқиб чиқарилгандек туюлади. Уларнинг фикрича, инсон ўз бойлигини пешона тери тўқиб, Оллох берган ақл-идрок ва тафакқурини ишлатиб топяптими ёки кингир-кийшиқ, харом-хариш йўллар билан орттиряптими - бу гўёки ҳеч қимни қизиктирмаслиги керак. Шу боис биз маънавият ҳақида фикр юритар эканмиз, бу масалани атрофлича ва чуқур таҳлил этишимиз, унинг фақат ўзимизга маъқул, ижобий томонлари билан чекланиб қолмасдан, ана шундай мураккаб жиҳатларини хам назардан четда қолдирмаслигимиз лозим.

Лўнда қилиб айтганда, бу ўринда гап бир-бирига қарама-қарши бўлган, бир-бирини инкор қиладиган икки хил ҳаётий қараш ҳақида бормокда.

Биринчиси - ўз нонини ҳалол меҳнат билан топадиган, ҳолис ва эзгу ишлар билан эл-юртга наф етказадиган, тириклик мазмунини теран англаб, нафақат бугунги ҳаёт лаззатлари, балки охираат ҳақида, унинг обод бўлиши ҳақида ўйлаб яшайдиган инсонларга ҳос ҳаётий қарашлар.

Иккинчиси - бунга мутлақо қарама-қарши бўлган ёндашув, яъни, ҳаётнинг маъно-мазмунини ҳақида бош қотирмасдан, бундай саволлар билан ўзини қийнамасдан, фақат нафс қайғуси ва ўткинчи ҳою ҳавасга, ҳузур-ҳаловатга берилиб, енгил-елпи умр кечирадиган, ўзининг ота-она ва фарзанд, эл-юрт олдигаги бурчига умуман бефарқ бўлиб яшайдиган одамларнинг фикр-қарашлари.

Мана шундай икки хил дунёқараш асосида пайдо бўладиган оғир саволлар одамзот онгли яшай бошлаган замонлардан буён уни ўйлантириб, қийнаб келади. Ҳаёт моҳиятини англаб етишга ўз умри, билим ва салоҳиятини бағишлаган не-не буюқ зотлар, мутафакқир файласуфлар, аллома ва азиз-авлиёлар - миллати, тили ва динидан қатъи назар - шу қабил мураккаб муаммоларга жавоб топиш учун изланган, бу мавзуда қанча-қанча асарлар яратган. Лекин бу савол бугунги кунда хам ҳануз ўткир ва долзарб бўлиб қолаётганини инкор этиб бўлмайди.

Барчамизга маълумки, Оллохнинг ўзи инсон зотини вужудга келтирар экан, уни турли қиёфада, нафақат юз-кўзи, балки феъл-атворини хам бир-бирига ўхшамайдиган қилиб яратган. Ер юзида қанча инсон яшайдиган бўлса, бармогининг изи хам, ички дунёси хам бир хил бўлган иккита одамни топиш, учратиш қийин. Табиийки, бу инсонларнинг фикрлаш ва яшаш тарзи хам бир-биридан фарқ қиладди. Таъбир жоиз бўлса, қимдир Раҳмон измида юрса, қимдир Шайтон измида юради.

Шу хакикатнинг ўзи токи бу дунёда ҳаёт бор экан, турфа хил одамлар ва уларнинг онгу тафакқуридаги ўзаро тафовут ва зиддиятлар сакланиб қолаверишини кўрсатади. Айнан ана шундай турли дунёқарашлар, бир-бирини инкор этадиган оқим ва йўналишлар мавжудлигини табиий бир ҳол деб қабул қилишни ҳаёт воқелигининг ўзи талаб этади. Шуни таъқидлаш керакки, биз бу ҳақда гапирганда, аввало онгли яшайдиган, манткий фикрлашга қодир бўлган, ўз қарашларининг маъно-мазмунини ҳар томонлама асослаб, исботлаб бера оладиган одамларни назарда тутамиз.

Масалага шу нуқтаи назардан ёндашганда, ана шундай бир-бирини инкор этадиган дунёқарашларни инобатга оладиган бўлсак, буларнинг ўзи тегишли ҳулосаларга олиб

келиши мукаррар. Яъни, ўз пешона тери билан халол турмуш кечирадиган инсон хаётидан мамнун ва рози бўлиб, калби ва юраги осойишта, виждони пок, рухий олами барқарор бўлиб, элнинг хурматини козониб яшайди. Иккинчи томондан, бу дунёда енгил-елпи, хар хил нопок йўлларга берилиб, инсоний бурчини унутиб, мол-дунёга интилиб яшаган одам, энг ачинарлиси шуки, хаётининг сўнгида армон ва надоматларга ботиб ўз умрини тугатади.

Доно халкимиз, гараз ва хасад билан яшайдиган, ўз шахсий манфаатига ўзгалар хисобидан эришишни маъкул кўрадиган, факат ўзини ўйлайдиган кимсадан ўзи асрасин, дейди. Багрикенг, халол-пок, виждонли, меҳр-окибатли, эл-юртнинг гаму ташвиши билан яшайдиган кишиларни эса, аксинча, бошига кўтаради ва бундай одамлар жамият томонидан кадр-киммат, хурмат-эътибор топади.

Инсон маънавий оламининг юксалиши билан боглик турли холатлар хакида кўп гапириш мумкин. Лекин, мухтасар килиб айтганда, Оллохнинг ўзи бизга буюрган комил инсон бўлиш, халоллик ва адолат билан хаёт кечириш каби олижаноб фазилатларнинг маъно-мазмунини нафакат чуқур англаш, балки ана шундай хусусиятларга эга бўлиш, уларга амал килиб яшаш - одамзотнинг маънавий бойлигини белгилаб берадиган асосий мезон, десак, ҳеч қандай хато бўлмайди. Ўйлайманки, бундай хулосани инсоният ўз онгли хаёти давомида доимо орзу килиб, интилиб келган юксак маънавий идеалнинг фалсафий ифодаси, мантикий натижаси сифатида қабул килиш ўринлидир.

Маънавиятнинг яна бир муҳим хусусияти одамнинг ички дунёси ва иродасини бакувват, иймон-эътиқодини бутун килишида ёркин намоён бўлади.

Узоққа бормасдан, халкимиз ўз бошидан кечирган мустамлака даврини бир кўз олдимишга келтирайлик. Қарийб 150 йил давом этган, тарихимизнинг том маънодаги қора қунлари бўлмиш ўша замонда бир пайтлар ўзининг қудратли давлатчилиги, буюқ фарзандлари, юксак илму маданияти, обод шаҳар ва кишлоклари билан дунёни хайратда қолдирган эл-юртимиз қандай оғир машаққатларга дучор бўлганини яхши биламиз. Лекин ана шундай дахшатли даврда ҳам хар қандай зулм ва истибдодга қарамасдан, халкимиз ўзини, ўзлигини йўқотмади. Тилини ва динини, иймон-эътиқодини саклаб қолди. Нохалик ва зўравонлик ҳукмрон бўлган шундай замонларда ҳам юртимиздан миллат ва халқ қайғуси билан яшаган хақиқий ватанпарвар инсонлар етишиб чиқди. Халкимизнинг асрлар синовида янада қучайиб, тобланиб борган мустақам иродаси, иймон-эътиқоди нафакат қадимий маънавиятимиз, балки миллий ўзлигимизни саклаб қолишга асос бўлди.

Агар биз дунё тарихига назар ташлайдиган бўлсак, бошқа халқлар ҳам озодлик ва мустақилликни қўлга қиритиш, миллий тикланиш, ўз давлатчилигини, хавас қилса арзийдиган фуқаролик жамиятини мустақамлаш жараёнида ана шундай фазилатларга таяниб ва суяниб, барча соҳаларда - бу иқтисодиёт ёки ижтимоий хаёт бўладими, маданият, таълим-тарбия ва илм-фан бўладими - ўзининг бекиёс ички қобилият ва салоҳиятини ишга солиш, уни рўёбга чиқариш хисобидан тараккиётга эришганини кўрамиз.

Масалан, Япония ёки Жанубий Кореяни олайлик. Бу мамлакатларнинг Иккинчи жаҳон урушидан кейин қандай оғир аҳволга тушиб қолганини ҳаммамиз яхши биламиз. Хўш, улар ниманинг эвазига қиска давр ичида бу қадар ривожланишга эриша олди? Ахир, бу ўлкаларда мўл-кўл табиий хомашё манбалари, минерал ресурслар деярли йўқ-қу! Албатта, бу борада ўша пайтда дунёда мавжуд бўлган сиёсий омиллар, халқаро вазиятнинг таъсирини инкор этиб бўлмайди. Лекин япон ва корейс халқи асрлар

давомида шаклланиб, катта бунёдкор кучга айланган ўзига хос миллий маънавияти хисобидан ҳам ривожлангани бугунги кунда ҳеч кимга сир эмас. Шунинг учун «япон мўъжизаси» ёки «корейс мўъжизаси» хақида гап кетганда, таникли эксперт ва мутахассислар ҳам биринчи галда «япон характери», «корейс табиати» деган ибораларни тилга олади. Табиийки, улар бу ўринда аввало мазкур халкларга мансуб маънавий фазилатларни назарда тутуди. Яъни, бу халкларнинг ички дунёси ва иродаси маънавият негизида янада тобланган, камолга етган.

Бундай хулосанинг тасдиғини нафакат мазкур икки давлат, балки бошқа мамлакат ва халклар мисолида ҳам кўриш кийин эмас.

Виждон поклиги ва бедорлиги асрлар, замонлар оша инсон маънавиятининг таянч устунларидан бири бўлиб келмокда. Жамият ҳаётида адолат ва ҳақиқат, меҳр-шафқат, инсофу диёнат каби тушунчаларни қарор топтиришда айнан мана шу омилнинг ўрни ва таъсири бекиёсдир. Виждони уйғок одам ён-атрофида бўлаётган воқеаларга, ёрдам ва кўмакка мухтож инсонларнинг муаммоларига, адолатнинг топталишига бефарқ қарай олмайди. Айниқса, эл-юрт манфаатига зарар етказадиган ёвуз хатти-ҳаракатларга ҳеч қачон четдан жим қараб туролмайди, ўз юрти ва халкига нисбатан хиёнат ва соткинликни асло қабул қилолмайди. Бундай ҳолатларни кўрганда виждони кийналади, доимо ёниб-қуйиб яшайди, қандай қилиб бўлмасин, уларни бартараф этишга интилади, керак бўлса, бу йўлда хатто жонини ҳам фидо қилади.

Чиндан ҳам, агар одамзот бу дунёда рухан пок бўлиб, иродаси бақувват, иймони бутун, виждони уйғок бўлиб яшамас экан, инсон ҳаётининг қандай маъноси қолади?

Мана шу савол ҳар бир соғлом фикрлайдиган одамни ҳамиша ўйлантириши, серғакликка чорлаб туриши зарур.

Бундай эзгу мақсадларга эса, фақат юксак маънавият, узлуксиз маънавий тарбия орқалигина эришиш мумкин.

Маънавият инсоннинг қон-қони, суяк-суягига йиллар давомида она сути, оила тарбияси, аждодлар ўғити, Ватан туйғуси, бу ҳаётнинг баъзида аччиқ, баъзида қувончли сабоқлари билан катра-катра бўлиб сингиб боради. Айниқса, табиатга, одамларга яқинлик, доимо яхшиликни ўйлаб яшаш, ҳалол меҳнат қилиш, дунёнинг тенгсиз неъмат ва гўзалликларидан баҳраманд бўлиш маънавиятга озик беради, уни янада қучайтиради. Жаҳон халқлари тажрибаси, уларнинг босиб ўтган мураккаб ривожланиш йўллари, бу борадаги сабоқ ва хулосалар шундан далолат берадики, қаерда давлат ва жамият тараккий топса, халқнинг тинч-осойишта ҳаёт кечириши, ўз олдига эзгу ва буюқ мақсадлар қўйиб яшаши учун етарли шарт-шароитлар яратилган бўлса, ўша ерда эркин фикрлаш муҳити ва шу асосда маънавий юксалиш учун янги имкониятлар тугилади. Умуман олганда, инсоният тарихи маънавият - инсоннинг, халқнинг, жамият ва давлатнинг буюқ бойлиги ва қуч-қудрат манбаи эканини, бу ҳаётда маънавиятсиз ҳеч қачон одамийлик ва меҳр-оқибат, бахт ва саодат бўлмаслигини яққол тасдиқлайди.

Ўйлайманки, ер юзида қанча инсон, қанча тақдир бўлса, ҳар бирининг ўз маънавий олами бор. Маънавиятни тушуниш, англаш учун аввало инсонни тушуниш, англаш керак. Шунинг учун ҳам ўзлигини, инсоний кадр-қимматини англаб етган ҳар қандай одам бу ҳақда ўйламасдан яшашини тасаввур қилиш кийин.

Маънавиятни шакллантирадиган асосий мезонлар

Биз миллий маънавиятни хар томонлама юксалтириш масаласини ўз олдимизга асосий вазифа килиб кўяр эканмиз, бугунги кунда маънавиятимизни шакллантирадиган ва унга таъсир ўтказадиган барча омил ва мезонларни чуқур тахлил килиб, уларнинг бу борада кандай ўрин тутишини яхши англаб олишимиз мақсадга мувофик бўлади.

Албатта, хар кайси халк ёки миллатнинг маънавиятини унинг тарихи, ўзига хос урф-одат ва анъаналари, хаётий кадриятларидан айри холда тасаввур этиб бўлмайди. Бу борада, табиийки, маънавий мерос, маданий бойликлар, кўхна тарихий ёдгорликлар энг мухим омиллардан бири бўлиб хизмат килади.

Бизнинг кадимий ва гўзал диёримиз нафакат Шарк, балки жахон цивилизацияси бешикларидан бири бўлганини халқаро жамоатчилик тан олмоқда ва эътироф этмоқда.

Бу табаррук заминдан не-не буюк зотлар, олиму уламолар, сиёсатчи ва саркардалар етишиб чиккани, умумбашарий цивилизация ва маданиятнинг узвий кисмига айланиб кетган дунёвий ва диний илмларнинг, айникса, ислом дини билан боглик билимларнинг тарихан энг юкори боскичга кўтарилишида она юртимизда тугилиб камолга етган улуг алломаларнинг хизматлари бекиёс экани бизга улкан гурур ва ифтихор багишлайди.

Бу кўхна тупрокда милодгача бўлган даврда ва ундан кейин курилган мураккаб сув иншоотлари, хали-хануз ўзининг кўрку тароватини саклаб келаётган осори атикаларимиз кадим-кадимдан ўлкамизда дехкончилик ва хунармандчилик маданияти, меъморлик ва шахарсозлик санъати юксак даражада ривожланганидан далолат беради.

Мамлакатимиз худудида мавжуд бўлган тўрт мингдан зиёд моддий-маънавий обида умумжахон меросининг ноёб намунаси сифатида ЮНЕСКО рўйхатига киритилгани хам бу фикрни тасдиқлайди.

Аждодларимиз тафаккури ва дахоси билан яратилган энг кадимги тошёзув ва битиклар, халк огзаки ижоди намуналаридан тортиб, бугунги кунда кутубхоналаримиз хазинасида сакланаётган минг-минглаб кўлёмалар, уларда мужассамлашган тарих, адабиёт, санъат, сиёсат, ахлоқ, фалсафа, тиббиёт, математика, минералогия, кимё, астрономия, меъморлик, дехкончилик ва бошка сохаларга оид кимматбахо асарлар бизнинг буюк маънавий бойлигимиздир.

Бунчалик катта меросга эга бўлган халк дунёда камдан-кам топилади.

Ота-боболаримизнинг асрлар давомида тўплаган хаётий тажрибаси, диний, ахлокий, илмий, адабий карашларини ифода этадиган бу каби тарихий ёдгорликлар орасида бундан карийб уч минг йил мукаддам Хоразм вохаси худудида яратилган, «Авесто» деб аталган бебахо маънавий обида алохида ўрин тутди. Авваламбор, шуни айтиш жоизки, олис ота-боболаримизнинг ақл-заковати, калб кўри махсули бўлмиш бу ноёб ёдгорликнинг замон тўфонларидан, канчадан-канча огир синовлардан ўтиб, бизнинг давримизгача етиб келганининг ўзида катта маъно мужассам. Бундай ўлмас осори атикалар бу кўхна ўлкада, бугун биз яшаб турган тупрокда кадимдан буюк маданият мавжуд бўлганидан гувохлик беради.

Ана шундай тарихий ёдгорлик намуналари билан якиндан танишар эканмиз, уларда ифода этилган теран фикр ва гоюлар, хаёт фалсафаси бизни бугун хам хайратда колдиришига яна бир карра амин бўламиз.

Мисол учун, «Авесто»нинг туб маъно-мохиятини белгилаб берадиган «Эзгу фикр, эзгу

сўз, эзгу амал» деган тамойилни оладиган бўлсак, унда hozирги замон учун ҳам беҳад ибратли бўлган сабоқлар борлигини кўриш мумкин. Ана шундай фикрлар, яъни, эзгу ният, сўз ва иш бирлигини жамият ҳаётининг устувор гоёси сифатида талкин этиш бизнинг бугунги маънавий идеалларимиз билан нақадар узвий боғлиқ, нечоғлиқ мустаҳкам ҳаётий асосга эга экани айниқса эътиборлидир.

«Авесто»да борлиқнинг яхлитлиги ва бир бутунлиги, инсон ҳаётининг табиат билан уйғунлиги масаласи одамнинг рухий оламига чамбарчас боғлиқ холда кўрсатилгани кўп нарсани англатади. Бу холат инсоннинг маънавий дунёсини шакллантиришда атроф-муҳит қадим замонлардан буён қандай қучли таъсир ўтказиб келганига яна бир бор эътиборимизни жалб қилади.

Маълумки, бу дунёда ҳар қайси миллатнинг ўз афсонавий қахрамонлари, ўзи севиб ардоқлайдиган паҳлавонлари бўлади. Халқимиз азалдан ўз вужуди, ўз томирида мавжуд илохий қудратга муносиб бўлмоққа интилиб, ўз ўғлонларини мардлик ва ҳалоллик, жасурлик руҳида, эл-юрт учун жонини ҳам аямайдиган асл паҳлавонлар этиб тарбиялаб келган.

Шу маънода, халқ оғзаки ижодининг ноёб дурдонаси бўлмиш «Алпомиш» достони миллатимизнинг ўзлигини намоён этадиган, авлодлардан-авлодларга ўтиб келаётган қахрамонлик кўшиғидир. Агарки халқимизнинг қадимий ва шонли тарихи туганмас бир дoston бўлса, «Алпомиш» ана шу дostonнинг шох байти, десак, тўғри бўлади. Бу мумтоз асарда тарих тўфонларидан, ҳаёт-мамот синовларидан омон чиқиб, ўзлигини доимо сақлаган эл-юртимизнинг бағрикенглик, матонат, олижаноблик, вафо ва садокат каби эзгу фазилатлари ўз ифодасини топган.

Шу боис «Алпомиш» достони бизга ватанпарварлик фазилатларидан сабоқ беради. Одил ва ҳақгўй бўлишга, ўз юртимизни, оиламиз кўргонини кўриқлашга, дўсту ёримизни, ор-номусимизни, ота-боболаримизнинг муқаддас мазорларини ҳар қандай тажовуздан ҳимоя қилишга ўргатади.

Бир пайтлар, аниқроғи, ўтган асрнинг 50-йилларида, миллий меросимизнинг кўпгина намуналари каби, «Алпомиш» достони ҳам миллатчилик руҳидаги асар сифатида қораланиб, қатагонга учраган эди. Ўша оғир йилларда фидойи зиёлиларимиз жасорат кўрсатиб, уни сақлаб қолишга муваффақ бўлганликларини бугун миннатдорлик билан эслаймиз.

Бу ўлмас асарни халқимиз асрлар давомида яратган, ўз иймон-эътиқодидек асраб-авайлаган, қанча авлод-аждоқларимиз «Алпомиш» достони асосида тарбия топган, ўзлигини англаган, маънавий бойликка эга бўлган. Демак, халқимиз бор экан, Алпомиш сиймоси ҳам барҳаёт.

Чунки «Алпомиш» достони ижодий тафаккуримиз, маънавий бойлигимизнинг ёрқин намунаси бўлиб, тарихий илдиқларимизнинг қанчалик чуқур экани, халқимиз қандай табиий-ижтимоий муҳитда шаклланиб, ривожланганини, аждоқларимизнинг олис даврларда ҳам жамоа бўлиб, бир-бирига елкадош бўлиб, ўз бошига тушган қийинчиликларни биргалиқда енгиб яшаганини ёрқин бўёқларда тасвирлаб беради. Шу ўринда асардаги қичик бир мисолга мурожаат қилайлик. Ота-боболаримизнинг қадимий тасаввурига кўра, ўк-ёй - ҳокимият нишони ҳисобланган. Алпомиш етти ёйида ўн тўрт ботмон биричдан - бронзадан ясалган ёйдан ўк отиб, «алп» деган унвонга эга бўлади. Алп дегани - ҳокимият эгаси эканини инобатга олсак, бу дoston кўп асрлик миллий давлатчилигимизнинг бадиий ифодаси эканига ҳам ишонч ҳосил қиламиз. Бир сўз билан айтганда, халқимизнинг енгилмас баҳодири - Алпомиш тимсолида биз

Ватанимизни ёмон кўзлардан, бало-казолардан асрашга кодир, керак бўлса, бу йўлда жонини ҳам фидо қилишга тайёр бўлган азамат ўғлонларимиз - бугунги алпомишларнинг маънавий киёфасини кўрамыз.

Ишонаманки, ҳар бир авлод мана шу қахрамонлик дostonини асраб-авайлаб келгуси авлодларга етказди. Бу қахрамонлик эпосини куйлаб, уни калбига, шуурига жо қилган миллатни эса ҳеч қандай куч енга олмайди.

Миллий маънавиятимиз азалдан қандай омил ва мезонлар негизида шаклланиб келаётгани халқимиз учун энг азиз ва энг миллий байрам - шарқона янги йил бўлмиш Наврўз айёми мисолида айниқса ёркин намоён бўлади.

Барчамиз доимо орзиқиб қутадиған ва қатта хурсандчилик, шодиёна билан ўтказадиган Наврўз байрами биз учун ҳаёт абадийлиги, табиатнинг устувор қудрати ва чексиз саховатининг, кўп минг йиллик миллий киёфамиз, олижаноб урф-одатларимизнинг бетакрор ифодаси бўлиб келмоқда.

Мухтасар қилиб айтганда, янгиланиш ва эзгулик тимсоли бўлган Наврўз фалсафаси халқимизга мансуб одамийлик, меҳр-оқибат, мурувват ва ҳиммат қаби юксак хусусиятлардан озикланиб келгани, аждодларимиз асрлар давомида қандай буюқ умуминсоний гоёлардан баҳраманд бўлиб, маънавий қамол тоғганининг яна бир тасдиғидир, десак, ҳеч қандай ҳато бўлмайди.

Кўхна тарихимизни шу маънода кўз ўнгимиздан ўтказиб, таҳлил қиладиган бўлсак, муҳим ва ибратли бир фикрни такроран айтишга тўғри қелади. Яъни, ота-боболаримиз рухий оламининг томир-илдизлари айнан юқорида зикр этилган маънавий заминда, тарихда ҳам, бугун ҳам барқанинг ҳавасини тортиб қелаётган олижаноб фазилатлар асосида шаклланган.

Шу ўринда маънавиятнинг юксалиши билан қамбарқас боглик бўлган яна бир мезон - муқаддас динимиз ҳақида алоҳида тўхталиб ўтишни зарур, деб қиламан.

Барқамизга яхши маълумки, дин азалдан инсон маънавиятининг тарқибий қисми сифатида одамзотнинг юксак идеаллари, ҳақ ва ҳақиқат, инсоф ва адолат тўғрисидаги орзу-армонларини ўзида муҳасам этган, уларни барқарор қоидалар шаклида мустаҳкамлаб қелаётган гоёл ва қарашларнинг яхлит бир тизимидир.

Айниқса, кўп асрлар мобайнида халқимиз қалбидан қуқур жой олиб, ҳаёт маъносини англаш, миллий маданиятимиз ва турмуш тарзимизни, қадриятларимиз, урф-одат ва анъаналаримизни безавол саклашда муқаддас динимиз қудратли омил бўлиб қелаётганини алоҳида таъқидлаш жоиз. Нега деганда, инсонийлик, меҳр-оқибат, ҳалоллик, оқиратни ўйлаб яшаш, яхшилик, меҳр-шафқат синқари халқимизга мансуб бўлган фазилатлар айнан ана шу заминда илдиз отади ва ривожланади.

Бугунги қунда ислом динига нисбатан бутун дунёда қизиқаш ва интилиш қучайиб, унинг ҳайрихоҳ ва тарафдорлари кўпайиб бораётгани ҳеч қимга сир эмас. Бунинг асосий сабаби муқаддас динимизнинг ҳаққонийлиги ва қоклиги, инсонпарварлиги ва бағрикенглиги, одамзотни доимо эзгуликка қорлаши, ҳаёт синовларида ўзини оқлаган қадрият ва анъаналарни аждодлардан авлодларга етказишдаги беқиёс ўрни ва аҳамияти билан боглик. Ва халқимизнинг маънавиятини шакллантиришга, ҳар қайси инсоннинг Оллоҳ марқамат қилган бу ҳаётда тўғри йўл танлаши, умрнинг мазмунини англаши, авваламбор, рухий қокланиш, яхшилик ва эзгуликка интилиб яшашида унинг таъсирини бошқа ҳеч қандай қуч билан қиёслаб бўлмайди, деб ўйлайман.

Шу нуқтаи назардан қараганда, муқаддас ислом динимизни қок саклаш, уни турли қил қаразли ҳуруж ва ҳамлалардан, тухмат ва бўҳтонлардан ҳимоя қилиш, унинг асл

мохиятини униб-ўсиб келаётган ёш авлодимизга тўғри тушунтириш, ислом маданиятининг эзгу гоёларини кенг тарғиб этиш вазифаси ҳамон долзарб бўлиб колмокда.

Таассуфки, баъзан ислом дини ва диний ақидапарастлик тушунчаларини бир-бирдан фарқлай олмаслик ёки гаразли максадда уларни тенг кўйиш каби холатлар ҳам кўзга ташланмокда. Шу билан бирга, ислом динини никоб килиб, манфур ишларни амалга ошираётган мутаассиб кучлар хали онги шаклланиб улгурмаган, тажрибасиз, гўр ёшларни ўз тузогига илинтириб, бош-кўзини айлантириб, улардан ўзининг нопок максадлари йўлида фойдаланмокда. Бундай ножўя харакатлар аввало мукаддас динимизнинг шаънига доғ бўлишини, охир-окибатда эса маънавий ҳаётимизга салбий таъсир кўрсатишини барчамиз чуқур англаб олишимиз ва шундан хулоса чиқаришимиз зарур.

Маълумки, халкимиз азалдан ислом дини ва маданияти ривожига бекиёс хисса кўшиб келади. Бу ҳақиқатни жаҳон жамоатчилиги, бутун мусулмон дунёси яхши билади ва тан олади. Нуфузли халқаро ташкилот бўлмиш Ислом конференцияси ташкилотининг Таълим, фан ва маданият масалалари бўйича тузилмаси - АЙСЕЕСКО томонидан Тошкент шаҳрининг 2007 йилда Ислом маданияти пойтахти деб эълон қилингани ҳам ана шундай юксак эътирофнинг яна бир тасдиғидир.

Буюк мутафаккир ва алломаларимизнинг ислом маданиятини раванк топтиришга кўшган бетакрор хиссаси тўғрисида сўз юритганда, энг аввало, ҳақли равишда мусулмон оламида «муҳаддислар султони» дея улкан шухрат қозонган Имом Бухорий бобомизнинг муборак номларини хурмат-эҳтиром билан тилга оламиз. Бу мўътабар зот меросининг гултожи бўлмиш энг ишончли ҳадислар тўплами - «Ал-жомеъ ас-сахих» китоби ислом динида Куръони қаримдан кейинги иккинчи мукаддас манба бўлиб, аҳли ислом эътиқодига кўра, у башарият томонидан битилган китобларнинг энг улуги ҳисобланади. Мана, ўн икки асрдирки, бу китоб миллионлаб инсонлар қалбини иймон нури билан мунаввар этиб, ҳақ ва диёнат йўлига қорлаб келмокда.

Яна бир улуг ватандошимиз - Абу Исо Муҳаммад ибн Исо Термизийнинг маънавий мероси, жумладан, «Сунани Термизий» асари ҳам мусулмон оламида ана шундай юксак қадрланади. Алломанинг асрлар давомида олиму фузалоларга дастур бўлиб келган инсоф ва адолат, инсонпарварликни тарғиб этувчи гоёлари ҳозирги мураккаб давримизнинг кўплаб ахлокий-маънавий масалаларини ҳал этишда ҳам муҳим аҳамият қасб этиши билан эътиборга моликдир.

Манбаларнинг гувоҳлик беришича, Имом Бухорий вафот этган йили, яъни милодий 870 йили тарихимиздаги яна бир мумтоз сиймо - Имом Мотуридий таваллуд топган экан. Бу воқеа замирида шахсан менга илохий бир боғлиқлик, Оллохнинг буюк марҳамати бордек, бамисоли Имом Бухорийнинг нурли қаламини Имом Мотуридий олиб, ул зотнинг хайрли ишларини давом эттиришга бел боғлагандек туюлади. Имом Мотуридий бобомизнинг ўрта асрлардаги гоёят хатарли ва таҳликали бир вазиятда ўз ҳаётини ҳавф остига кўйиб, авлодларга ибрат бўладиган маънавий жасорат намунасини кўрсатиб, ислом оламида «Мусулмонларнинг эътиқодини тузатувчи» деган юксак шарафга сазовор бўлгани бу нодир шахснинг улкан ақл-заковати ва матонатидан далолат беради.

Ул зот асос солган мотуридия мактаби Шарқ мамлакатларида бундай катта шухрат топишининг сабаби шундаки, унда илғари сурилган гоёлар ислом динимизнинг асосини тўғрилиқ, эзгулик ва инсонийликдан иборат деб биладиган жамаки мўмин-мусулмонларнинг қараш ва интилишлари билан ҳамоҳанг эди.

Ўзининг бекиёс салоҳияти билан буюк илмий мактаб яратиб, гўзал

Фаргона диёрини жахонга тараннум этган ислом ҳуқуқшунослигининг яна бир улкан намояндаси Бурхониддин Маргинонийнинг табаррук номини бутун мусулмон дунёси юз йиллар давомида эъзозлаб келади. Бу мўътабар алломанинг Шарк оламида «Бурхониддин ва милла», яъни «Дин ва миллатнинг хужжати» деган юксак унвонга сазовор бўлгани ҳам буни яққол исботлайди.

Маргинонийнинг ўлмас мероси, хусусан, эллик етти китобдан иборат «Хидоя» - «Тўғри йўл» деб аталган асари, мана, саккиз асрдирки, мусулмон мамлакатларида энг нуфузли ва мукамал ҳуқуқий манба сифатида эътироф этиб келинаётгани албатта бежиз эмас. Бутун дунёга маълум ва машҳур бўлган буюк аллома ва азиз-авлиёларимиз орасида Абдулҳолик Гиждувоний ва Баҳоуддин Накшбанднинг муборак сиймоси алоҳида ажралиб туради. Ота-боболаримиз улуг авлиё Баҳоуддин Накшбандга чин дилдан ихлос қўйиб, уни «Баҳоуддини Балогардон» деб таърифлаб келишида теран маъно бор. Унинг «Дилинг Оллоҳда, қўлинг меҳнатда бўлсин» деган ҳаётбахш хикмати динимизнинг олижаноб маъно-моҳиятини ёрқин ифодалаб, худдики шу бугун айтилгандек жаранглайди.

Бу мураккаб дунёнинг азалий ва абадий муаммолари, шу билан бирга, ҳар бир даврнинг долзарб масалаларига ҳар томонлама асосли илмий жавоблар топилган такдирдагина маънавият олами янги маъно-мазмун билан бойиб боради. Бошқача айтганда, ҳар бир илмий янгилик, яратилган кашфиёт - бу янгича фикр ва дунёқарашга туртки беради, маънавиятнинг шаклланишига ўзига хос таъсир ўтказади.

Шу нуқтаи назардан караганда, заминимизда яшаб ўтган буюк алломаларимиз, мутафаккир боболаримизнинг ибратли ҳаёти ва фаолияти, бемисл илмий-иждодий кашфиётлари бугун ҳам жахон ахлини хайратга солаётганини гурур билан таъкидлаш лозим.

Масалан, Мухаммад Мусо Хоразмийнинг ўнлик санок системасини, алгоритм ва алгебра тушунчаларини дунёда биринчи бўлиб илм-фан соҳасига жорий этгани ва шу асосда аник фанлар ривожини учун ўз вақтида мустақкам асос яратгани умуминсоний тараккиёт ривожига қандай катта аҳамиятга эга бўлганини барчамиз яхши биламиз. Бугунги кунда одамзотнинг илм-фан ва замонавий технологиялар борасида эришаётган улкан ютуқларини кўз олдимизга келтирар эканмиз, беихтиёр ана шу буюк бобомиз мисолида бундай юксак марраларга эришишда ўзбек халқининг ҳам муносиб хиссаси борлигидан қалбимиз ифтихорга тўлади.

Яна бир улуг аждодимиз - Аҳмад Фаргоний инсоният тарихидаги илк Уйғониш даврининг энг забардаст ва кучли намояндаси, ўз замонасининг фундаментал фан асосчиларидан бири сифатида башарият дунёқарашини ва маънавиятининг ривожланишига бекиёт таъсир кўрсатди. Унинг бебаҳо мероси ўз даври олимлари учун дастуриламал бўлиб хизмат қилгани тарихий манбалар орқали яхши маълум. Алломанинг «Астрономия асослари ҳақида китоб» номли асари ўн иккинчи асрдаёқ лотин ва иврит тилларига таржима этилгани ҳам бу фикрнинг далилидир.

Европада Аль-Фраганус номи билан машҳур бўлган бу алломанинг илм-фан ривожига нуфузи шу қадар юксак эдики, унинг исми шарифи ер қуррасидагина эмас, балки самода ҳам шухрат топди. Ўн олтинчи асрда Ойдаги кратерлардан бирига унинг номи берилгани бу фикрни исботлайди. Атоқли астроном Ян Гевелий томонидан 1647 йили нашр қилинган «Селенография» китобида Ойдаги кратерлардан иккитаси икки буюк ватандошимиз - Аҳмад Фаргоний ва Мирзо Улугбек номи билан аталади.

Миллий тарихимизнинг яна бир ёрқин юлдузи Абу Райхон Беруний фаолиятига ҳаққоний

бахо берар экан, америкалик фан тарихчиси Сартон XI асрни «Беруний асри» деб таърифлайди. Бундай юксак ва ҳақли бахо аввало комусий тафаккур сохиби бўлмиш буюк ватандошимизнинг илм-фан тараккиётига кўшган бекиёс хиссаси билан изоҳланади. Шу ўринда таъкидлаш жоизки, Беруний илмий масалаларда ҳам, тарихий воқеа-ҳодисаларга, ўз замондошларига бахо беришда ҳам ўта холислик ва ҳаққонийлик билан фикр юритган. Шу боис ҳам у ҳаётда кўп азиятлар чеккан, хатто умрининг охирида турмуш кийинчиликларига дучор бўлган, аммо ҳар қандай огир шароитга қарамасдан, эътиқодидан қайтмагани унинг ўз маънавий идеалларига нақадар содик бўлганидан далолат беради.

Ана шундай ноёб фазилатлар сохиби бўлмиш машҳур аллома Ибн Синонинг «Тиб конунлари» асари неча асрлар давомида Европанинг энг нуфузли олий ўқув юртларида асосий тиббиёт дарсликларидан бири сифатида ўқитиб келингани, дунё микёсида «Медицина», «Соғлом турмуш тарзи» деган тушунчаларнинг фундаментал асоси бўлиб хизмат қилгани, албатта, чуқур ҳаётий ва илмий заминга эга. Аниқрок қилиб айтганда, бу беназир алломанинг бутун илмий фаолияти дунё тараккиётини инсонпарварлик руҳида, яъни, маънавий негизда ривожлантиришга улкан таъсир ўтказди, деб айтишга барча асослар бор.

Ёки ўрта асрларда Хоразм диёридан олис Арабистонга бориб, араб тили грамматикасини мукамал тарзда ишлаб чиққан, илм-фаннинг кўплаб бошқа соҳаларида ҳам шухрат қозонган Махмуд Замахшарий бобомизни эсга олайлик. Ўзининг жисмоний ногиронлигига қарамай, дунёнинг кўплаб мамлакатларига машаққатли сафарлар қилган, теран билими ва илмий салоҳияти билан бутун ислом оламини лол қолдирган бу зот, ҳеч шубҳасиз, халқимиз учун маънавий етуклик тимсоли бўлиб қолаверади.

Агарки мана шу муқаддас заминимизда таваллуд топиб, вояга етган, ўз ҳаёти ва фаолияти билан нафакат тарихда, айни вақтда башариятнинг бугунги тараккиёт саҳифаларида ҳам ўчмас из қолдирган буюк мутафаккир ва алломаларимиз, азиз-авлиёларимизни таърифлашда давом этадиган бўлсак, ўйлайманки, бу борада узок гапириш мумкин.

Бизнинг ўз олдимизга қўйган мақсадимиз эса, бундай улуг зотларнинг ҳаёт йўли ва қолдирган меросини тўлиқ тасвирлаш эмас, балки уларнинг энг буюк намояндалари тимсолида маърифат, илму фан, маданият, дин қаби соҳаларнинг барчасини ўзида уйғунлаштирган халқимизнинг маънавий олами нақадар бой ва ранг-баранг эканини исботлаб беришдан иборатдир. Бундай ноёб ва бебаҳо бойликни ҳар томонлама чуқур ўрганиш, унинг маъно-мазмунини фарзандларимизга етказиш масаласи барчамиз, биринчи галда, зиёлиларимиз, бутун жамоатчилигимиз учун ҳам қарз, ҳам фарз бўлиши шарт, деб ҳисоблайман. Нега деганда, ўзимиз - бугун шу юртда яшаётган ватанпарвар инсонлар бу вазифани ўз зиммамизга олмасак, четдан келиб ҳеч ким ҳеч қачон бу ишни қилиб бермайди.

Шу ўринда буюк боболаримизнинг маънавий олами хусусида фикр юритганда, Соҳибқирон Амир Темур ҳақида алоҳида тўхталишимиз табиийдир. Чунки тенгсиз азму шижоат, мардлик ва донишмандлик рамзи бўлган бу мумтоз сиймо буюк салтанат барпо этиб, давлатчилик борасида ўзидан ҳам амалий, ҳам назарий мерос қолдирди, илму фан, маданият, бунёдкорлик, дин ва маънавият ривожига кенг йўл очди.

Шаҳсан мен «Темур тузуклари»ни ҳар гал ўқир эканман, худдики ўзимга қандайдир руҳий куч-қувват топгандек бўламан. Ўз иш фаолиятимда бу китобга такрор-такрор мурожаат қилиб, ундаги ҳеч қачон эскирмайдиган, инсон маънавияти учун бугун ҳам озик

бўладиган хикматли фикрларнинг канчалик хаётий эканига кўп бор ишонч хосил килганман. Масалан, «Тажрибамда кўрилганким, азми катъий, тадбиркор, хушёр, мард ва шижоатли бир киши мингта тадбирсиз, локайд кишидан яхшироқдир», деган сўзлар бугунги кунда ҳам маънавий жихатдан нақадар долзарб ахамиятга эга экани барчамизга аён.

Амир Темур бобомизнинг бундай чуқур маъноли хикматлари халқимизда қадимдан мавжуд бўлган «Билаги зўр бирни, билими зўр мингни йикар» деган мақолга гоят ҳамоҳанг бўлиб, инсонни доимо ақл-идроқ, адолат ва юксак маънавият асосида яшашга даъват этиши билан эътиборлидир.

Буюк Амир Темурнинг набираси, беназир аллома Мирзо Улугбекнинг ўрта асрлар шароитида намоён этган илмий жасорати бугунги кун олимларини ҳам хайратга солмасдан қўймайди. Такдир бу улуг зотнинг зиммасига беҳад улкан ва машаққатли вазифалар юклади. Буюк саркарда Амир Темур бунёд этган салтанатнинг вориси бўлишдек ўта масъулиятли вазифа айнан унга насиб этди. Мирзо Улугбек қарийб қирк йил мобайнида Мовароуннахр диёрининг донишманд ҳукмдори сифатида халқнинг азалий орзуси - тинчлик, тотувлик, илм-фан ва маданиятни тараккий топтириш йўлида улкан шижоат ва матонат кўрсатди.

Бу беназир аллома ўзида минглаб юлдузларнинг ҳаракатини жамлаган муқаммал астрономик жадвални яратди. Ушбу жадвалда зикр этилган илмий маълумотларнинг нақадар аниқ ва тўғри эканини бугунги энг замонавий асбоблар ҳам тасдиқлайди. Улугбекнинг хаёти ва илмий фаолияти халқимиз маънавиятининг пойдеворига қўйилган тамал тошларидан бири бўлиб, юртимизда бундан неча замонлар олдин фундаментал фанларни ривожлантиришга канчалик катта ахамият берилганини кўрсатади. «Зижи жадиди Кўрагоний» деб номланган Улугбек астрономик жадвали ўрта асрларда лотин тилига таржима қилиниб, Европа олимлари орасида кенг тарқалгани фикримизнинг яққол исботидир.

Бу ҳақда сўз юритар эканмиз, беихтиёр 1996 йили Парижда ЮНЕСКОнинг ўша пайтдаги Бош қотиби Федерико Майор жаноблари билан бўлган бир суҳбат ёдимга тушади. Ўшанда жаноб Майор Улугбекнинг илмий меросини юксак баҳолаб, унинг юлдузлар ҳаракатига оид ҳисоб-китоблари бугунги кунда компьютер ёрдамида текшириб кўрилганда атиги бир неча дақиқага фарқ қилиши аниқланди, деган гапни айтиб қолди. Шунда мен унга жавобан, йўқ, жаноб Федерико Майор, Улугбек хато қилган бўлиши мумкин эмас, балки компьютерлар хато қилган бўлиши мумкин, деган эдим. Гарчи бу гап дўстона лутф тариқасида айтилган бўлса-да, ўйлайманки, унинг замирида чуқур ҳақиқат мужассам.

Ўзбек халқи маънавий дунёсининг шаклланишига гоят қучли ва самарали таъсир кўрсатган улуг зотлардан яна бири - бу Алишер Навоий бобомиздир. Биз унинг мўътабар номи, ижодий меросининг боқийлиги, бадиий даҳоси замон ва макон чегараларини билмаслиги ҳақида доимо фахрланиб сўз юритамиз.

Алишер Навоий халқимизнинг онги ва тафаккури, бадиий маданияти тарихида бутун бир даврни ташкил этадиган буюк шахс, миллий адабиётимизнинг тенгсиз намояндаси, миллатимизнинг гурури, шаъну шарафини дунёга тараннум қилган ўлмас сўз санъатқоридир. Таъбир жоиз бўлса, оламда туркий ва форсий тилда сўзловчи бирон-бир инсон йўқки, у Навоийни билмаса, Навоийни севмаса, Навоийга садокат ва эътиқод билан қарамаса.

Агар бу улуг зотни авлиё десак, у авлиёларнинг авлиёси, мутафаккир десак,

мутафаккирларнинг мутафаккири, шоир десак, шоирларнинг султонидир.

Инсон калбининг кувончу кайгусини, эзгулик ва хаёт мазмунини Навоийдек теран ифода этган шоир жахон адабиёти тарихида камдан-кам топилади. Она тилига мухаббат, унинг бекиёс бойлиги ва буюклигини англаш туйгуси ҳам бизнинг онгу шууримиз, юрагимизга аввало Навоий асарлари билан кириб келади. Биз бу бебахо меросдан халкимизни, айникса, ёшларимизни канчалик кўп бахраманд этсак, миллий маънавиятимизни юксалтиришда, жамиятимизда эзгу инсоний фазилатларни камол топтиришда шунчалик кудратли маърифий курулга эга бўламиз.

Маълумки, бирон-бир халк маънавиятига хос кадрийатларнинг бошка халklar томонидан тан олиниси, табиийки, ана шу халк тарихига нисбатан чуқур хурмат ифодасидир.

Бундай эътироф халкнинг гурур ва ифтихори, миллий ўзлигини янада юксалтиришга хизмат килади.

Шу маънода, кейинги пайтда буюк аждодларимизнинг сўнмас дахосига хурмат-эҳтиром, уларнинг бой илмий меросини ўрганишга бўлган кизикиш хорижий элларда ҳам ортиб бораётгани барчамизни кувонтиради. Бунинг тасдигини дунёнинг турли мамлакатларида уларнинг хаёти ва фаолияти хақида эълон қилинаётган илмий ва бадиий асарлар, улуг аждодларимиз хотирасига барпо этилаётган ёдгорликлар мисолида ҳам кўриш мумкин. Шулар каторида Бельгияда Ибн Синога, Литвада Мирзо Улугбекка, Москва, Токио ва Боку шаҳарларида Алишер Навоий бобомизга, Миср пойтахти Кохира шаҳрида эса Ахмад Фаргоний хотирасига ўрнатилган мухташам хайкалларни эслаш жоиз.

Халкимизнинг асл табиатида мавжуд бўлган ана шундай илмий-маънавий салоҳият ва фазилатлар хақида гапирар эканмиз, «Оккан дарё оқаверади», деган нақл беихтиёр ёдимизга тушади. Чиндан ҳам, тарихимизнинг қайси даврини олмайлик, юртимизда илму маърифат ва юксак маънавиятга интилиш ҳеч қачон тўхтамаганини, халкимиз дахосининг ўлмас тимсоли сифатида энг оғир ва мураккаб даврларда ҳам яққол намоён бўлиб келганини кўришимиз мумкин.

Масалан, чоризм мустамлакаси даврида маърифат гоёсини баланд кўтариб чиққан жадид боболаримизнинг фаолияти бунга яна бир ёрқин мисол бўла олади. Махмудхўжа Бехбудий, Мунавваркори, Абдулла Авлоний, Исхокхон Ибрат, Абдурауф Фитрат, Абдулла Кодирий, Абдулхамид Чўлпон, Усмон Носир каби юзлаб маърифатпарвар, фидойи инсонларнинг ўз шахсий манфаати, хузур-халоватидан кечиб, эл-улус манфаати, юртимизни тараккий топтириш мақсадида амалга оширган эзгу ишлари авлодлар хотирасидан асло ўчмайди.

Ана шундай улуг аждодларимизнинг илмий-ижодий мероси ва ибратли фаолияти кейинчалик диёримизда Кори Ниёзий ва Тошмухаммад Саримсоков, Хабиб Абдуллаев ва Саъди Сирождидинов, Обид Содиков ва Собир Юнусов, Яхё Гуломов ва Бўрибой Ахмедов, Ойбек ва Гафур Гулом, Абдулла Каххор ва Зулфия, Саид Ахмад ва Озод Шарафиддинов, Лутфихоним Саримсокова ва Халима Носирова, Олим Хўжаев, Раззок Хамроев ва бошка кўплаб номлари дунёга танилган машхур илм-фан, адабиёт ва маданият арбобларининг етишиб чиқишига мустахкам замин бўлиб хизмат қилди.

Юкорида зикр этилган мисолларни умумлаштирган ҳолда, муҳим бир фикрни хулоса тарикасида таъкидлашни зарур, деб биламан. Гап шундаки, тарихимизда бундай беназир сиймоларнинг мавжудлиги - такроран айтишга тўғри келади - ўзига хос бир феномен, яъни ўта ноёб ходисадир. Бу эса нафакат бугунги, айна пайтда эртанги авлодларимизнинг ҳам маънавий бойлигига айланиб, халкимизга ҳеч нарса билан ўлчаб,

киёслаб бўлмайдиган рухий куч-кувват ва мадад бериши мукаррар.

Лекин айна пайтда, биз бир хакикатни ҳам яхши англаймизки, факат ўтмишга, аждодлар меросига махлиё бўлиб юришнинг ўзи билан узокка бориб бўлмайти.

Тарихимиз саҳифалари шундан далолат берадики, юртимиз ривожига ҳамма замонларда ҳам бир текис кечмаган.

Айниқса, теурийлар хукмронлигидан сўнг - яъни XVII асрдан XX асрнинг бошларигача бўлган даврда Туркистон замини сиёсий парокандалик, жаҳолат ва колокликка юз тутди. Уч хонликка бўлиниб кетган минтака узок муддат ўзаро зиддият ва карама-киршиликлар, уруш-жанжаллар гирдобиди колиб кетгани нафакат иктисодий, молиявий ва харбий салоҳият нуктаи назаридан, балки ижтимоий-маънавий фикр ривожиди ҳам кўп салбий оқибатларни келтириб чиқаргани барчамизга яхши маълум. Тарих гилдирагининг айланиши билан, авваламбор, юрт хукмдорлари ва амалдорлари халқнинг тақдири ва келажаги хақида кайгуриш ўрнига, ўз шахсий манфаатларини ҳамма нарсидан устун қўйиб, жаҳолат ва гафлатга берилиб кетиши оқибатиди биз бугун яшаётган минтака умумбашарий тараккиёт жараёнларидан узилиб, ривожланишдан кескин орқади колиб кетди.

Ўзаро низо ва адоватларнинг кучайиши, факат ўз қобилига, умрини ўтаб бўлган ақидаларга ўралашиб яшаш натижасиди бир вақтлар буюк маданият ва тараккиёт даврларини бошидан кечирган эл-юртимизнинг бу пайтга келиб қандай оғир аҳволга тушиб қолганини ўзимизга тасаввур қиладиган бўлсак, ўйлайманки, кўп нарса ўз-ўзидан аён бўлади.

Бу ҳаётнинг шафқатсиз бир қонунияти бор. Яъни, тарихнинг мураккаб ва хал қилувчи бурилиш палласиди хар қандай миллат ва элат ўз аҳиллиги ва бирдамлигини саклаб, ўз миллий манфаатлари йўлиди қатъият билан турмаса, масъулият ва хушёрлигини йўқотадиган бўлса, оғир-оқибатди ўзининг энг қатта, тенгсиз бойлиги бўлмиш мустақиллиги ва озодлигидан жудо бўлиши шубҳасиз.

Минг афсуски, ани шундай машъум қисмат Туркистон халқларини ҳам четлаб ўтмади: XIX асрдаги қоризм истилоси қўпгина сабаблар билан бир қаторди авваламбор ўша пайтди мавжуд бўлган сиёсий бошбошқоқлик, хукмрон қучларнинг узокни қўролмаслиги, маънавий заифлиги оқибатиди рўй берганини тарихий мисоллар исботлаб турибди. Бу ақчик хакикат барчамизга, айниқса, бугун ҳаётга қатта умид ва ишонч билан қириб қелаётган ёшларимизга доимо сабоқ бўлиши лозим.

Шу нуктаи назардан қараганди, биз ўз тарихимизни қолисона ва хаққоний баҳолаб, маънавий меросимизни бойитиш ва ривожлантиришга ўз хиссамизни қўшишимиз, шу асосди бугунги жаҳон илму фани ва маданиятининг юксак қўққиларини эгаллашдек буюк вазифага хар томонлама муносиб ва қодир бўлишимиз дарқор.

Хар қайси миллатнинг ўзига хос маънавиятини шакллантириш ва юксалтиришди, ҳеч шубҳасиз, оиланинг ўрни ва таъсири беқийёсдир. Чунки инсоннинг энг соф ва қоқиза туйғулари, илқ ҳаётий тушунча ва тасаввурлари биринчи қалди оила бағриди шаклланади. Боланинг характерини, табиати ва дунёқарашини белгилайдиган маънавий мезон ва қарашлар - яхшилиқ ва эзгулик, олижаноблик ва меҳр-оқибат, ор-номус ва андиша қабил муқаддас тушунчаларнинг қойдевори оила шароитиди қарор топиши табиийдир.

Шунинг учун ҳам айнан оила муҳитиди пайди бўладиган ота-онага ҳурмат, уларнинг олдидаги умрбод қарздорлик бурқини қуқур англаш хар қайси инсонга хос бўлган одамийлик қазилатлари ва оилавий муносабатларнинг неғизини, оиланинг маънавий

оламини ташкил этади.

Кўп йиллик илмий кузатиш ва тадқиқотлар шуни кўрсатадики, инсон ўз умри давомида оладиган барча информациянинг 70 фоизини 5 ёшгача бўлган даврида олар экан. Боланинг онги асосан 5-7 ёшда шаклланишини инобатга оладиган бўлсак, айнан ана шу даврда унинг калбида оиладаги муҳит таъсирида маънавиятнинг илк куртаклари намоён бўла бошлайди. Халқимизнинг «Куш уясида кўрганини килади», деган доно мақоли, ўйлайманки, мана шу азалий ҳақиқатни яққол акс эттиради.

Одамзот учун бир умр зарур бўладиган табиий кўникма ва хусусиятлар, масалан, ҳар қайси боланинг ўзига хос ва ўзига мос қобилияти, атрофидаги одамлар билан муомаласи, тенгдошлари орасида ўзини қандай хис қилиши, етакчилик хислатларига эга бўлиши ёки эга бўлмаслиги, керак бўлса, дунёқараши - буларнинг барчаси аввало унинг тугма табиати, шу билан бирга, оилада оладиган тарбиясига узвий боғлиқ эканини ҳаёт тажрибаси кўп мисолларда тасдиқлаб беради.

Айнан мана шу даврда бола ҳамма яхши-ёмон нарсани тушуниб, англай бошлайди, унинг бегубор онги бамисоли босма қозғол сингари оиладаги, ён-атрофдаги барча воқеа-ҳодисаларни, уларнинг замиридаги таассуротларни ўзига шимиб-сингдириб олади. Унинг ота-онасига, бобо ва момоларига меҳри ва ҳурмати, ўзини ўраб турган муҳитга нисбатан муносабати кундан-кунга такомиллашиб боради.

Қисқача айтганда, хонадондаги ҳар бир нарса - дарахт ва ўсимликлар бўладими, турли ўйинчоқлар, уй ҳайвонлари бўладими - буларнинг барчаси боланинг кўзига гўёки оламнинг бекиёс мўъжизаси бўлиб кўринади ва шу тариқа у ёруғ дунёни ўзи учун кашф қилади.

Таассуфки, баъзи ота-оналар ўз фарзандининг ана шундай қизиқиши ва интилишларига, унинг онгу тафаккурида ҳар қуни бир ўзгариш рўй бериб, кўзида янги-янги саволлар пайдо бўлаётганига аҳамият бермайди. Боз устига, агар ота оилада ўзини тутишни билмаса, ахлоқ-одоб бобида фарзандларига ўрнак бўлиш ўрнига кўпол муомала қиладиган бўлса, бу ҳолат, табиийки, бола маънавий оламининг шаклланишига салбий таъсир кўрсатади, вақти-соати келиб, унинг характерида инсон деган номга нолойик, ҳунук бир одат сифатида намоён бўлади.

Ёки оилада кўни-кўшнилари кўролмаслик, фисқу фасод, игво муҳити ҳукмрон бўлса, ҳеч шубҳасиз, буларнинг барчаси боланинг хотирасида тузатиб бўлмайдиган огир асорат қолдиради. Умуман, оиладаги маънавий муҳит ва тарбия туфайли бола ё меҳрибон ва раҳмдил, ёки худбин ва бағритош бўлиб вояга етишини тушуниш қийин эмас.

Биз ўз фарзандларимизнинг бахту саодатини, икболи ва қамолини кўришни истар эканмиз, нафақат оиладаги, балки маҳалла-қўйдаги одамларнинг хатти-ҳаракати ҳам боланинг шаклланиб келаётган соф қалби ва онгига қандай таъсир кўрсатиши ҳақида доимо ўйлашимиз, бу масалада зиммамизда қандай улкан масъулият борлигини унутмаслигимиз зарур.

Оилавий тарбия масаласида ҳаттога йўл қўймаслик учун аввало ҳар қайси хонадондаги маънавий иқлимни ўзаро ҳурмат, ахлоқ-одоб, инсоний муносабатлар асосига қуриш айни муддао бўлур эди. Бу ҳақда гапирганда, мен мумтоз ёзувчимиз Абдулла Қодирийнинг «Ўтган кунлар» асаридаги қахрамонларнинг ўзаро муомала ва мулоқотлари, уларнинг хатто қичик фарзандларини ҳам «сиз»лаб гапириши мисолида ота-боболаримизнинг оила маънавиятига қанчалик қатъий ён бериб беришига ишонч ҳосил қиламан.

Шу нуқтаи назардан қараганда, бугунги кунда ҳам юртимизда ана шундай гўзал ахлоқ мезонлари билан яшаб келаётган, ўйил-қизларини шу руҳда тарбиялаётган кўплаб

ибратли оилалар барчамизда хавас уйготиши табиийдир.

Маълумки, ўзбек халки азалдан ўзининг болажонлиги, оилапарварлиги билан ажралиб туради. Албатта, фарзандга меҳр кўйиш, уларнинг корнини тўқ, устини бут қилиш ўз йўли билан, лекин болаларимизни ёшлик чоғидан бошлаб миллий тарбия, ахлоқ-одоб, юксак маънавият асосида вояга етказиш биз учун доимо долзарб аҳамият касб этиб келган. Бу масалага эътибор бермаслик нафакат айрим ота-оналар, балки бутун жамият учун жуда қимматга тушишини ҳам кўпгина ҳаётий мисолларда кўриш мумкин.

Ўз-ўзидан равшанки, юкорида зикр этилганидек, бола тарбиясида соғлом насл масаласи ҳам муҳим роль ўйнашини инкор этиб бўлмайди. Ақли расо ҳар қайси инсон яхши англайдикки, бу ёруғ дунёда ҳаёт бор экан, оила бор. Оила бор экан, фарзанд деб аталмиш бебаҳо неъмат бор. Фарзанд бор экан, одамзот ҳамиша эзгу орзу ва интилишлар билан яшайди.

Шаҳсан менга «насл» ва «насиба» деган сўзлар ўртасида қандайдир илохий богликлик бордек туюлади. Албатта, ҳар бир бандага ризк-насибани Оллоҳ таоло беради. Лекин бу ҳаётда насибаси бутун ва тўла бўлиши учун инсоннинг ўзи ҳам чин дилдан интилиши, зурриёдини соғлом муҳитда тарбиялаши катта аҳамиятга эга эканини унутмаслигимиз зарур.

Бугунги кунда бизнинг қилаётган барча ишларимиз фарзандларимизнинг бахту саодати, уларнинг ёруғ келажаги учун амалга оширилмоқда. Лекин бахту саодат фақат бойлик, молу мулк билан белгиланмайди. Одобли, билимдон ва ақлли, меҳнатсевар, иймон-эътиқодли фарзанд нафакат ота-онанинг, балки бутун жамиятнинг энг катта бойлигидир.

Шу ҳақиқатдан келиб чиққан ҳолда, ёшларимизни ҳар томонлама соғлом ва барқамол этиб тарбиялаш, ҳаёт абадийлиги, авлодлар давомийлигини таъминлайдиган маънавият кўргони бўлмиш оилани мустаҳкамлаш бугунги кунда барчамизнинг наинки асосий вазифамиз, балки инсоний бурчимизга айланишини истардим.

Шу боис биз мустақиллик даврида оила институтини жамиятнинг бошқа муҳим ижтимоий тузилмалари, юртимиздаги маънавий ўзгаришлар билан уйғун тарзда ривожлантириш, унинг нуфузини ошириш масаласига давлат сиёсатининг энг муҳим ва устувор йўналиши сифатида доимий эътибор бериб келмоқдамиз.

Мамлакатимиз Конституциясида оиланинг ижтимоий мақоми аниқ белгилаб қўйилгани, шу асосда Оила, Фуқаролик, Уй-жой кодекслари ва бошқа зарур қонун ҳужжатлари қабул қилиниб, бу борада тегишли ҳуқуқий пойдевор яратилгани ҳам бу фикрни тасдиқлайди.

Маълумки, кейинги йилларда юртимизда ҳар қайси йилга аниқ бир ном бериб, шу асосда маҳсус давлат дастурларини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш яхши анъанага айланиб қолди.

Агар ушбу масаланинг тарихига назар ташлайдиган бўлсак, бу йўлдаги дастлабки салмоқли қадамларимиз 1998 йилни мамлакатимизда «Оила йили» деб эълон қилиш билан бошланганининг ўзи ҳам, ўйлайманки, кўп нарсани англатади.

Шу маънода, оилани, унинг боқий кадриятларини улуғлаб, мамлакатимизда «Эл-юрт таянчи» деган муаззам ёдгорлик барпо этганимиз кўпчиликнинг кўнглидаги иш бўлганини таъкидлаш жоиз.

Қадимий Қарши шаҳрининг 2700 йиллик тўйи арафасида шу табарруқ заминда қад ростлаган бу мухташам бадиий обида орқали биз минг йиллар давомида қанча-қанча синов ва машаққатларни бошидан кечириб, ўз она юртини ҳар қандай бало-қазолардан

асраб-авайлаб келган, ўгил-кизларини акл-заковат, мардлик ва матонат сохиби этиб тарбиялаган бунёдкор халкимизга, унинг том маънода таянчи бўлган оилага чексиз хурмат-эҳтиром туйғусини мужассам этишни мақсад қилиб қўйдик. Эл-юртимизнинг олижаноб қарашларига гоят ҳамоҳанг бўлган ушбу ёдгорлик мажмуаси қисқа вақт ичида табаррук зиёратгоҳга айланиб қолгани барчамизни қувонтиради.

Мухтасар айтганда, ҳаммамизга аён бўлиши табиийки, оила соғлом экан - жамият мустаҳкам, жамият мустаҳкам экан - мамлакат барқарордир.

Маънавий ҳаётимизни юксалтириш ҳақида гапирганда, маҳалланинг роли ва таъсири хусусида тўхталиш албатта ўринлидир. Маълумки, азалдан ўзбек маҳаллалари чинакам миллий кадриятлар маскани бўлиб келади. Ўзаро меҳр-оқибат, аҳиллик ва тотувлик, эҳтиёжманд, ёрдамга муҳтож қимсалар ҳолидан хабар олиш, етим-есирларнинг бошини силаш, тўй-томоша, хашар ва маъракаларни қўпчилик билан бамаслаҳат ўтказиш, яхши кунда ҳам, ёмон кунда ҳам бирга бўлиш каби халкимизга хос урф-одат ва анъаналар авваломбор маҳалла муҳитида шаклланган ва ривожланган. Халкимизга хос ўзини ўзи бошқариш тизимининг бу ноёб усули қадим-қадимдан одамларнинг нафакат тилида, балки дилида, бутун ҳаётида чуқур жой эгаллагани бежиз эмас. Биз «Маҳалла - ҳам ота, ҳам она» деган ҳикматли нақлни ана шу ҳаётининг ҳақиқатининг ифодаси сифатида қабул қиламиз.

Маҳалла ҳақида гапирганда, қўпчилик ана шундай чуқур маъноли сўзларни эслаши ва тилга олиши табиий. Улар шу тариқа наинки ўзларининг дарду ташвишларини хал қиладиган таъсирчан ижтимоий фуқаролик идораси, айна вақтда она юрт рамзи бўлган маҳаллага ўзининг муносабатини изҳор этади.

Мустақиллик йилларида маҳалла ҳаёти билан боғлиқ қўллаб-қўллайдиган кадриятлар, удум ва анъаналаримиз қайта тикланиб, замон талаблари асосида бойиб бормоқда. Шу билан бирга, маҳалланинг ҳуқуқ ва ваколатлари кенгайтирилмоқда, улар бугун ўзини ўзи бошқариш идораси, ҳақиқий демократия дарсхонаси сифатида кенг қўллаб-қўллайдиган фаолият олиб бормоқда. Давлатчилигимиз тарихида биринчи марта «маҳалла» тушунчаси Конституциямизга киритилиб, унинг жамият бошқарувидаги ўрни ва мақоми катъий белгилаб қўйилди. Маҳалла бошқарувида бундай катта эътибор бугун мамлакатимизда олиб борилаётган сиёсатнинг халқчиллигидан далолат беради. Айна пайтда у юртимизда амалга оширилаётган «Кучли давлатдан - кучли жамият сари» деган тамойилнинг амалий ифодаси бўлиб, маънавий ҳаётимизни янада мустаҳкамлаш, ёш авлодимизнинг онгу тафаккурини замонавий асосда шакллантириш борасида муҳим аҳамият касб этмоқда.

Маҳалланинг халқ маънавияти билан боғлиқ жиҳатлари ҳақида сўз юритиб, уларни кўз ўнгимиздан ўтказиб, атрофлича таҳлил қилар эканмиз, ҳеч иккиланмасдан айтиш керакки, биз ҳар қайси хонадон, бутун эл-юртимиздаги маънавий иқлим ва вазиятни англамоқчи бўлсак, бу борадаги ҳақиқий манзаранинг ёркин ифодасини аввало маҳалла ҳаётида худди ойнадек яққол кўриш имконига эга бўламиз.

Шу сабабли биз маънавий ҳаётимизни, миллий онг ва кадриятларимиз, эътиқод ва тафаккуримиз, урф-одат ва анъаналаримизни асраб-авайлаш, маънавий оламимизни юксалтиришга интилар эканмиз, буларнинг барчаси маҳалла идорасига янада қўпроқ имконият бериш, унинг ҳуқуқий ва амалий ваколатларини кенгайтириш билан бевосита алоқадор эканини ўзимизга яхши тасаввур қиламиз. Шу орқали биз ўзимизнинг эзгу мақсадимиз бўлмиш эркин фуқаролик жамияти барпо этиш йўлида, ҳеч шубҳасиз, улкан қадам қўйган бўламиз.

Маънавиятни шакллантиришга бевосита таъсир киладиган яна бир муҳим ҳаётий омил - бу таълим-тарбия тизими билан чамбарчас боғлиқдир.

Маълумки, ота-боболаримиз қадимдан бебаҳо бойлик бўлмиш илму маърифат, таълим ва тарбияни инсон камолоти ва миллат равақининг энг асосий шarti ва гарови деб билган.

Албатта, таълим-тарбия - онг махсули, лекин айни вақтда онг даражаси ва унинг ривожини ҳам белгилайдиган, яъни, халқ маънавиятини шакллантирадиган ва бойитадиган энг муҳим омилдир. Бинобарин, таълим-тарбия тизимини ва шу асосда онгни ўзгартирмасдан туриб, маънавиятни ривожлантириб бўлмайди.

Шу боис бу соҳада юзаки, расмий ёндашувларга, пухта ўйланмаган ишларга мутлақо йўл қўйиб бўлмайди. Мактаб, таълим-тарбия масаласи давлат ва жамият назоратида бўлиши Асосий қонуниimizда белгилаб қўйилган. Шу билан бирга, бу кенг жамоатчилик, бутун халқимизнинг иштироки ва қўллаб-қувватлашини талаб киладиган умуммиллий масаладир.

Шуни унутмаслигимиз керакки, келажагимиз пойдевори билим даргоҳларида яратилади, бошқача айтганда, халқимизнинг эртанги қуни қандай бўлиши фарзандларимизнинг бугун қандай таълим ва тарбия олишига боғлиқ.

Бунинг учун ҳар қайси ота-она, устоз ва мураббий ҳар бир бола тимсолида аввало шахсни қўриши зарур. Ана шу оддий талабдан келиб чиққан ҳолда, фарзандларимизни мустақил ва кенг фикрлаш қобилиятига эга бўлган, онгли яшайдиган қомил инсонлар этиб вояга етказиш - таълим-тарбия соҳасининг асосий мақсади ва вазифаси бўлиши лозим, деб қабул қилишимиз керак. Бу эса таълим ва тарбия ишини уйғун ҳолда олиб боришни талаб этади.

Таълимни тарбиядан, тарбияни эса таълимдан ажратиб бўлмайди - бу шарқона қараш, шарқона ҳаёт фалсафаси.

Бу ҳақда фикр юритганда, мен Абдулла Авлонийнинг «Тарбия биз учун ё ҳаёт - ё мамот, ё нажот - ё ҳалокат, ё саодат - ё фалокат масаласидир» деган қуқур маъноли сўзларини эсламан. Буюқ маърифатпарвар бобомизнинг бу сўзлари асримиз бошида миллатимиз учун қанчалар муҳим ва долзарб бўлган бўлса, ҳозирги вақтда ҳам биз учун шунчалик, балки ундан ҳам қўра муҳим ва долзарб аҳамият қасб этади.

Нега деганда, бизга собиқ тузумдан мерос бўлиб қолган маориф тизимининг энг номаъқул томони шундан иборат эдики, унда ўқув жараёнида ўқувчи ва талабаларнинг мустақил ва эркин фикрлашига йўл қўйилмас эди. Ҳар қайси ўқув юртини битирувчиларнинг билимига қараб эмас, аксинча, уларнинг собиқ совет тизими ва сохта гоёларга садокатини ҳисобга олиб баҳолаш ва ҳаётга йўллаш тамойили асосий ўринни эгаллар эди. Қўп ҳолларда сифат ўрнига сон кетидан қувиш устунлик қиларди. Аксарият ёшлар ҳақиқий билим ёки малақа орттириш мақсадида эмас, қўпроқ амалда дипломли бўлиб олиш илинжида техникум ёки институтларга қирар эди.

Шунинг учун ҳам мустақилликнинг дастлабки йиллариданок бутун мамлакат микёсида таълим ва тарбия, илм-фан, қасб-ҳунар ўргатиш тизимларини тубдан ислох қилишга ниҳоятда қатта зарурат сезила бошлади. Қадрлар тайёрлаш миллий дастурини ишлаб чиқиш билан боғлиқ жараён узок йиллар мобайнида бу соҳада талай муаммолар йиғилиб қолганини қўрсатди. Мен бунга ушбу дастур лойиҳаси устида саккиз ой мобайнида ишлаш жараёнида шахсан амин бўлдим. Шунинг учун ҳам бу оғир, масъулиятли, аммо халқ қилишни асло пайсалга солиб бўлмайдиган ишни қадам-бақадам, изчиллик билан бажаришга бел боғладик.

Таълим-тарбия тизимидаги ислохотлар бошланган дастлабки йилларда мен жахон тажрибаси ва хаётда ўзини кўп бор оклаган хакикатдан келиб чикиб, агар бу максадларимизни муваффакиятли равишда амалга ошира олсак, тез орада хаётимизда ижобий маънодаги «портлаш эффекти»га, яъни, янги таълим моделининг кучли самарасига эришамиз, деган фикрни билдирган эдим.

Дархакикат, истиклол даврида барпо этилган, барча шарт-шароитларга эга бўлган академик лицей ва касб-хунар коллежлари, олий ўқув юртларида тахсил олаётган, замонавий касб-хунар ва илм-маърифат сирларини ўрганаётган, хозирданок икки-уч тилда бемалол гаплаша оладиган минг-минглаб ўқувчилар, катта хаётга кириб келаётган, ўз истеъдоди ва салохиятини ёркин намоен этаётган ёш кадрларимиз мисолида ана шундай орзу-интилишларимиз бугуннинг ўзида ўз хосилини бераётганининг гувоҳи бўлмоқдамиз.

Энг мухими шундаки, «портлаш эффекти»нинг хакикий мохияти ва ахамияти вақт ўтиши билан, биз тарбия килаётган соғлом ва баркамол авлоднинг сафимизга тобора илдам кириб бориши билан янада яққолроқ сезилади.

Кадрлар тайёрлаш миллий дастурини амалга ошириш жараёнида мактаб таълими, айникса, умумтаълим мактабларининг моддий-техник базасини мустахкамлашга эътиборни кучайтириш биз учун кун тартибидаги энг мухим ва жиддий масалага айланди.

Шу максадда юртимизда Кадрлар тайёрлаш миллий дастурининг узвий ва мантикий давоми бўлмиш 2004-2009 йилларда Мактаб таълимини ривожлантириш умуммиллий давлат дастури қабул килинди.

Ушбу дастурга мувофик, юртимизда мавжуд бўлган ўн мингга яқин умумтаълим мактабининг моддий-техник базасини мустахкамлаш, таълим жараёнининг мазмунини тубдан такомиллаштириш, ўқитувчиларнинг меҳнатини моддий ва маънавий рағбатлантириш бўйича катта ишлар килинмоқда.

Мухтасар килиб айтганда, охириги йилларда таълим-тарбия соҳасида амалга оширган, кўлами ва мохиятига кўра улкан ишларимиз биз кўзлаган эзгу ниятларимизга эришиш, ҳеч кимдан кам бўлмайдиган хаёт барпо этиш, ёшларимиз, бутун халқимизнинг маънавий юксалиши йўлида мустахкам замин яратди, десак, ҳеч қандай хато бўлмайдди.

Маънавий ва моддий хаёт уйғунлиги

Маънавиятнинг инсон ва жамият хаётидаги мохияти ва ахамияти хақида фикр юритганда, бу борада асрлар давомида кизгин баҳс-мунозараларга сабаб бўлиб келаётган бир масалага алоҳида тўхталиб ўтиш лозим, деб ўйлайман. Яъни, одамнинг кундалик хаёти ва фаолиятида моддий ва маънавий асослар бир-бирига нисбатан қандай ўрин тутиши, уларнинг қайси бири устуворлик касб этиши хақида турли-туман, баъзан эса зиддиятли фикр ва қарашлар мавжуд бўлганини ва бундай тортишувлар хозиргача давом этаётганини кузатиш кийин эмас.

Башарият тарихида яшаб ўтган не-не буюк алломалар бу масала бўйича кўплаб асарлар яратиб қолдиргани ҳам шундан далолат беради.

Мисол учун, қадимий хинд, хитой ёки юнон файласуфларини оласизми, ўрта асрлардаги Шарк ва Гарб Уйғониш даври намояндаларини оласизми, ислом оламида ном қозонган мутафаккир зотларни оласизми - уларнинг илмий меросида моддий ва маънавий олам ўртасидаги муносабатларга кенг ўрин берилганини кўриш мумкин.

Масалан, антик давр файласуфлари бўлмиш Сократ ва Платон, Эпикур ва Демокрит, хитой донишманди Конфуций ва бошқа алломаларнинг бу борадаги назарий қарашлари фан тарихидан яхши маълум. Уларнинг айримлари рухий оламини бирламчи деб билса, баъзилари эса моддий оламини асосий ўринга қўяди.

Ана шундай тушунча ва тасаввурлар асосида кейинчалик материализм ва идеализм каби таълимотлар майдонга чиқди. Ўйлайманки, бу ўринда уларнинг тарихи, маъно-мазмунини хақида батафсил тўхталиб ўтиришнинг ҳожати бўлмас керак.

Албатта, бундай фалсафий ёндашувларнинг ҳар бири ўз давридаги мавжуд сиёсий-ижтимоий вазият, ҳукмрон мафкура, жамиятнинг ҳуқуқий ва маданий савияси, турли социал гуруҳ ва тоифаларнинг қарашларини ифода этишга хизмат қилади.

Ижтимоий тараккиётнинг турли давларида бундай бахслар соф назарий масала доирасидан чиқиб, маълум бир тузум ёки давлатнинг расмий мафкураси мақомини ҳам олган. Бунинг тасдиғини узокка бормасдан яқин тарихимизда - шўро замонида материалистик қарашни устун қўйиш натижасида материя бирламчи, онг эса иккиламчи, деган тамойилнинг ҳукмрон дунёқараш даражасига кўтарилгани, бунинг оқибатида инсоннинг маънавий қадриятлари, айниқса, унинг миллий ва диний туйғуларига беписанд қараб келингани мисолида ҳам кўриш мумкин.

Ушбу масалага чуқурроқ ва атрофлича назар ташлайдиган бўлсак, аввало шуни айтиш керакки, бу кўхна дунё, биз яшаётган ҳаёт ягона, яхлит бир воқелиқдир. Шундай экан, моддий эҳтиёжларни инсоннинг рухий оламига қарама-қарши қўйиш, уларнинг бирини устун деб билган ҳолда, тирикликнинг асосий мақсади сифатида қабул қилиш қандайдир бирёқлама қараш ифодаси, деб айтсак, хато бўлмайди.

Қолаверса, бу масалага бундай кескин ёндашув, ҳусусан, одамнинг рухий дунёсини менсимаслик, уни иккиламчи ўринга қўйиш охири-оқибатда жамият ҳаётида инкирозга олиб келиши муқаррар эканини тарих кўп мартаба исботлаган.

Бир сўз билан айтганда, инсон ўз тимсолида ҳам моддий, ҳам маънавий ҳусусият ва аломатларни мужассам этган ноёб хилқат, Яратганнинг буюк ва сирли мўъжизасидир. Шунинг учун ҳам унинг ички дунёси, унга ато этилган фазилат ва ҳислатларни охиригача англаш, тушунишнинг ўзи ўта мураккаб бир масала.

Мана шундай қараш ва фикрларни умумлаштириб, инсонга ҳос орзу-интилишларни рўёбга чиқариш, унинг онгли ҳаёт кечирishi учун зарур бўлган моддий ва маънавий оламини бамисоли парвоз қилаётган қушнинг икки қанотига қиёсласак, ўйлайманки, ўринли бўлади.

Қачонки ана шу икки муҳим омил ўзаро уйғунлашса, том маънодаги қўш қанотга айланса, шундагина инсон, давлат ва жамият ҳаётида ўсиш-ўзгариш, юксалиш жараёнлари содир бўлади.

Биз истиклолнинг дастлабки йилларидан бошлаб халқимизнинг асрлар давомида интилиб келган орзу-мақсадлари ва замон талабларини, дунёвий тараккиёт мезонларини ҳисобга олган ҳолда, жамиятимиз ҳаётида ана шу икки омилнинг уйғун тарзда ривожланишига алоҳида эътибор қаратдик. Мустақиллик биз учун нафакат иқтисодий, балки беқиёс маънавий имкониятлар манбаи эканини англаб, мамлакатимизнинг ички ва ташқи сиёсатини, иқтисодий-ижтимоий янгилашиш жараёнларини айнан шу асосда

ташкил этишга устувор ахамият бердик.

Шу ўринда баъзи бир сиёсатчи ва назариётчиларнинг, олдин моддий хаётни, кейин маънавий масалаларни ўйлаш керак, деган мазмундаги фикрлари мутлако хато бўлиб, янги жамият, янги хаёт куриш жараёнида факат зарар етказиши мумкинлигини бугун хаётнинг ўзи хар кадамда тасдиқлаб бермоқда.

Шу нуктаи назардан караганда, бозор муносабатларига ўтиш даврида жамият аъзоларининг ўз салохияти ва истеъдодини рўёбга чиқариши учун уларга биринчи галда тенг имконият ва эркинлик мухитини, хам конуний, хам амалий шарт-шароитларни яратиб бериш зарур. Оддий килиб айтганда, куч-гайрат билан бирга, билим ва тажрибаси, акл-идроки, касб малакаси етарли бўлган, конунларни, ўз хак-хуқуқлари ва мажбуриятларини яхши билган одамгина тадбиркорлик ёки фермерлик билан шугулланиши, ўз хусусий ишини оқилона ва самарали ташкил этиши мумкин.

Кўриниб турибдики, моддий ва маънавий хаёт тамойиллари бир-бирини инкор этмайди, аксинча, ўзаро боғланиб, бир-бирини тўлдиради. Юксак тараккиётга эришишни орзу қиладиган хар бир инсон ва жамият ўз хаётини айнан ана шундай диалектик ва узвий боғлиқлик асосида курган ва ривожлантирган тақдирдагина ижобий натижаларга эриша олади.

Ана шу хақиқатдан келиб чиққан холда, биз иктисодий ўнгланиш, иктисодий тикланиш, иктисодий ривожланиш жараёнларининг маънавий покланиш, маънавий юксалиш харакатлари билан тамомила уйгун равишда ривожланиб боришини доимо давлатимиз ва жамиятимизнинг эътибор марказига кўйиб келмоқдамиз.

Мамлакатимизда бозор иктисодиёти муносабатларининг жорий этилиши туфайли юртдошларимизнинг онгу тафаккури ва дунёкараши канчалик ўзгариб кетгани хам шундан далолат беради. Кўпчиликка яхши аёнки, 90-йилларнинг бошларида аксарият одамлар бизда хам кимнингдир хусусий заводи ёки фермаси у ёқда турсин, кичкинагина дўкони бўлиши мумкинлигини хам тасаввур эта олмас, тасаввур этган тақдирда хам ўзига кабул кила олмас эди.

Чунки хамма нарса давлат мулки бўлган эски тузумда хусусий мулкка эга бўлиш, тадбиркорлик ва кичик бизнес билан шугулланиш бизга бегона бўлган тушунчалар сифатида бахоланар эди. Бугунги кунда эса хусусий мулк тушунчасига нисбатан муносабат кандай ўзгариб, у хаётимиздан канчалар чуқур жой олиб бораётганига барчамиз гувоҳмиз ва бу холат хеч кимни хайрон колдирмайди.

Кишилиқ тарихи, бугун дунёдаги кўпгина тараккий топган, баркарор ва бадавлат яшаб келаётган давлатлар тажрибаси шундан далолат берадики, аввало ўзининг хусусий мулкига эга бўлган шахс ва бундай шахслардан ташкил топган тоифа ўзини ва оиласини боқишга, шу билан бирга, орттирган даромади хисобидан ўз яқинлари ва мухтож инсонларга бегараз ёрдам кўрсатиш, эл-юрт учун хизмат қиладиган мактаб, касалхона, маданият ва спорт масканлари барпо этиш, бир сўз билан айтадиган бўлсак, давлат ва жамият зиммасидаги кўпгина вазифаларни амалга оширишга ўз хиссасини кўшади.

Энг мухими, бундай инсонлар юртимизда тинчлик-осойишталик ва баркарорликни саклаш ва химоялаш, ёруғ келажакимизни куриш йўлида астойдил жон куйдириб меҳнат қилади.

Буларнинг барчаси маънавий кадриятларимиз, урф-одат ва анъаналаримиздан озикланган иктисодий тараккиёт йўлимиз жамиятимиз хаётига кандай ижобий таъсир кўрсатаётганининг ёркин ифодасидир. Энг мухими, юртимизда моддий ва маънавий жараёнларнинг ўзаро мутаносиб тарзда ривожлантирилаётгани сиёсий-ижтимоий баркарорлик ва тараккиётнинг мустахкам гарови бўлиб хизмат қилмоқда.

Иккинчи боб

Мустакиллик - маънавий тикланиш ва юксалиш Миллий гоя ва маънавий хаёт

Инсониятнинг кўп асрлик тарихи шундан далолат берадики, бу дунёда ўзининг миллий давлатини куришга азму карор килган хар кайси халк юксак вазифаларни амалга ошириш, шу йўлда одамларни бирлаштириш ва сафарбар килиш, уларнинг калбида ишонч уйғотиш, эски ижтимоий тузумдан мутлако янги тузумга ўтишда ўзига кўшимча куч-қувват ва мадад топишда умумий, ягона мақсад ва орзу-интилиш ифодаси бўлган миллий гояни таянч ва суянч деб билади.

Миллий гоя деганда, аждодлардан авлодларга ўтиб, асрлар давомида эъзозлаб келинаётган, шу юртда яшаётган хар бир инсон ва бутун халкнинг калбида чуқур илдиз отиб, унинг маънавий эҳтиёжи ва хаёт талабига айланиб кетган, таъбир жоиз бўлса, хар кайси миллатнинг энг эзгу орзу-интилиш ва умид-мақсадларини ўзимизга тасаввур киладиган бўлсак, ўйлайманки, бундай кенг маъноли тушунчанинг мазмун-мохиятини ифода килган бўламиз.

Истиклолимизни кўлга киритган илк кунлардан бошлаб, биз миллий гоямизнинг энг асосий тушунча ва тамойилларини белгилаб олиш ва ишлаб чиқишга харакат килдик. Шу мақсадда ижтимоий фанлар соҳасидаги етакчи олимлар, сиёсатшунос ва иқтисодчилар, ижодкор зиёлилар, кенг жамоатчилигимиз эътиборини ана шу муҳим масалага қаратдик. Халкимизнинг асрий орзуси, кўзлаган юксак мақсадларимизга етишнинг асосий омили -авваламбор мустакилликни асраб-авайлаш, уни янада мустахкамлаш билан боглик эканидан келиб чиққан холда, миллий гоямизнинг маъно-мазмунини хам ана шундай мезонлар негизида белгилашни вазифа килиб кўйдик ва бу борада бир канча эътиборга лойик ишларни амалга оширдик.

Айни пайтда хозирги мураккаб ва таҳликали замон талаблари, жамиятимизни янгилаш, мамлакатимизни модернизация килиш билан боглик мақсадларимизга уйғун ва ҳамоханг равишда хаётнинг ўзи олдимизга янги-янги вазифаларни кўймоқда.

Табиийки, миллий гоямиз шу юртда яшаётган барча одамларнинг олижаноб ниятларини, хаётий манфаатларини мужассам этадиган юрт тинчлиги, Ватан равнаки, халк фаровонлиги деган юксак тушунчаларни ўз ичига олади.

Бутун инсоният тарихи, халкимизнинг неча минг йиллик ўтмиши аччик сабок ва хулосалар асосида бир хақиқатни исботлаб бермоқда. Яъни, биз баркарор тараккиёт ва фаровон хаётга эришиш йўлида ўз олдимизга кандай режа ва дастурларни кўймайлик, барча олижаноб орзу-интилишларимизни амалга оширишнинг ягона шарти ва гарови - бу тинчлик ва осойишталикдир. Бежиз эмаски, юртимиздаги кайси хонадонга кирманг, кандай йигин ёки маърака бўлмасин, фотихага кўл очилганда, ёшу қари, эркагу аёл - барчамиз Яратгандан тинчлик ва осойишталикни сўраб дуо киламиз.

Маълумки, инсоннинг энг устувор ва мукаддас ҳуқуқларидан бири - бу тинч яшаш ҳуқуқидир. Давлат ва жамиятнинг бурчи ана шу ҳуқуқни барча қонуний воситалар билан қароқотлаб беришдан иборат. Бу ҳуқуқни амалга ошириш - давлат ва жамиятнинг демократлаштиришнинг энг муҳим шартидир. Демократиянинг инсонпарварлиги хам биринчи галда ана шу мезон билан ўлчанади.

Миллий гоямизнинг асосий мазмунини ифода этадиган йўналишлар хақида гапирганда, ҳеч шубҳасиз, биз Ватан равнаки ва тараккиётини ўзимизга тасаввур киламиз. Ўз киндик қони тўқилган, ота-боболари хоки ётган она юртни дунёда тенгсиз, муқаддас Ватан деб биладиган одамнинг мақсад-муддаолари аниқ, гурур ва ифтихори юксак бўлади.

Ватан равнаки аввало унинг фарзандларига, уларнинг маънавий ва жисмоний камолотига бевосита боғлиқ. Бу ўз навбатида ҳар бир юртдошимизни зиммасидаги юксак фуқаролик масъулиятини ҳис этишга, ўз манфаатларини шу юрт, шу халқ манфаатлари билан уйғунлаштириб яшашга даъват этади. Ва ҳар қайси фуқаро ўз мамлакатининг халқаро ҳамжамият сафидан муносиб ўрин олиши, бугунги кунда тараккий топган тинч ва бадавлат яшаётган давлатлар қаторига қўтарилишидан манфаатдор бўлиши шубҳасиз.

Бир сўз билан айтганда, бу икки тушунча -Ватан равнаки ва фаровонлик масаласи бир-бири билан ҳамбарчас боғлиқ эканини тушуниш қийин эмас.

Ана шундай мантикий ҳулосадан келиб чиққан ҳолда, халқ фаровонлиги деган эзгу тушунчани ҳам миллий гоямизнинг негизини ташкил этадиган тамойиллар қаторига қўйишимиз табиийдир.

Нега деганда, бу дунёда ҳар бир одам тўқ ва бадавлат ҳаёт кечириш, эл-юрт учун муносиб фарзанд тарбиялаш, уларга билим бериш, уйли-жойли қилиш, уларнинг бахту қамолини қўриш орзуси билан яшайди.

Ҳозирги вақтда мамлакатимизда амалга оширилаётган кенг қўламли ислохотларнинг пировард мақсади - одамларимизнинг ана шундай орзу-умидларини рўёбга чиқариш, халқимизга ҳар томонлама муносиб турмуш шароити яратиб беришдан иборат экани хақида такроран гапиришнинг ҳожати йўқ, деб ўйлайман.

Бу мақсадга эришиш учун юртимизда барча асослар - табиий бойлиқлар, унумдор ер, катта иқтисодий ва илмий-техникавий, инсоний ва маънавий салоҳият мавжуд. Энг муҳими, бу диёрда ана шу фаровон ҳаётни ўз қучи, ўз ақл-заковати билан барпо этишга қодир бўлган меҳнатсевар ва истеъдодли халқ яшайди.

Муҳтасар қилиб айтганда, миллий гоямизга қайси томондан таъриф ва баҳо бермайлик, халқимизни бирлаштирадиган бу олий мақсадлар асрлар давомида унинг юрагидан, қалбидан жой олиб келган орзу-армон ва эзгу интилишлар билан ҳамбарчас боғлиқ эканига ишонч ҳосил киламиз.

Эндиликда олдимизда турган энг муҳим вазифа - ана шу юксак тушунчалар билан бирга миллий гоямизнинг узвий таркибий қисмларини ташкил қиладиган қомил инсон, ижтимоий ҳамкорлик, миллатлараро тотувлик, динлараро бағрикенглик қаби тамойилларнинг маъно-моҳиятини бугунги кунда мамлакатимизда олиб борилаётган маънавий-маърифий, таълим-тарбия ишларининг марказига қўйиш, уларни янги босқичга қўтариш, ёш авлодимизни ҳар томонлама мустақил фикрлайдиган етук дунёқараш эгалари қилиб тарбиялашдан иборат.

Таъқидлаш жоизки, биз фуқаролар дунёқарашини бошқариш фикридан йироқмиз, балки одамларнинг тафакқурини бойитиш, уни янги маъно ва мазмун билан тўлдириш тарафдоримиз.

Албатта, барчамиз яхши тушунамизки, «миллий гоя» деган сўз фақат бир миллатга мансуб бўлиб қолмасдан, мана шу табарруқ диёримиз - Ўзбекистон тупроғида яшаётган, уни ўз она Ватани деб биладиган барча миллат ва элатларга бирдек дахлдордир. Миллий гояда муҳасам бўлган буюқ мақсадларни рўёбга чиқариш авваламбор

жамиятимиз ва шу жамият аъзоси бўлмиш хар кайси инсоннинг маънавий олами ва дунёкарашидаги ижобий ўзгаришлар билан бевосита боглик эканини унутмаслигимиз зарур.

Шу ўринда бир фикрни алохида ургу бериб айтишни жоиз деб биламан.

Бизнинг энг улуг максадимиз, энг улуг гоямиз шуки, Ўзбекистоннинг битта йўли бор: мустакилликни мустахкамлаб, мамлакатимизни хар томонлама юксалтириб, ёруг ва эркин хаёт сари олга юриш.

Мафкурамиз, тутган йўлимиз, бор куч-гайратимиз ана шу улугвор ниятни амалга оширишга йўналтирилиши керак. Халкимизни, юртимиздаги барча сиёсий кучларни, нодавлат ташкилотларни ягона умумий максад атрофида бирлаштирадиган, бир тану бир жон киладиган миллий гоя хам аслида шу.

Маънавият ва жамиятнинг янгиланиши

Бугунги кунда мамлакатимизда янги хаёт, янги жамият пойдеворини барпо этишда эркин фукаро маънавиятини шакллантириш масаласи биз учун гоят долзарб ахамиятга эга.

Хаётимизнинг барча сохаларида амалга оширилаётган кенг кўламли ислохотларимизнинг самарадорлиги аввало халк маънавиятининг тикланиши, бой тарихий меросимизнинг чукур ўрганилиши, анъана ва урф-одатларимизнинг сакланиши, маданият ва санъат, фан ва таълим ривожини, энг мухими, жамият тафаккурининг ўзгариши ва юксалиши билан узвий богликдир.

Шу боисдан хам, ўз хак-хукукни танийдиган, ўз кучи ва имкониятларига таянадиган, ён-атрофида содир бўлаётган воқеа-ходисаларга мустакил ёндаша оладиган, айна замонда шахсий манфаатларини мамлакат ва халк манфаатлари билан уйгун холда кўрадиган, хар жихатдан баркамол инсонларни тарбиялаш вазифасини истиклол йилларида биз учун хал килувчи масалага айланди.

Таъкидлаш жоизки, бу жараён юртимизда ўта мураккаб шароитда -мустабид шўро тузумини барбод бўлган ва янгича ижтимоий муносабатлар карор топаётган кескин бир вазиятда юз берди.

Мана шундай ўта калтис ва мураккаб бир даврда юртимиздаги тинчлик ва баркарорликни асраб қолиш, Марказдан бўлаётган турли зарарли таъсирлардан халкимизни химоя қилиш, ўз мустакил сиёсатимизни ишлаб чиқиш ва амалга ошириш максатида 1990 йилнинг 24 март куни республика Олий Кенгашининг биринчи сессиясида президентлик бошқаруви жорий этилди.

Таъкидлаш жоизки, ўшанда СССР худудидаги республикалар орасида биринчи бўлиб Ўзбекистонда мана шундай юксак лавозим жорий этилган ва шу тарика биз юртимизни мустакиллик йўлига бошлаган дастлабки кадамни қўйган эдик.

Ўша сессия мажлисида республикаимизда вужудга келган огир вазият ва уни тузатиш

бўйича олдимизда турган энг асосий вазифалар хакида сўз борганда, бир-биридан долзарб, бир-биридан муҳим муаммоларни ечиш борасида айнан маънавият масаласига алоҳида тўхталиб, халк ноиблари, бутун халкимизга карата мен куйидаги фикрларни билдирган эдим:

«Бугунги кунда олдимизда турган энг муҳим вазифаларни кўз ўнгимиздан ўтказар эканмиз, аҳолининг кундалик эҳтиёжларига бевосита дахлдор долзарб масалаларни хал килиш билан бир каторда биз эски тузум даврида инсон ҳаётининг негизи ва мураккаб томонлари, миллий кадриятлар, тарихий анъаналар, умуминсоний маънавий бойликлар билан ҳисоблашмаслик жамиятимизга канчадан-канча зарар келтирганини унутмаслигимиз керак.

Бу борада асосий ишларимиз нималардан иборат бўлиши лозим?

Биринчи навбатда миллий маданиятимиз, халк маънавий бойлигининг илдишларига эътибор бериш зарур. Бу ҳазина асрлар давомида мисқоллаб тўпланган. Тарихнинг не-не синовларидан ўтган. Инсонларга оғир дамларда мадад бўлган.

Бизнинг вазифамиз - шу ҳазинани кўз қорачигимиздек асраш ва янада бойитиш.

Сўзда эмас, амалда ҳар бир кишининг виждон эркинлигини, эътиқод эркинлигини таъминлашимиз керак. Биз одамларнинг маънавий тарбиясини ўйлаб, тинчлик ва хайрли ишларни кўзлаб ҳаракат қилаётган ҳар бир кишини қўллаб-қувватлаймиз, улар билан ҳамкорлик қиламиз.

Масаланинг бошқа томони - маърифат ва маданиятнинг моддий-техник базасини мустаҳкамлаш. Инсоннинг тўлақонли ҳаёти учун ниҳоятда зарур бўлган мактаблар, кутубхоналар, театр ва бошқа маданият ўчоқларини қўпайтириш, уларнинг шароитини яхшилаш.

Биз қўп йиллар давомида маърифат ва маданиятга нотўғри муносабатда бўлдик. Унга сарфланаётган маблағлар доим бошқа соҳалардан кам бўлди. Натижада биз бу масалада орқада қолиб кетдик.

Бундан буён барча режаларимизда маданият, маърифат, жисмоний тарбия ва спорт биринчи даражали вазифалар каторидан жой олиши лозим.

Ва ниҳоят, шу соҳаларда ишлаётган кадрлар масаласи. Ўқитувчилар ва шифокорлар, маданий-оқартув муассасаларидаги ва бошқа соҳалардаги қўллаб мутоҳассислар - чинакам зиёлилардир.

Айниқса, олимлар ва ижодкор ходимларимизга эътиборни кучайтириш керак. Чунки маънавий бойликларни айнан шулар яратади. Уларга гамхўрлик қилиш, самарали фаолияти учун барча зарур моддий-маънавий шароитларни яратиб бериш давлат ҳокимияти ва хўжалик ташкилотлари раҳбарларининг бурчи ва масъулиятли вазифасидир.

Яна бир долзарб вазифа - ўсиб келаётган авлодга, унинг маънавий тарбиясига ниҳоятда катта жавобгарлик ҳисси билан ёндашиш масаласи. Нега деганда, ёшлар халк маънавиятининг муносиб эгаларидир. Шунинг учун ҳар бир ўғил-қизимиз дастлабки қадамларидан бошлаб маданий бойликларимиздан баҳраманд бўлиши керак.

Истеъдодли ёшларимизнинг, йигит-қизларимизнинг ўз қизикқан соҳаларида етук инсонлар бўлиб етишиши учун тегишли шарт-шароитлар хали тўла яратилгани йўқ.

Агарки биз ўзимизнинг маънавий бурчимизни оқлашни истасак, уларга оталарча гамхўрлик қилишимиз керак. Ана шу мақсадда биз уларнинг мамлакатимиз ва чет эллардаги нуфузли илмий марказларда таълим олиши учун маблағлар ажратдик. Бу ишлар учун ҳеч нарсани, шу жумладан, валютани ҳам аямаймиз.

Кейинги пайтда санъатда ошкораликни пеш килиб, телевизор, кино экранларида, матбуот воситаларида бўлмагур лавхаларни акс эттириш, бемаънилик ва хаёсизликни, баъзан эса, хатто ахлокий бузукликни тарғиб килишлар кўпайиб колди.

Барчамиз - каерда, кандай лавозимда ишламайлик, жамиятимизнинг инсонийлик ва ахлокий акидаларини поймол киладиган ана шундай тажовузкорлик кўринишларига катъий равишда карши туришимиз лозим. Бундай муносабат жамоатчилигимиз, халкимизга хам маъкул бўлади, деб ишонаман».

Орадан йиллар ўтиб, миллатимиз, халкимизнинг келажаги, унинг маънавий хаётини бойитиш максади билан йўғрилган бундай сўзлар хали истиклолимиздан бир йилу тўрт ой олдин, айнан она тилимизда айтилганини хисобга оладиган бўлсак, бугун хаётга кириб келаётган ёшларимиз учун, ўйлайманки, кўп нарса аён бўлади.

Айни пайтда юртимизда миллий тикланиш жараёни қарийб бир ярим аср давом этган ижтимоий-сиёсий қарамликдан кейин дастлабки пайтларда мутлако табиий равишда ўзига хос «инкорни инкор» қонунияти асосида кечганини айтиш лозим. Лекин биз собик тузумнинг мафкуравий қарашларини умуман инкор этишнинг ўзи ҳеч кандай бунёдкорлик дастурига эга бўлмаган сиёсий ва маданий экстремизм хавфини тугдириши эҳтимолини яхши англай эдик. Шу билан бирга, тарихий қадриятлар, урф-одат ва анъаналар, турмуш тарзига орқа-олдини ўйламасдан, ёппасига бетартиб қайтиш бошқа бир кескинлик, дейлик, бугунги давр хаётини қабул қилмаслик, жамиятни янгилаш заруратини инкор этиш қаби номақбул ҳолатларга олиб келиши мумкинлигини хам унутмаслик зарур эди. Барчамизга маълумки, миллат ва халқнинг руҳи, дунёқараши ва турмуш тарзини ифода этадиган миллий маънавиятга муносабат, уни замон талаблари асосида ривожлантириш, одамларнинг дунёқараши ва тафаккурини ўзгартириш масаласи ҳар томонлама чуқур ва пухта ўйлаб иш юритишни талаб қилади. Ўша пайтда баъзи одамлар, мана, биз мустақилликка эришдик, энди фақат ота-боболаримиздан қолган қадриятлар асосида яшашимиз керак, бошқача қарашларнинг бизга ҳожати йўқ, деган асоссиз фикрларни хам билдирган эди. Табиийки, бундай фикрларга асло қўшилиб бўлмас эди. Бу борада тўғри йўл тутиш учун авваламбор миллий қадриятнинг ўзи нима эканини аниқ тушуниб олиш зарур. Албатта, биз тарих синовларидан ўтган, миллий манфаатларимиз, бугунги ва эртанги орзу-интилишларимизга, тараққиёт талабларига тўла жавоб берадиган, йиллар ўтгани сари қадри ортиб борадиган гоё ва тушунчаларни қадрият деб биламиз.

Ҳар кандай ижтимоий ҳодиса сингари миллий қадриятларнинг хам ўзига хос ривожланиш қонунияти бор. Бу ҳақиқатни унутиш, миллий қадриятларни бирёклама, сунъий равишда улуглаш ва идеаллаштиришга уриниш, улардан сиёсий мақсадларда фойдаланиш салбий оқибатларга олиб келиши хаётда кўп бора ўз исботини топган. Айниқса, Ўзбекистон қаби кўпмиллатли, кўпконфессияли мамлакатда бундай ҳаракатлар охир-оқибатда миллатлараро зиддият, миллатчилик, миллий ва диний бетоқатлик қаби ноҳуш ҳолатларга олиб келиши мумкин.

Биз халкимизнинг ақл-идроқи, мустаҳкам иродаси, бағрикенглиги ва инсонпарварлигига таянган ҳолда, бу борада амалга оширган бир қатор ишлар бугунги кунда ўзининг ижобий самарасини бермоқда.

Маълумки, ўзликни англаш, миллий онг ва тафаккурнинг ифодаси, авлодлар ўртасидаги руҳий-маънавий боғлиқлик тил орқали намоён бўлади. Жамики эзгу фазилатлар инсон қалбига, аввало, она алласи, она тилининг бетакрор жозибаси билан сингади. Она тили - бу миллатнинг руҳидир.

Буюк маърифатпарвар бобомиз Абдулла Авлонийнинг сўзлари билан айтганда, «Хар бир миллатнинг дунёда борлигини кўрсатадурган ойинаи хаёти тил ва адабиётидур. Миллий тилни йўкотмак миллатнинг руhini йўкотмакдур».

Бу ҳақда гапирганда, муस्ताкиллик арафасида ўзбек тилига давлат тили мақомини бериш масаласида қандай кизгин, баъзида кескин ва муросасиз баҳс ва тортишувлар бўлиб ўтгани беихтиёр ёдимизга тушади. Ўшанда айрим сиёсий гуруҳлар Ўзбекистон шароитига мутлақо тўғри келмайдиган, бир-бирига бутунлай зид ва қарама-қарши фикрларни олға сурган, шунинг ҳисобидан ўзига обрў топиш, одамларни ортидан эргаштиришга уринган эди. Нега деганда, тил билан боғлиқ муаммолар орқали миллий туйғуларни рўқач қилиб, улардан гаразли мақсадларда фойдаланиш мумкин.

Мана шундай ўта қалтис ва мураккаб вазиятда агарки озгина эҳтиросга берилсак, хушёрликни йўқотсак борми, арзимаган учқундан ўт чиқиб кетиши ҳеч гап эмасди. Марказда ва ўзимизда қулай баҳона қутиб, пайт пойлаб турган империяпараст қучларга айнан шу нарса керак эди. Аммо биз улар қутган йўлдан бормадик. Оғир-вазминлик билан иш тутиб, ҳар томонлама ўйлаб, мулоҳаза қилиб, барча сиёсий ва ижтимоий гуруҳларнинг талабларини қондирадиган, энг муҳими, халқимиз ва Ватанимиз манфаатларига жавоб берадиган ягона тўғри йўлни топишга эришдик.

Авалло, республика Олий Кенгаши қошида давлат тили бўйича таниқли олимлар, ижодқор зиёлилар, журналистлар ва жамоатчилик вакилларида иборат махсус комиссия ташкил қилинди. Комиссия аъзолари аҳолининг турли ижтимоий қатламлари, сиёсий гуруҳлар, барча миллат ва элат вакиллари томонидан билдирилган фикр-мулоҳазаларни атрофлича ўрганиб, республика раҳбарияти ва кенг жамоатчиликка доимий ахборот бериб борар эди. Ана шундай ишчанлик руҳида Олий Кенгаш сессиясига тақдим этиладиган лойиҳанинг ҳар бир моддаси бўйича ҳар тарафлама фикр алмашув, баҳс ва мунозаралар бўлиб ўтди.

Нихоят, 1989 йилнинг 19 октябрь куни бу ўта муҳим масала Олий Кенгаш сессияси муҳокамасига қўйилди. Ва қарийб бир ярим асрлик қарамликдан сўнг мамлакатимизда ўзбек тили давлат тили деб эълон қилинди. Халқимизнинг муқаддас қадриятларидан бири бўлмиш она тилимиз ўзининг қонуний мақоми ва ҳимоясига эга бўлди. Бу Ватанимиз тарихида том маънодаги буюк воқеа эди.

Қабул қилинган қонунда давлат тили билан бирга юртимиздаги барча миллат ва элатларнинг тилларини ривожлантириш, давлат йўли билан ҳимоя қилиш, тили, дини ва миллатидан қатъи назар, ҳар бир фуқаронинг ўз она тилида таълим, ахборот, керакли маълумот олиш қаби ҳуқуқларини қаролатлаш масалалари аниқ белгилаб қўйилган эди.

Бу қонун ўша пайтда бошқа республикаларда қабул қилинган тилга оид ҳужжатлардан ўзининг демократик моҳияти билан ажралиб туришини алоҳида таъкидлаш лозим.

Жумладан, мазкур қонун давлат идораларида ишлаш, таълим олиш, мансаб лавозимлари бўйича қўтарилиш, фуқаролик сингари масалаларда одамларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини қамситадиган турли шартлар ва «ценз»лардан холи экани билан жаҳон ҳамжамияти томонидан эътироф этилган талаб ва қоидаларга тўлиқ жавоб берар эди.

Шунинг учун ҳам у қўпмиллатли халқимиз томонидан ижобий қутиб олингани бежиз эмас. 1992 йил 7 декабрда қабул қилинган Ўзбекистон Республикаси Конституциясида давлат тилининг мақоми ҳуқуқий жиҳатдан аниқ белгиланиб, мустақкамлаб қўйилди. Шу тариқа ўзбек тили муस्ताкил давлатимизнинг байроғи, герби, мадҳияси, Конституцияси қаторида турадиган, қонун йўли билан ҳимоя қилинадиган муқаддас тимсолларидан бирига айланди.

Ўтган давр мобайнида давлат тилининг хаётимиздаги ўрни ва таъсирини кучайтириш, уни том маънодаги миллий кадриятга айлантириш йўлида илгари тасаввур хам килиб бўлмайдиган улкан ишлар амалга оширилди.

Истиклол йилларида ўзбек тилининг кўлланиш доираси амалда ниҳоятда кенгайгани, уни илмий асосда ривожлантиришга қаратилган тадқиқотлар, тилимизнинг ўзига хос хусусиятларига багишланган илмий ва оммабоп китоблар, ўқув кўлланмалари, янги-янги лугатлар кўплаб чоп этилаётгани жамият тафаккурини юксалтиришга ўз хиссасини кўшмоқда.

Айниқса, давлат тилининг халқаро микёсда хам фаол мулоқот воситасига айланиб бораётгани эътиборлидир. Хусусан, хорижий мамлакатлар раҳбарлари билан бўладиган учрашув ва суҳбатлар, музокаралар, тегишли ҳужжатларни имзолаш маросимларида, нуфузли саммитларда, расмий матбуот анжуманларида ўзбек тилининг ўрни ва ахамияти ортиб бораётгани ҳаммамизга гурур-ифтихор багишлайди.

Шу борада ўзбек тилининг компьютер ва Интернет, аниқ фанлар, тиббиёт, иктисодиёт каби махсус термин ва тушунчаларни талаб қиладиган соҳаларда хам кенг кўллана бошлагани унинг имкониятлари нечоғлик катта эканини кўрсатади.

Холбуки, бундан йигирма йил олдин оддийгина ариза ёки маълумотномани хам ўзбек тилида ёзишнинг имкони йўқ эди. Бугун бу ҳақда гапирсангиз, кўпчилик ёшларнинг ишониши кийин. Чунки ҳозирги пайтда олий ҳокимият идораларидан тортиб маҳаллий бошқарув идораларигача иш юритиш она тилимизда амалга оширилмоқда.

Биз аждодлардан авлодларга ўтиб келаётган бебаҳо бойликнинг ворислари сифатида она тилимизни асраб-авайлашимиз, уни бойитиш, нуфузини янада ошириш устида доимий ишлашимиз зарур. Айниқса, фундаментал фанлар, замонавий коммуникация ва ахборот технологиялари, банк-молия тизими каби ўта муҳим соҳаларда она тилимизнинг кўлланиш доирасини кенгайтириш, этимологик ва киёсий лугатлар нашр этиш, зарур атама ва иборалар, тушунча ва категорияларни ишлаб чиқиш, бир сўз билан айтганда, ўзбек тилини илмий асосда ҳар томонлама ривожлантириш миллий ўзликни, Ватан туйғусини англашдек эзгу мақсадларга хизмат қилиши шубҳасиз.

Маълумки, ўзбек тили асрлар давомида араб ёзуви асосида ривожланиб келган. Айни пайтда буюк аждодларимиз, тилимизнинг ўзига хос грамматик хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда, унинг улкан имкониятларига мос ёзув тизимини яратиш ҳақида доимо бош қотириб келганлари хам тарихий манбалардан яхши аён, деб ўйлайман.

Жумладан, 1929 йилда маърифатпарвар зиёлиларимизнинг саъй-ҳаракатлари билан лотин ёзуви асосидаги ўзбек алифбоси ишлаб чиқилди ва жорий этилди. Бу алифбо ўн йил мобайнида амалда бўлиб, лотин ёзувида халқимизнинг маънавий мулкига айланиб қолган кўплаб китоб ва дарсликлар, газета-журналлар ва бошқа матбаа маҳсулотлари, тарихий ҳужжатлар чоп этилди.

Афсуски, ҳукмрон мафқуранинг собиқ СССР ҳудудидаги барча халқлар маданиятини «ягона совет маданияти» деган сунъий гоя остида бирлаштиришга қаратилган сиёсати туфайли бу ижобий тажриба ниҳоясига етмасдан қолиб кетди.

Табиийки, мустакилликка эришганимиздан сўнг халқимиз маънавий ҳаётидаги бошқа кўплаб муаммолар катори тил ва алифбо масаласи хам биз учун кун тартибидаги долзарб вазифага айланди. Айниқса, она тилимизнинг халқаро майдондаги обрў-эътибори ва нуфузини юксалтириш, мамлакатимизнинг жаҳон коммуникация тизимида интеграциялашувини таъминлаш, фарзандларимиз учун чет тиллар, ахборот технологияларини ҳар томонлама пухта эгаллаш борасида қулай имкониятлар яратиш

каби бир-биридан мухим вазифалар бу масалани кечиктирмасдан хал килишни талаб этар эди.

Лекин шуни ҳам айтиш керакки, бу масала канчалик ўткир бўлмасин, биз уни ечишда ортикча хиссиётларга берилмасдан, илмий асосда, хар томонлама ўйлаб, кенг жамоатчиликнинг хоши-истакларини инобатга олиб иш тутдик. Шу мақсадда 1993 йил 2 сентябрда юртимизда «Лотин ёзувига асосланган ўзбек алифбосини жорий этиш тўғрисида»ги конун қабул қилинди.

Ўтган давр мобайнида ана шу конун ижросини таъминлаш бўйича жуда катта ишлар амалга оширилганини таъкидлаш лозим. Аввало, ўзбек тилининг лотин ёзуви асосидаги имло қоидалари ишлаб чиқилди ва ҳаётга татбиқ этилди. Бугунги кунда мамлакатимизда таълимнинг барча босқичларида ана шу алифбо асосида билим берилмоқда. Лотин ёзувида чоп этилаётган китоб ва дарсликлар, ўқув қўлланмалари, газета-журналлар, реклама ва эълонлар, давлат хужжатлари ҳозирги вақтда бу имло маданий ҳаётимизнинг ажралмас қисмига айланиб бораётганини кўрсатади.

Шу билан бирга, бу масалага мантикий кўз билан қарайдиган, энг мухими, халқимизнинг кўпмиллатли эканини инобатга оладиган бўлсак, айрим миллий гуруҳлар қирилл ёзувини ишлатишини назарда тутиб, юқорида тилга олинган конунда бу имлодан фойдаланиш учун ҳам имконият яратиш кўзда тутилган.

Айни вақтда жамиятимизда тил маданиятини ошириш борасида хали кўп иш қилишимиз лозимлигини ҳам унутмаслигимиз зарур. Айниқса, баъзан расмий мулоқотларда ҳам адабий тил қоидаларига риоя қилмаслик, фақат маълум бир ҳудуд доирасида ишлатиладиган шева элементларини қўшиб гапириш ҳолатлари учраб туриши бу масалаларнинг хали-хануз долзарб бўлиб қолаётганини кўрсатади. Бу ҳақда сўз юритганда, бобомиз Алишер Навоийнинг «Тилга эътиборсиз - элга эътиборсиз» деган сўзларида нақадар чуқур ҳаётий ҳақиқат мужассам эканига яна бир бор ишонч ҳосил қиламиз.

Барчамизга маълумки, инсон ўзлигини англагани, насл-насабини чуқурроқ билгани сари юрагида Ватанга муҳаббат туйғуси илдиз отиб, улғая боради. Бу илдиз қанча теран бўлса, тугилиб ўсган юртга муҳаббат ҳам шу қадар юксак бўлади.

Албатта, жаҳон - кенг, дунёда мамлакат кўп, лекин бу оламда бетакрор она юртимиз, Ўзбекистонимиз яққою ягона. Бу гўзал юрт, бу муқаддас замин фақат бизга аталган. Мана шу улуг туйғу хар биримизнинг дилимизга жо бўлиши, ҳаётимиз мазмунига айланишини истардим.

Тарих ҳақиқати шуни кўрсатадики, томирида миллий гуруҳ, Ватан ишки жўш урган одамгина буюк ишларга қодир бўлади. Биз шундай маънавий муҳит яратишимиз керакки, юртимизнинг хар бир бурчагида, барча шаҳар ва қишлоқларимиз қиёфасида Ватандан фахрланиш ҳисси кўзимизни, қалбимизни яшнатиб турсин.

Бу ҳақда гапирар эканмиз, айни вақтда муҳим бир масалага алоҳида эътибор қаратишимиз лозим. Юртимизда яшаётган хар қайси инсон ўзини энг аввало Ўзбекистон фуқароси деб, шундан кейингина муайян бир ҳудуд вақили, айтайлик, ҳоразмлик, самарқандлик ёки Фарғона водийси фарзанди деб ҳис қилиши лозим. Табиийки, бу ҳолат хар биримиз мансуб бўлган «мўъжаз ватан»нинг, тугилиб ўсган шаҳар ёки қишлоқнинг қадри ва аҳамиятини асло қамайтирмайди. Бирок шуни эсда тутиш керакки, ҳаддан ташқари бўрттириб юборилган маҳаллий ватанпарварлик миллатнинг, халқнинг жипслашувига ҳалакит беради.

Биз Ватан туйғусини мана шундай яхлит ҳолда, яъни дунёда ягона ўзбек миллати бор,

хоразмлик, фаргоналик, сурхондарёлик ўртасида ҳеч қандай миллий фарқ йўқ, уларнинг барчаси ўзбек халқининг фарзанди деб англашимиз, ёш авлодимизни айнан шу руҳда тарбиялашимиз зарур.

Бугунги кунда ёшларимиз юртимизнинг кўча ва хиёбонлари, метро ва автобус бекатлари, катта-катта майдонлар, биноларни беэаб турган ўзбекча номлар, шиор ва лавҳаларни кўриб, буларнинг барчасини одатий бир ҳол сифатида қабул қилади. Ваҳоланки, яқин тарихимизда бу манзара бутунлай бошқача кўринишга эга эди. Биргина Тошкент шаҳридаги кўчаларнинг номларини ўқиб, беихтиёр қайси мамлакатда юрганингизни билмай қолар эдингиз: Ленин, Маркс, Энгельс, Луначарский, Киров, Ворошилов, Лопатин ва ҳоказо. Шуниси ажабланарлики, большевиклар партиясининг дохийлари бўлмиш бу инсонларнинг бирортаси ҳам умрида юртимизга қадам қўймаган, бизнинг тарихимиз ва қадриятларимизга мутлақо алоқаси бўлмаган кимсалар эди. Ёки шаҳардаги аксарият тураржой мавзелари «Ц-1», «Ц-2», «Ц-15» деган, одамда ҳеч қандай ҳис-туйғу, хотира уйғотмайдиган мавҳум номлар билан атаб келинганини эслайлик.

Буларнинг барчаси замирида совет мафқурасига ҳос бўлган, одамзотни тарихий хотира, Ватан туйғусидан жудо қилишга қаратилган гаразли интилишлар мужассам эканини англаш, тушуниш қийин эмас.

Холбуки, аждодларимиз ўзлари яшайдиган маҳалла, шаҳар ва қишлоқлар, бог-хиёбонларга ном танлашга жуда катта эътибор берган. Мисол учун, Тошкентнинг ўн икки дарвозасига берилган чуқур маъноли, гўзал номларни олайлик. Самарқанд, Бешёғоч, Кўкча, Чигатой, Сағбон, Лабзак, Тахтапул, Корасарой, Камолон, Қўймас, Қўқон, Қашқар дарвоза деган номлар авваламбор ўзининг аниқ тарихий-жугрофий маъноси билан ажралиб туради.

Қадимий номларда ота-боболаримизнинг ҳаёт ва тафаккур тарзи яққол ўз аксини топган. Масалан, Тошкентнинг Эски шаҳар қисмидаги Пичокчилик, Чархчилик, Кўнчилик, Дегрезлик, Такачи, Эгарчи, Ўқчи, Заргарлик, Парчабоф сингари маҳалла номлари бу ерда ҳунармандчилик нақадар ривожланганидан, халқимизнинг азалдан ўтрок ҳаёт кечириб, юксак маданий турмуш даражасига эга бўлганидан далолат беради.

Шу нуқтаи назардан қараганда, кейинги йилларда пойтахтимизда миллий тарихимизга бегона бўлган, юқорида зикр этилган ясама, сиёсий номлар ўрнига Миробод, Ракат, Мингўрик, Дархонарик, Шайхонтохур, Яққасарой, Зарқайнар, Учтепа каби асл номларнинг тикланганини, энг муҳими, бундай ишлар мамлакатимизнинг барча минтақа ва ҳудудлари микёсида амалга оширилаётганини таъкидлаш жоиз.

Маълумки, бугун биз юртимизда халқимиз хоши-иродасининг ифодаси бўлган Конституция ва қонунлар асосида демократик, дунёвий давлат барпо этмоқдамиз. Бу давлат авваламбор дунёвий тараккиётга, унинг энг илгор ютуқ ва натижаларига таянади.

Айни пайтда шуни ҳам унутмаслик керакки, дунёвийлик - бу дахрийлик дегани эмас. Дин ва диний эътиқод бутунлай рад этиладиган ҳаёт қандай гайриинсоний кўринишга эга эканини биз кечаги тарихимиз мисолида яқши биламиз. Бундай мафқуранинг ҳатарли томони шундаки, у неча асрлар давомида дин негизида шаклланган, халқ ҳаётининг ажралмас қисмига айланиб кетган қадриятлар - бу ёзма ёки оғзаки, моддий ёки маънавий мерос бўладими, ахлоқ ёки анъаналар бўладими, миллий дунёқараш ёки турмуш тарзи бўладими - буларнинг барчасини рад этади. Натижада одамзот ўзининг ички дунёси, ҳис-туйғу ва қарашлари, таяниб-суяниб турадиган пойдеворидан маҳрум бўлиб, «шўро дохийлари» айтганидек, улкан давлат машинасининг «винтчаси»га

айланади. Охир-окибатда бундай одам ота-онасини хам, ўз миллати, халки ва Ватанини хам танитайдиган аянчли холатга тушиб қолади.

Собик мустабид тузум айнан ана шундай ёвуз мақсадларни кўзлар эди. Шунинг учун коммунистик мафкура авж олган даврларда, хусусан, ўтган асрнинг 80-йиллари охирларида халкимизнинг бошига қандай азоб-укубатлар ёғдирилганини, албатта, ҳеч қачон унутиб бўлмайди.

Ўша машъум йилларда кўпчилик ҳатто жаноза маросимларига бориш, яқин кишисини йўқотган одамлардан кўнгил сўрашга ҳам хайкиб қолган эди. У ёғини сўрасангиз, баъзи масъул лавозимда ишлайдиган одамлар мафкура тазйикидан юрак олдириб, ота-онаси қазо қилганда дафн маросимларида иштирок этмасликка ҳам мажбур бўлган эди.

Лекин ҳар қандай шафқатсиз таъқибларга қарамасдан, халкимиз барибир ўз муқаддас динига содиқ қолди. Шунинг ўзиёқ динни инсон, халқ ва жамият ҳаётидан асло ўчириб бўлмаслигидан яна бир бор қалолат беради.

Биз муқаддас динимизнинг халкимиз тарихидаги ана шундай бекиёс ўрни ва таъсирини инобатга олган ҳолда, уни ҳар томонлама тиклаб, ҳаётимиздан мустаҳкам ва муносиб ўрин олишига эришдик.

Айни вақтда бугунги мураккаб ва шиддатли замонда жаҳонда ўз ўрнини топишга интиладиган ҳар қандай халқ ва миллат умумбашарий тараккиёт ютуқларини ҳар томонлама чуқур ва пухта эгаллаши шартлигини барчамиз яхши тушунамиз. Буюк маърифатпарвар бобомиз Махмудхўжа Бехбудий ўтган асрнинг бошидаёқ «Дунёда турмоқ учун дунёвий фан ва илм лозимдур, замона илми ва фанидан бебаҳра миллат бошқаларга поймол бўлур», деган ҳаққоний фикрлар билан Туркистон ахлининг онгу шуурини уйғотишга даъват этгани бежиз эмас, албатта. Бу сўзларнинг қанчалик ҳақиқат эканини бугунги юксак тафаккур ва технологиялар замони ҳам исботламоқда.

Чиндан ҳам, агарки ҳозирги вақтда дунёвий илм-фан ва технологияларни чуқур ўзлаштирмасак, фақат тарихимиз, олис аждодларимизнинг кашфиётлари билан мактаниб, уларга махлиё бўлиб яшайдиган бўлсак, ана шу ноёб меросни асраб-авайлаб, янада бойитиб, унга ўз хиссамизни қўшмасак, замон билан ҳамқадам бўлиб юрмасак, бизнинг жаҳон майдонида муносиб ўрин эгаллашимиз қийин бўлади.

Шунинг учун ҳам бу масалага ёндашувда ҳадиси шарифда айтилган «Бу дунёни деб у дунёни, охиратни деб бу дунёни унутманг» деган мазмундаги сўзларни ҳеч қачон эсимиздан чиқармаслигимиз зарур, деб ўйлайман.

Бизнинг маънавий ҳаётимиз ана шу икки асос, икки таянч нуқтанинг устида мустаҳкам туриши лозим. Бордию ана шу асослардан бирортаси бўшашгудек бўлса, яна ўзгаларга тобе ва қарам бўлишимиз ҳеч гап эмас. Бугунги дунёнинг пасту баландини тушунадиган ҳар қандай ақли расо одам буни яхши англайди, албатта.

Фарзандларимизга ана шу ҳақиқатларни, яъни дунёвий ва диний қадриятлар ўртасидаги нозик муносабатларнинг моҳиятини ҳар томонлама тўғри тушунириб беришимиз лозим. Тарих ва ҳаёт тажрибаси шундан қалолат берадики, дунёвий ва диний қадриятлар бир-бирини тўлдирмас экан, бугунги куннинг оғир ва мураккаб саволларига тўлақонли жавоб топиш осон бўлмайди.

Шу маънода, биз муқаддас динимиз арқонлари ва қадриятларини доимо улуғлаб, шу билан бирга, дунёвий ҳаётга ҳам қатъий ишонч билан интилиб яшаган тақдирдагина ўз эзгу мақсадларимизга ета оламиз.

Шуни айтиш лозимки, халкимиз маънавиятини юксалтиришда миллий урф-одатларимиз ва уларнинг замирида мужассам бўлган меҳр-окибат, инсонни улуғлаш, тинч ва осойишта

хаёт, дўстлик ва тотувликни кадрлаш, турли муаммоларни биргалашиб хал килиш каби ибратли кадриятлар тобора мухим ахамият касб этмоқда. Бу борада маънавий хаётимизнинг узвий кисмига айланиб кетган хашар одати истиклол даврида янги маъно-мазмунга эга бўлиб, умуммиллий анъана тусини олгани барчамизни мамнун этади. Хар йили Наврўз ва Мустакиллик байрамлари арафасида ўтказиладиган умумхалк хашарлари бунинг тасдигидир. Ана шу хашарлар пайтида махалла ва гузарлар, йўллар ва майдонлар, боғу рогларни тартибга келтириш, дов-дарахтлар ўтказиш, кам таъминланган, мухтож оилалар, ёлғиз ва каровчисиз кексаларга амалий ёрдам кўрсатиш, ҳеч шубҳасиз, жамият тафаккурининг янгиланишига кучли таъсир килмоқда. Хар қайси халк миллий кадриятларини ўз мақсад-муддаолари, шу билан бирга, умумбашарий тараккиёт ютуқлари асосида ривожлантириб, маънавий дунёсини юксалтириб боришга интилар экан, бу борада тарихий хотира масаласи алоҳида ахамият касб этади. Яъни, тарихий хотира туйғуси тўлақонли равишда тикланган, халк босиб ўтган йўл ўзининг барча муваффақият ва зафарлари, йўқотиш ва қурбонлари, қувонч ва изтироблари билан ҳолис ва ҳаққоний ўрганилган тақдирдагина чинакам тарих бўлади. Биз бу масалага ана шундай илмий асосда ёндашиб, қадимий тарихимизни ўрганиш ва баҳо беришда унинг бирор-бир даври ёки жабахасини эътибордан четда қолдирмасликка ҳаракат қилдик. Жумладан, мустамлақачилик ва совет давридаги оммавий катагонлар пайтида зулм ва зўравонлик қурбони бўлган, истиклол йўлида жон қидо этган аждодларимизнинг ҳурмати ва хотирасини жойига қўйиш, уларнинг эл-юрт озодлиги йўлидаги ишлари, қолдирган меросини излаш ва ўрганишни айнан ана шундай маънавий негизда йўлга қўйганимизни қайд этиш зарур.

Маълумки, 1937-1953 йилларда собик СССР ҳудудида мудҳиш оммавий сиёсий катагонлар амалга оширилган эди. Унинг салбий оқибатларини ўзимизга тасаввур этиш учун биргина Ўзбекистон бўйича қарийб 100 минг киши катагонга учраб, 13 минг нафари отиб ташланганини эслаш қифоя. Инсоний кадр-қиммати топталган, хаёти поймол этилган бу одамлар орасида нафакат арбоб ва зиёлилар, балки юзлаб оддий инсонлар, юртимизда истикомат қилган деярли барча миллат ва элатларнинг вакиллари бор эди. Шу даврда қанча-қанча одамларнинг ўз оиласидан жудо бўлгани, аёллар беваликка, гўдақлар етимликка маҳкум этилганини, минглаб миришқор дехқонларнинг қулоқ сифатида олис ўлкаларга сургун қилинганини инобатга олсак, халқимиз бошига тушган бу фожианинг даҳшати янада яққол намоён бўлади.

Эл-юртимиз тақдирига даҳлдор бўлган тарихий адолатни тиклаш, халқимиз ва миллатимизнинг яқин ўтмишидаги ёпик саҳифаларини тўла очиб бериш, шу тарихдан сабоқ чиқариб, бугунги ва келажак хаётимизга онгли қарашни шакллантириш, беғуноҳ қурбон бўлган инсонлар хотирасини абадийлаштириш биз учун ҳам қарз, ҳам фарз эди. Ана шу инсоний бурчимизни адо этиш мақсадида 2000 йили пойтахтимизнинг Юнусобод туманида катагон йилларида халқимизнинг минглаб асл фарзандлари қатл этилиб, ном-нишонсиз қўмиб ташланган, неча йиллар давомида қаровсиз қолиб қолган Бўзсув канали соҳилидаги Алвастикўприк деб ном олган жарлик ўрнида Шаҳидлар хотираси хиёбони ва кейинчалик шу номда музей ва жамғарма ташкил қилинди. 2001 йилдан эътиборан 31 август юртимизда Катагон қурбонларини ёд этиш қуни сифатида нишонланадиган бўлди. Хар йили 31 август тонгида бу масқанда халқимизнинг қадимий урф-одатларига қўра ош тортиб, Қуръон тиловат қилиш, давлат ва ҳукумат раҳбарлари, кенг жамоатчилик вакилларининг бу ерга келиб, марҳумларни ёд этиши, уларнинг руҳига ҳурмат бажо келтириши ибратли анъанага айланиб қолди.

Бу ишлар халкимиз, униб-ўсиб келаётган фарзандларимизнинг онгу шуурида тарихий адолатга ишонч ва инсонийлик фазилатларини қарор топтириш, уларнинг маънавий оламини кенгайтиришда катта тарбиявий аҳамиятга эга экани билан айниқса эътиборлидир.

Маълумки, собик СССР даврида 9 май ҳар йили Галаба куни сифатида байрам қилинар, Марказда ва республикаларда дабдабали ҳарбий парадлар ўтказилар эди. Биз мазкур сананинг асл инсоний маъно-моҳияти ҳамда жамоатчилигимизнинг бу борадаги тақдир ва мулоҳазаларини инобатга олган ҳолда, 9 май кунини мамлакатимизда Хотира ва кадрлаш куни сифатида нишонлашга қарор қилдик. Бу воқеа, ҳеч шубҳасиз, юртимизда тарихий хотирани тўлақонли тиклаш йўлида ҳаётнинг ўзи такозо этган яна бир жиддий қадам бўлганини айтиш лозим. Шу муносабат билан пойтахтимизда, вилоят ва туманларда совет мафкурасини ўзида ифода этган эски ёдгорликлар ўрнига халкимизнинг руҳи ва қарашларига ҳамоҳанг бўлган Хотира майдонлари ташкил этилиб, Мотамсаро она хайкали ўрнатилди.

Ана шу майдонларда барпо этилган ёдгорлик мажмуаларида Иккинчи жаҳон урушида ҳалок бўлган юртдошларимизнинг номлари махсус ишланган лавҳаларга зарҳал ҳарфлар билан ёзиб қўйилгани, улар ҳақидаги маълумотлар жамланган 35 жилддан иборат «Хотира» китоби чоп этилгани, айтиш мумкинки, мамлакатимиз тарихида ибратли маънавий воқеа бўлди.

Бундай мисолларни кўплаб келтириш мумкин, лекин, муҳтасар қилиб айтганда, ана шундай янгиланиш жараёнлари тўғрисида бугун одамларимизнинг онгу тафаккури, уларнинг Ватан тақдирига, ён-атрофда юз бераётган воқеа-ҳодисаларга муносабати тубдан ўзгармоқда. Ўтмиш қолипларидан воз кечган жамятимиз аъзолари ҳаётдаги ўз ўрнини янги тасаввур этмоқда. Эл-юртимизда юксак маънавий фазилатлар, демократик кадрлар мустаҳкамланмоқда, энг муҳими, аҳолимизнинг амалга оширилаётган кенг қўламли янгиланишларга дахлдорлик ҳисси, мамлакатимизнинг келажагига бўлган ишончи ортиб бормоқда.

Албатта, ҳаммамизга аёнки, жамят тафаккурини бутунлай янгилаш бир-икки йиллик иш эмас, узок ва узлуксиз давом этадиган жараён. Қолаверса, бу йўлда тинимсиз изланиш ва меҳнат қилиш, ҳали-бери учраб турган эскича фикрлаш асоратларини енгиб ўтиш осон эмаслигини ҳам яхши тушунамиз.

Айни вақтда биз жамятни ва жамят тафаккурини янгилашнинг инкилобий усуллари, бу жараённи сунъий равишда четдан туриб, зўравонлик йўли билан тезлаштиришга қаратилган ҳар қандай уринишларга мутлақо қаршимиз. Биз барча соҳаларда, жумладан, маънавий соҳада ҳам тадрижий-эволюцион ислохотлар йўли тарафдоримиз ва бунга қатъий амал қиламиз. Яъни, содда қилиб айтганда, одамларнинг дунёқараши, эътиқод ва тафаккурида демократик тамойиллар ва демократик қарашларнинг кенгайиши ва мустаҳкам ўрин топиши авваламбор ҳаётнинг табиий юриши билан, уларнинг моддий турмуш даражаси ва маданий савияси тобора ривожланиши ва юксалиши билан ҳамроҳ бўлиши зарур.

Ҳар қайси жамятнинг демократик нуктаи назардан янгиланиши ва юксалиши шу жамятнинг, шу давлатнинг тараққиёти махсули эканини ҳаммамиз чуқур англаб олишимиз зарур.

Мана шундай қонуният ва қарашларни инкор этиш, уларни тан олмаслик ва бунга тесқари йўл тутиш, ҳеч шубҳасиз, қўлланмаган ва тесқари салбий натижаларга олиб келиши муқаррарлигини кўп-кўп мисолларда кўриш қийин эмас, албатта.

Ислохотлар ва уларнинг маънавий мезони

Жамият хаётида шундай даврлар бўладики, ўз умрини яшаб бўлган эски тузум конун-қоидаларини янгича асосда ўзгартириш, барча сохаларда кенг кўламли ислохотларни амалга ошириш зарурати энг мухим эхтиёж, керак бўлса, хаёт-мамот масаласи сифатида кун тартибига чиқади.

Биз ўз мустакилликимизни кўлга киритиб, янги тараккиёт йўлига кадам кўйганимиздан сўнг халкимизнинг хошиш-иродаси, асрий орзу-интилишларига таянган холда, шўро давридан огир мерос бўлиб колган маъмурий-буйрукбозлик тизимини тубдан ислох қилиш, унинг ўрнида мохият эътибори билан бутунлай янги - эркин бозор муносабатларига асосланган ҳуқуқий давлат, демократик жамият барпо этишга азму қарор қилдик. Табиийки, бу мақсадга эришиш учун қандай стратегик йўл, ислохотларнинг қандай шакл ва усули маъқул экани ҳақида олимлар ва мутахассислар, кенг жамоатчилик, эл-юртимиз вакиллари билан биргаликда кўп ўйладик, атрофлича маслаҳатлашдик. Бу борада тараккий топган давлатлар мисолида ўзини оқлаган илгор тажрибаларни чуқур ўргандик.

Энг мухими, халкимизнинг хаёт тарзи, миллий анъана ва кадриятларимизни, аҳолининг руҳи ва қайфиятини ҳам ҳар томонлама ҳисобга олдик. Чунки ҳар қандай ислохотнинг пировард натижаси аввало унинг заруратини аҳолининг кенг қатламлари қай даражада тушуниши ва қўллаб-қувватлаши, бу ўзгаришларнинг инсон хаётига, унинг фаровонлигини оширишга кўрсатадиган амалий таъсири билан ўлчанади. Ана шу ҳақиқатдан келиб чиққан холда, одамларга ислохотларнинг маъно-мохиятини аниқ-равшан тушунтириб бериш, шу асосда жамият аъзоларида ишонч уйғотиш, уларни бунёдкорлик сари сафарбар этиш мухим аҳамиятга эга.

Ана шундай кенг миқёсдаги ўрганиш ва ҳар томонлама изланишлар натижасида биз бугунги кунда бутун дунёда ўзбек модели сифатида тан олинган тараккиёт моделини ишлаб чиқдик. Бу моделнинг асосий тамойиллари - яъни, иқтисоднинг сиёсатдан холи экани, давлатнинг бош ислохотчи бўлиши, конун устуворлиги, қучли ижтимоий сиёсат, ислохотларни тадрижий асосда босқичма-босқич амалга ошириш принциплари барчамизга яхши аён.

Таъқидлаш жоизки, бугун хаётда ўзини тўлиқ оқлаган бу моделнинг негизида авваламбор хаётга реалистик қараш, прагматик ёндашув мужассам, десак, айна ҳақиқат бўлади.

Ёш давлатимиз мураккаб синов қунларини бошидан кечираётган бир пайтда, қанчалик қийин бўлмасин, биз фақат ўз қуч ва имқониятларимизга таяниб ва суяниб иш тутишга мажбур эдик. Ана шундай вазиятда қўплаб ўткир ва кескин саволларга жавоб излаш ва топишга тўғри келди. Масалан, қайси давлат бизга қанча ва қандай шартлар билан сармоя ва қарз беради? Қарз берган давлатларнинг сиёсий шартлари бўлмайдими? Бировдан қарз олиб, кейин унинг сиртмоғига тушиб қолмаймизми? Олган қарз-қредитларимиз бўйнимизда огир юк бўлиб қолиб қетмайдими?

Қарз олиш осон, бу ҳаммамизга маълум, лекин уни бир қун қелиб тўлаш ҳам керак. Биз фақатгина бугунги қунни эмас, балки эртаимизни, келажак авлодларни ҳам ўйлашимиз

керак. Биз хозир хато килиб кўйсак, фарзандларимиз келажакда кокилиб қолишини хисобга олмасак, бу катта гуноҳ бўлади.

Бугун, орадан неча йиллар ўтганидан кейин ўзига хос миллий тараккиёт йўлини танлаган дастлабки даврни кўз олдимишга келтирадиган бўлсак, бизнинг ислохотлар сиёсатимизда маънавий мезонлар доимо ҳал қилувчи омил бўлиб келаётгани янада яққол аён бўлади. Ўша пайтда собиқ иттифок ҳудудидаги айрим мамлакатларда «шок терапияси» деган усул билан бир сакраб бозор иктисодиётига ўтиш ёки алоҳида бир давлатда «демократия оролчаси» барпо этиш ҳақида канча-канча шов-шувлар кўтарилган эди.

Бугун табиий савол тугилади: қани ўша даъволарнинг амалий натижаси? Қани ўша бутун-бутун халқлар ва мамлакатларга мисли кўрилмаган бахтли ҳаёт, фаровонлик ваъда қилган зотлар?

Ўша пайтда собиқ совет ҳудудида эндигина мустақилликка эришган ёш давлатларга нисбатан айрим кудратли мамлакатлар ва сиёсий марказларнинг манфаатларига жавоб берадиган ана шундай тағи пуч тавсияларни таклиф қилиш, уларни турли йўллар билан жорий этишга уриниш ҳаракатлари ниҳоятда қучайган эди. Бундай кескин бир шароитда яққо ягона тўғри йўлни адашмай танлаб олиш ва уни ҳар қандай ҳуружлардан қатъият билан ҳимоя қилиш осон эмас эди.

Биз ўшанда четдаги «маслаҳатчи»ларнинг «доно кенгашлари»дан эмас, балки халқимизнинг хоҳиш-иродаси, юртимиздаги ҳақиқий вазиятдан келиб чиққан ҳолда оғир-вазминлик билан, ҳар томонлама чуқур ўйлаб сиёсат олиб бордик.

Албатта, мураккаб ўтиш даврида бошқа кўпгина муҳим вазифалар қатори, халқимизнинг бугунги ва эртанги ҳаёти, унинг маънавий оламига зарар етишига, ижтимоий адолат тамойилларининг бузилишига, жумладан, аҳолининг бир қисми ўта бойиб, аксарияти ўта қашшоқликка юз тутишига йўл қўймаслик масаласи ҳам доимо диққат-эътиборимиз марказида турди.

Аслида, ҳар қандай ислохотнинг энг муҳим самараси аввало халқнинг маънавий-руҳий қарашларидаги янгилашиш жараёнлари, унинг онгу тафаккурининг юксалиши, мамлакатда юз бераётган ўзгаришлар унинг ҳаётига, тақдирига дахлдор бўлганини чуқур ҳис қилиши ва шундан ҳулоса чиқариши билан белгиланади. Биз амалга оширилаётган ислохотларимизда ана шундай натижаларга эришиш учун барча ўзгариш ва янгилашишларнинг марказига инсон ва унинг манфаатларини қўйдик. Шунинг учун ҳам бугунги кунда ана шу жараёнларнинг моҳиятида ислохот - ислохот учун эмас, аввало инсон учун, унинг фаровон ҳаёти учун хизмат қилиши керак, деган мақсад мужассам эканини ва унинг амалий ифодасини барча соҳаларда қўриш, қузатиш қийин эмас.

Агарки биз мустақилликка эришганимиздан сўнг босқичма-босқич ривожланиш йўлини эмас, балки «шок терапияси» деб ном олган инқилобий сакраш йўлини танласак, энг қийин вазиятларда аксарият аҳолимиз қандай аҳволга тушиб қолган бўлар эди? Ҳеч шубҳасиз, стихияли тарзда юз берадиган шиддатли ўзгаришлар тўғрисида одамларнинг моддий турмуш шароити кескин ёмонлашиб, уларнинг ҳаёт тарзи, ахлоқий қадриятлари, миллий-маънавий қиёфаси бутунлай издан чиқиб кетиши ҳеч гап эмас эди. Бир сўз билан айтганда, бундай бирёқлама сиёсат ҳеч қутилмаган оқибатларга, ўрнини юз йилларда ҳам тўлдириб, қоплаб бўлмайдиган оғир йўқотишларга олиб келиши муқаррар эди.

Шунинг учун ҳам биз, четдан ҳар қанча таклиф ва тавсиялар, ҳатто талаблар бўлмасин, ҳеч қачон инқилобий сакрашлар йўлидан бормадик. Юртимиздаги бугунги тинч ва осойишта, бунёдкор ҳаёт, барқарор тараккиёт бундай ёндашувнинг нақадар тўғри

бўлганини ва узокни кўзлаганини кўплаб сохалардаги ижобий натижалар мисолида тасдиқлаб бермоқда. Ўша масъулиятли пайтларда, биз кескин ижтимоий ларзаларга олиб келадиган хар қандай инкилобий харакатларга каршимиз, бизнинг тадрижий ривожланиш тамойилларига асосланган ўз йўлимиз бор ва бу йўлдан ҳеч қачон қайтмаймиз, деб айтган қатъий сўзимиз, мустаҳкам позициямиз албатта бугун ўз хосилини бермоқда.

Бизнинг ислохотлар давомида наинки моддий фаровонликка, айни пайтда маънавий юксалишга ҳам эришишни ўзимиз учун асосий мезон деб билганимиз умумий тараккиётимизда бир томонга огиб кетмаслик, жамият ҳаётида сув билан ҳаводек зарур бўлган мувозанат ва барқарорликни таъминлашда муҳим аҳамият қасб этмоқда. Чунки бозор иктисодиёти ҳамма нарсени жойига қўяди, деган енгил-елпи қарашга итоат қилиб, фақат моддий бойлик ортидан қувиш -халқимизнинг азалий орзу-интилишларига ҳам, инсонийлик билан йўғрилган миллий қадриятларимиз моҳиятига ҳам тўғри қелмас эди. Шу боис ислохотларни амалга оширишда маънавият ва иктисодиёт бир-бирини инкор этмайди, аксинча, бир-бирини қувватлаб, ўзаро таъсирланиб, ривожланиб боради, деган қоидаларни ўзимиз учун дастуриламал сифатида белгилаб олдик.

Маънавият ва иктисодиёт соҳасининг минглаб ҳаётий масалалар, таъбир жоиз бўлса, жонли ришталар орқали ўзаро қамбарчас боғланиб кетганини инобатга олиб, халқимизнинг руҳияти, турмуш тарзи, қадимий урф-одат ва анъаналаримизга хар томонлама мос бўлган ислохотлар йўлини танладик.

Айниқса, ўтиш даврида давлатнинг бош ислохотчи сифатидаги ролини ислохотларни жорий этишнинг асосий шартларидан бири тарикасида қатъий белгилаб олганимиз иктисодиётнинг универсал талаб ва мезонларини миллий маънавиятимиз хусусиятлари билан уйғунлаштиришда гоят муҳим аҳамият қасб этди.

Маълумки, мустақил тузум давридаги иктисодиёт бирёқлама ривожланган, маъмурий-бўйрукбозлик усулига асосланган бўлиб, халқнинг маънавий қарашлари ва интилишларидан йироқ эди. Ана шундай мушкул бир вазиятда давлатнинг ислохотчилик ролини тан олмаслик, бу масалани ўзибўларчилик ҳолатига ташлаб қўйиш - эски тизимдан қолган ночор ва ҳаста иктисодиёт ўз-ўзидан эркин бозор иктисодиётига, совет жамияти эса демократик жамиятга айланиб қолади, деб қомҳаёл қилиш билан қарорбар эди.

Шу ўринда таъқидлаш жоизки, демократия авваламбор маънавий мезонлар асосида бошқариладиган, қучли ҳуқуқий давлат, қучли фуқаролик жамияти демақдир. Айтиш мумкинки, ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамияти демократиянинг ўзаро узвий боғлиқ бўлган икки жиҳати, икки қанотидир. Айнан шу боис биз «Қучли давлатдан - қучли жамият сари» концепциясини ишлаб чиқдик ва бу гоёни изчил амалга ошириш масаласига биринчи даражали аҳамият қаратиб қелмоқдамиз.

Эътиборли томони шундаки, ислохотларнинг дастлабки босқичидан бошлаб ҳозирга қадар қенг қўламли сиёсий, иктисодий-ижтимоий дастур ва режаларимизнинг қарчасида халқимизнинг маънавий ҳаёти билан боғлиқ масалалар алоҳида устувор йўналиш сифатида қун тартибига қўйилмоқда.

Табиийки, бир тизимдан иккинчи тизимга ўтиш қараёнида одамлар онгида, жамият мафқурасида туб ўзгаришлар содир бўлади. Бироқ, баъзи бировларнинг ҳадиксираб, эркин бозор шароитида маънавий-ахлоқий қадриятларнинг қиммати тушиб қетади, маданият иккинчи даражали нарсага айланиб қолади, деган ҳавотирлари ўринсиз экани Ўзбекистондаги бугунги ўзгаришлар мисолида яна бир бор қақол аён бўлмоқда. Қозирги

кунда мамлакатимизда давлат бюджетининг 50 фоиздан зиёди ижтимоий сохага йўналтирилгани ҳам буни тасдиқлайди.

Учинчи боб

Маънавиятга таҳдид - ўзлигимиз ва келажагимизга таҳдид Глобаллашув жараёнлари ва маънавий таҳдидлар

Бугун биз тез суръатлар билан ўзгариб бораётган, инсоният хозирга кадар бошидан кечирган даврлардан тубдан фарк киладиган ўта шиддатли ва мураккаб бир замонда яшамокдамиз. Давлат ва сиёсат арбоблари, файласуфлар ва жамиятшунос олимлар, шархловчи ва журналистлар бу даврни турлича таърифлаб, хар хил номлар билан атамоқда. Кимдир уни юксак технологиялар замони деса, кимдир тафаккур асри, яна биров ялпи ахборотлашув даври сифатида изохламоқда.

Албатта, бу фикрларнинг барчасида ҳам маълум маънода хакикат, рационал магиз бор. Чунки уларнинг хар бири ўзида бугунги серкирра ва ранг-баранг хаётнинг кайсидир белги-аломатини акс эттириши табиий. Аммо кўпчиликнинг онгида бу давр глобаллашув даври тарикасида таассурот уйготмоқда. Бундай таъриф, менимча, кўп томондан масаланинг мохиятини тўғри ифодалайди. Нега деганда, хозирги пайтда ер юзининг кайси чеккасида кандай бир воқеа юз бермасин, одамзот бу хақда дунёнинг бошка чеккасида зудлик билан хабар топиши хеч кимга сир эмас.

Ана шундай глобаллашув феномени хакида гапирганда, бу атама бугунги кунда илмий-фалсафий, хаётий тушунча сифатида жуда кенг маънони англатишини таъкидлаш лозим. Умумий нуктаи назардан караганда, бу жараён мутлако янгича маъно-мазмундаги хўжалик, ижтимоий-сиёсий, табиий-биологик глобал мухитнинг шаклланишини ва шу билан бирга, мавжуд миллий ва минтакавий муаммоларнинг жахон микёсидаги муаммоларга айланиб боришини ифода этмоқда.

Глобаллашув жараёни хаётимизга тобора тез ва чуқур кириб келаётганининг асосий омили ва сабаби хусусида гапирганда шуни объектив тан олиш керак - бугунги кунда хар кайси давлатнинг тараккиёти ва равнаки нафакат якин ва узок кўшнилари, балки жахон микёсида бошка минтака ва худудлар билан шундай чамбарчас боғланиб боряптики, бирон мамлакатнинг бу жараёндан четда туриши ижобий натижаларга олиб келмаслигини тушуниш, англаш кийин эмас.

Шу маънода, глобаллашув - бу аввало хаёт суръатларининг бекиёс даражада тезлашуви демакдир.

Хар бир ижтимоий ходисанинг ижобий ва салбий томони бўлгани сингари, глобаллашув жараёни ҳам бундан мустасно эмас. Хозирги пайтда унинг гоят ўткир ва кенг камровли таъсирини деярли барча сохаларда кўриш, хис этиш мумкин. Айникса, давлатлар ва халклар ўртасидаги интеграция ва хамкорлик алоқаларининг кучайиши, хорижий инвестициялар, капитал ва товарлар, ишчи кучининг эркин харакати учун кулайликлар вужудга келиши, кўплаб янги иш ўринларининг яратилиши, замонавий коммуникация ва ахборот технологияларининг, илм-фан ютуқларининг тезлик билан таркалиши, турли кадриятларнинг умуминсоний негизда уйғунлашуви, цивилизациялараро мулоқотнинг

янгича сифат касб этиши, экологик офатлар пайтида ўзаро ёрдам кўрсатиш имкониятларининг ортиши - табиийки, буларнинг барчасига глобаллашув туфайли эришилмоқда.

Айни пайтда хаёт хакикати шуни кўрсатадики, хар кандай тараккиёт махсулидан икки хил максадда - эзгулик ва ёвузлик йўлида фойдаланиш мумкин. Агарки башарият тарихини, унинг тафаккур ривожини тадрижий равишда кўздан кечирадиган бўлсак, хаётда инсонни камолотга, юксак марраларга чорлайдиган эзгу гоё ва таълимотлар билан ёвуз ва зарарли гоёлар ўртасида азалдан кураш мавжуд бўлиб келганини ва бу кураш бугун ҳам давом этаётганини кўрамиз.

Бугунги кунда замонавий ахборот майдонидаги харакатлар шу кадар тигиз, шу кадар тезкорки, энди илгаригидек, ха, бу воқеа биздан жуда олисда юз берибди, унинг бизга алоқаси йўк, деб бепарво караб бўлмайди. Ана шундай кайфиятга берилган халк ёки миллат тараккиётдан юз йиллар орқада қолиб кетиши хеч гап эмас.

Глобаллашув жараёнининг яна бир ўзига хос жихати шундан иборатки, хозирги шароитда у мафкуравий таъсир ўтказишнинг ниҳоятда ўткир куралига айланиб, хар хил сиёсий кучлар ва марказларнинг манфаатларига хизмат қилаётганини соғлом фикрлайдиган хар кандай одам, албатта, кузатиши муқаррар.

Бу хақда гапирганда, мен илгари билдирган баъзи фикрларни такрорлаш ўринли, деб ўйлайман.

Таъбир жоиз бўлса, айтиш мумкинки, бугунги замонда мафкура полигонлари ядро полигонларидан ҳам кўпроқ кучга эга. Бу масаланинг кишини доимо огоҳ бўлишга ундовчи томони шундаки, агар харбий, иктисодий, сиёсий тазйик бўлса, буни сезиш, кўриш, олдини олиш мумкин, аммо мафкуравий тазйикни, унинг таъсири ва оқибатларини тезда илғаб етиш ниҳоятда кийин.

Мана шундай вазиятда одам ўз мустакил фикрига, законлар синовидан ўтган хаётий-миллий кадриятларга, соғлом негизда шаклланган дунёкараш ва мустахам иродага эга бўлмаса, хар турли маънавий таҳдидларга, уларнинг гоҳ ошқора, гоҳ пинхона кўринишдаги таъсирига бардош бериши амримахол. Буни кундалик хаётда учраб турадиган кўплаб воқеалар мисолида яккол кузатиш мумкин ва уларнинг кандай оғир оқибатларга олиб келишини узок тушунтириб ўтиришнинг хожати йўк, деб ўйлайман. Ўтган йиллар давомида дунёда ва минтақамизда рўй берган, биз бевосита ўз бошимиздан кечирган воқеалар, мафкуравий жараёнларнинг ривожини бу хулосанинг тўғри эканини кайта-кайта исботламоқда.

Бугунги кунда ёшларимиз нафакат ўқув даргохларида, балки радио-телевидение, матбуот, Интернет каби воситалар орқали ҳам ранг-баранг ахборот ва маълумотларни олмақда. Жаҳон ахборот майдони тобора кенгайиб бораётган шундай бир шароитда болаларимизнинг онгини фақат ўраб-чирмаб, уни ўқима, буни кўрма, деб бир томонлама тарбия бериш, уларнинг атрофини темир девор билан ўраб олиш, хеч шубҳасиз, замоннинг талабига ҳам, бизнинг эзгу максад-муддаоларимизга ҳам тўғри келмайди. Нега деганда, биз юртимизда очик ва эркин демократик жамият куриш вазифасини ўз олдимизга катъий максад қилиб қўйганмиз ва бу йўлдан хеч қачон кайтмаймиз.

Бинобарин, биз давлатимиз келажagini ўз қобигимизга ўралиб қолган холда эмас, балки умумбашарий ва демократик кадриятларни чуқур ўзлаштирган холда тасаввур этамиз. Биз истикболимизни тараккий топган мамлакатлар тажрибасидан фойдаланиб, давлат ва жамият бошқарувини эркинлаштириш, инсон ҳуқуқ ва эркинликларини, фикрлар ранг-баранглигини ўз хаётимизга янада кенгрок жорий қилишда кўрамиз. Биз бутун

маърифатли дунё, халкаро хамжамият билан тинч-тотув, эркин ва фаровон хаёт кечириш, ўзаро манфаатли хамкорлик килиш тарафдоримиз.

Биз учун шундай йўл маъкул, унинг бошка мукобили йўк.

Мухтасар килиб айтганда, ёшларимизнинг маънавий оламида бўшлик вужудга келмаслиги учун уларнинг калби ва онгида соғлом хаёт тарзи, миллий ва умуммиллий кадриятларга хурмат-эҳтиром туйғусини болалик пайтидан бошлаб шакллантиришимиз зарур.

Шуни унутмаслик керакки, бугунги кунда инсон маънавиятига карши йўналтирилган, бир карашда арзимас бўлиб туюладиган кичкина хабар хам ахборот оламидаги глобаллашув шиддатидан куч олиб, кўзга кўринмайдиган, лекин зарарини ҳеч нарса билан коплаб бўлмайдиган улкан зиён етказиши мумкин.

Хаммамиз яхши биламизки, ҳар кайси давлатнинг чегараларини дахлсиз саклашда ҳарбий куч-қудрат, куrolли кучлар сув билан ҳаводек зарур. Аммо халкимиз, авваламбор, ёш авлодимиз маънавий оламининг дахлсизлигини асраш учун биз нималарга таяниб-суяниб иш олиб боришимиз керак, деган савол бугун барчамизни ўйлантириши табиий.

Мен, хаётда кўп бора ўз тасдигини топган ҳақиқатдан келиб чиққан холда, бу масалада шундай деган бўлардим: тобора кучайиб бораётган бундай хатарларга карши доимо сергак, огоҳ ва хушёр бўлиб яшашимиз зарур. Бундай таҳдидларга карши ҳар томонлама чуқур ўйланган, пухта илмий асосда ташкил этилган, мунтазам ва узлуксиз равишда олиб бориладиган маънавий тарбия билан жавоб бериш мумкин.

Барчамизга аён бўлиши керакки, каердаки бепарволик ва локайдлик ҳукм сурса, энг долзарб масалалар ўзибўларчиликка ташлаб кўйилса, ўша ерда маънавият энг ожиз ва заиф нуктага айланади. Ва аксинча - каерда хушёрлик ва жонкуярлик, юксак ақл-идрок ва тафаккур ҳукмрон бўлса, ўша ерда маънавият қудратли кучга айланади.

Айниқса, бугунги кунда халкаро майдонда турли сиёсий кучлар ўзининг миллий ва стратегик режаларига эришиш учун «Эркинлик ва демократияни олга силжитиш» никоби остида амалга ошираётган, узокни кўзлаган сиёсатнинг асл мохияти ва мақсадларини ўз вақтида сезиш, англаш катта аҳамият касб этади.

Шу борада айрим қудратли давлатлар томонидан муайян мамлакатларга, авваламбор, ер ости, ер усти бойликларига эга бўлган ҳудудларга нисбатан олиб борилаётган ана шундай гаразли сиёсатни дунёнинг айрим минтақаларида тинч хаётнинг издан чиқиши, ҳокимият тепасига айнан ўша давлатларнинг манфаатларига хизмат киладиган кучларнинг келиши билан боглик мисолларда кўриш кийин эмас.

Ана шундай вазиятни ҳисобга олган холда, яна ва яна бир бор халкимизнинг маънавий оламини бундай таҳдидлардан асраш, ҳозирги ўта мураккаб бир замонда халкаро майдонда содир бўлаётган жараёнларнинг туб мохиятига етиб бориш, улар ҳақида холис ва мустақил фикрга эга бўлиш бугунги куннинг энг долзарб вазифаси, десак, ҳеч қандай хато бўлмади.

Биз юртимизда янги хаёт асосларини барпо этар эканмиз, бир масалага алоҳида эътибор беришимиз лозим. Яъни, коммунистик мафкура ва унинг ахлоқ нормаларидан воз кечилганидан сўнг жамиятда пайдо бўлган гоёвий бўшлиқдан фойдаланиб, четдан биз учун мутлақо ёт бўлган, маънавий ва ахлокий тубанлик иллатларини ўз ичига олган «оммавий маданият» ёпирилиб кириб келиши мумкинлигини унутмаслик керак.

Табиийки, «оммавий маданият» деган никоб остида ахлокий бузуклик ва зўравонлик, индивидуализм, эгоцентризм гоёларини тарқатиш, керак бўлса, шунинг ҳисобидан

бойлик орттириш, бошка халкларнинг неча минг йиллик анъана ва кадриятлари, турмуш тарзининг маънавий негизларига беписандлик, уларни кўпоришга қаратилган хатарли таҳдидлар одамни ташвишга солмай қўймайди.

Хозирги вақтда ахлоқсизликни маданият деб билиш ва аксинча, асл маънавий кадриятларни менсимасдан, эскилик саркити деб қараш билан боғлиқ ҳолатлар бугунги тараккиётга, инсон ҳаёти, оила муқаддаслиги ва ёшлар тарбиясига катта ҳавф солмоқда ва кўпчилик бутун жаҳонда бамисоли бало-қазодек тарқалиб бораётган бундай ҳуружларга қарши қурашиш нақадар муҳим эканини англаб олмақда.

Бу ҳақда фикр юритганда, бизнинг улуг аждодларимиз ўз даврида қомил инсон ҳақида бутун бир ахлоқий мезонлар мажмуини, замонвий тилда айтганда, шарқона ахлоқ кодексини ишлаб чиққанликларини эслаш ўринли, деб биламан. Ота-боболаримизнинг онгу тафаккурида асрлар, минг йиллар давомида шаклланиб, сайқал топган ор-номус, уят ва андиша, шарму ҳаё, ибодат ва ифқат каби юксак ахлоқий туйғу ва тушунчалар бу кодекснинг асосий маъно-мазмунини ташкил этади, десак, ўйлайманки, ҳато қилмаган бўламиз.

Шу нуқтаи назардан қараганда, уят - ўлимдан қаттиқ, деган гаплар халқимиз тилида ўз-ўзидан пайдо бўлмаган, аксинча, бундай иборалар эл-юртимизга мансуб эзгу ва гўзал ахлоқий кадриятларнинг асл мазмунини ифода этади.

Дарҳақиқат, уят ва ор-номусини йўқотган одам, Аҳмад Яссавий бобомиз айтганидек, худдики хайвон жинсига айланиб қолади. Буюк мутафаккир Алишер Навоийнинг: Олдига қўйганни емак - хайвон иши,

Озига қелганни демак - нодон иши, -

деган чуқур маъноли сўзлари ҳам бу фикрни тасдиқлаб беради.

Ўз-ўзидан равшанки, бугунги замон воқеликка очик кўз билан, реал ва ҳушёр қарашни, жаҳонда ва ён-атрофимизда мавжуд бўлган, тобора қучайиб бораётган маънавий таҳдид ва хатарларни тўғри баҳолаб, улардан тегишли ҳулоса ва сабоқлар чиқариб яшашни талаб этмоқда. Шу боис юртдошларимиз, айниқса, ёш авлод онгида мураккаб ва таҳликали ҳаёт ҳақида, унинг шафқатсиз ўйинлари тўғрисида бирёқлама ва сохта тасаввур бўлмаслиги керак.

Фикрга қарши фикр, гоёга қарши гоё

Хозирги вақтда кўз ўнгимизда дунёнинг геополитик, иқтисодий ва ижтимоий, ахборот-коммуникация манзарасида чуқур ўзгаришлар рўй бераётган, турли мафқуралар тортишуви қескин тус олаётган бир вазиятда, барчамизга аёнки, фикрга қарши фикр, гоёга қарши гоё, жаҳолатга қарши маърифат билан қурашиш ҳар қачонгидан кўра муҳим аҳамият қасб этмоқда.

Маълумки, ҳар қандай қасалликнинг олдини олиш учун, аввало, киши организмидан унга қарши иммунитет ҳосил қилинади. Биз ҳам фарзандларимизни она Ватанга муҳаббат, бой тарихимизга, ота-боболаримизнинг муқаддас динига садоқат руҳида тарбиялаш учун, таъбир жоиз бўлса, аввало уларнинг қалби ва онгида мафқуравий иммунитетни қучайтиришимиз зарур. Токи ёшларимиз миллий ўзлигини, шу билан бирга, дунёни чуқур англайдиган, замон билан баробар қадам ташлайдиган инсонлар бўлиб етишсин. Ана шунда жохил ақидапарастларнинг «даъвати» ҳам, ахлоқ-одоб тушунчаларини рад этадиган, биз учун мутлақо бегона гоёлар ҳам уларга ўз таъсирини ўткази олмайд. Ёш авлодимизни турли маънавий тажовузлардан ҳимоя қилиш ҳақида гапирганда, нафақат халқимизни улуглайдиган буюқ ҳусусиятлар, айни пайтда унинг ривожланишига салбий таъсир кўрсатган, эски замонлардан қолиб қелаётган номаъқул одатлар ҳақида

хам очик сўз юритишимиз зарур. Биринчи навбатда худбинлик ва локайдлик, кариндош-уругчилик ва махаллийчилик, коррупция ва манфаатпарастлик, бошкаларни менсимаслик каби иллатлардан жамиятимизни бутунлай халос этиш тўғрисида ўйлашимиз лозим. Мен бу ўта мухим вазифа кенг жамоатчилигимизнинг, айникса, зиёлиларимиз, олим ва адибларимиз, санъат ва маданият ахли, ўзини маънавият соҳасига багишлаган барча инсонларнинг доимий диққат марказида бўлишини истардим. Бу ўринда ана шундай салбий хусусиятларнинг энг хунук кўриниши бўлмиш ҳасад тўғрисида тўхталиб ўтиш жоиз деб ўйлайман. Одамзот ва жамият ҳаётида огир асоратлар колдирадиган ҳасад туйғуси авваламбор бошкаларни кўролмаслик, уларнинг ютугидан кувониш ўрнига, кандайдир куйиниш, ичикоралик оқибатида пайдо бўлади. Шунинг учун ҳам муқаддас китобларимизда ҳасад инсонийликка мутлақо зид бўлган жирканч одат сифатида каттик кораланади. Жумладан, муборак ҳадисларда «Бировга ҳасад қилишдан сақланинг, чунки олов ўтинни кандай қуйдириб тугатса, ҳасад ҳам қилган савоб ишларингизни худди шундай қуйдириб тугатади», деб айтилгани бежиз эмас.

Азал-азалдан очиккўнгил, самимий ва меҳнатқаш, яхшиликни юксак кадрлайдиган халқимиз бундай иллатлардан доимо ҳазар қилиб келади. Лекин, минг афсуски, умр йўлларида ҳасад балосига кўп дуч келамиз. Олис ва яқин тарихимизда не-не буюк зотлар ҳасад ва бахиллик, кўролмаслик туфайли кандай азоб-укубатларни бошидан кечиргани, соғлиги, ҳатто ҳаётидан жудо бўлганини аччиқ мисолларда кўриш мумкин. Ўзбек номини, ўзбек илм-фани ва маданиятини, бир сўз билан айтганда, халқимизнинг юксак салоҳиятини, унинг кандай буюк ишларга қодир эканини дунёга намойиш қилишда юртимиз заминидан етишиб чиққан юзлаб улуг зотлар фидоийлик намуналарини кўрсатиб келган. Бундай инсонлар диёримизда ҳозир ҳам кўплаб топилади ва бундан кейин ҳам уларнинг сафлари кенгайиб бораверади. Ҳамма гап ана шундай инсонларга хайрихоҳлик билан муносабатда бўлиш, уларни қўллаб-қувватлашда. Агар биз мамлакатимизнинг қайси шаҳар ёки қишлоғида бўлмасин, йилт этган истеъдод учқунини кўрганда, ҳаммамиз уни ўз вақтида пайқаб, ардоқлаб, парвона бўлиб, унга йўл очиб берсак, барча саъй-ҳаракат ва интилишларимизни ана шундай олижаноб мақсадга қаратсак, муҳтасар айтганда, ҳасад қилиб эмас, ҳавас қилиб яшашни ҳаётимиз қоидасига айлантирсак, ҳеч шубҳасиз, биз миллий тараккиёт бобида янада юксак марраларни эгаллашга эриша оламиз.

Бу ҳақда гапирар эканмиз, маънавий ҳаётимизга жиддий ҳавф соладиган яна бир иллат ҳақида тўхталиб ўтмоқчиман. Шаҳсан ўзим бу иллатдан жирканаман. Шу иллатга қалинган одамни кўрарга кўзим йўқ. Бу -соткинликдир. Мен ҳар кандай ёвузликни соткинликдан кўраман. Эзгулик ва ҳақиқатга садокати бўлмаган, уларга ишонмаган одам кўркинчлидир. Табиатида соткинлик хусусияти бўлган одам раҳбарлик курсисига ўтириб қолса борми, у ерда осойишталик йўқолди, деяверинг. Иккита одамнинг, иккита мамлакатнинг ўртасидаги урушни ҳам айнан шундай одамлар бошлаб беради. Шу боис бундай одамлардан огоҳ бўлишимиз, уларга ёнимизда ўрин бўлмаслиги лозим. Агар теварак-атрофимиздаги бирорта кишида шундай аломатлар сезилаётган бўлса, уларни дарҳол тарбиямизга олиб, тўғри йўлга бошлашимиз керак.

Шу муносабат билан тарихда кўп марта ўз тасдиғини топган, мен ҳам ўз тажрибамда синаган ҳаётий бир ҳақиқатни яна бир бор такрорлашни зарур деб ҳисоблайман: агар биз ахил бўлсак, эл-юрт манфаати йўлида бир тану бир жон бўлиб яшасак, ўзимиздан соткин чикмаса, ўзбек халқини ҳеч қим ҳеч қачон енга олмайди.

Бу хаётда одам баъзан ўзини йўқотиб кўядиган гоят мураккаб муаммоларга дуч келади. Кескин вазиятдан чиқишнинг иложи йўқдек туюладиган холатлар бор. Шундай пайтда, ишда ва хаётда, жамиятда огир савдоларга дуч келганда ким ўзининг йўлини йўқотмаслиги мумкин? Ўйлайманки, биринчи навбатда ўз кучига ишонган, рухий дунёси, маънавий олами бакуват бўлган одамгина бундай вазиятдан ёруғ юз билан чиқа олади. Маънавий бойлик шундай пайтда одамга катта куч ва мадад беради.

Шу маънода, инсоннинг маънавияти юксалиши билан унинг иродаси ҳам кучайиб боради, десак, янглишмаган бўламиз. Ирода - бу аслида мустахкам ишонч демакдир. Иродаси бакуват одам ўзига ишонади ва хар кандай мураккаб вазифани ҳам ўз зиммасига олишдан кўркмайди. Шунинг учун ҳам юксак иродали инсонга суяниш мумкин. Бундай кишилар бошингизга бирор-бир ташвиш ёки муаммо тушгудек бўлса, локайд караб туролмайди. Хеч иккиланмасдан, ёнингизда туриб, кўлидан келганча ёрдам беришга, кийинчиликларни сиз билан биргаликда енгишга харакат килади.

Лекин бировнинг хаётига, ён-атрофда содир бўлаётган воқеа-ходисаларга бетараф ва бепарво караб, шунчаки кузатувчи бўлиб яшайдиган одамдан кўркиш керак. Улардан хеч қачон яхшилик чиқмайди. Чунки уларда на иймон, на ирода бўлади. Улар хатто ўз халқи ва Ватани тақдирига ҳам бамисоли бегона одамдек қарайди.

Азалдан маълумки, бепарво одам душмандан ҳам хавфлироқдир. Чунки душманнинг кимлиги, асл киёфаси сиз учун олдиндан маълум бўлади. Бирок локайд ва бепарво одамнинг киёфасини бирданга билиб бўлмайди. Шунинг учун у ичингизда юриб, сизга қарши тиш қайрайдиган душманлар учун имконият яратиб беради.

Машхур файласуфлардан бири ана шу хаётини хақиқатни чуқур тахлил этиб, қуйидаги хаққоний фикрларни баён қилган: «Душманлардан кўркма - нари борса, улар сени ўлдириши мумкин. Дўстлардан кўркма - нари борса, улар сенга хиёнат қилиши мумкин. Бефарқ одамлардан кўрк - улар сени ўлдирмайди ҳам, сотмайди ҳам, фақат уларнинг жим ва бепарво караб туриши туфайли ер юзида хиёнат ва котилликлар содир бўлаверади».

Хар бир инсон хаётида гоят муҳим ахамиятга эга бўлган ана шундай фикрларни униб-ўсиб келаётган ёшларнинг онгига сингдириш, уларни хаёт синовларига бардошли этиб тайёрлаш бизнинг ота-она, устоз-мураббий, раҳбар-раҳнамо сифатидаги, шу муқаддас юрт фуқароси сифатидаги муқаддас бурчимиздир.

Бу борадаги энг долзарб вазифамиз - юқорида зикр этилган барча жараёнларнинг илмий-назарий асосларини, уларнинг янги қирраларини муқаммал очиб бериш, ўқувчиларимиз, талабаларимизга, кенг жамоатчиликка содда, лўнда қилиб тушунтириб бориш ва уларни бугунги замон талабларига жавоб берадиган жамият қурилишининг фаол бунёдқорларига айлантиришдан иборат.

Бунинг учун авваламбор тараккиётимизнинг хар бир йўналиши - жамиятимиздаги сиёсий, ижтимоий-иктисодий, маънавий муносабатларнинг ривожини хақида махсус адабиётлар яратиш тизимини янада такомиллаштириш зарур.

Албатта, бу масала бўйича ижтимоий фанлар соҳасида маълум ишлар қилинмоқда, аммо холисона айтадиган бўлсак, бу борада чоп этилган кўпчилик дарсликлар, ўқув кўлланмалари, оммабоп адабиётларнинг ҳам, аксарият соҳа мутахассисларининг ҳам савияси талаб даражасида эмаслигини қайд этишга мажбурмиз. Бундай ноҳуш холатларга барҳам бериш вақти келди.

Хеч шубҳасиз, юртимизда эркин, адолатли ва фаровон хаёт қуриш жараёнида ижтимоий-сиёсий муносабатлар, одамларнинг онги ва тафаккури ҳам ўзига хос, шу

билан бирга, мутлако янгича маъно касб этиб бормокда. Хусусан, шахс ва давлат, инсон ва жамият ўртасидаги муносабатлар янгича мазмун ва шакл топиб, янги хусусиятлар, янги тамойиллар асосида такомиллашиб бораётганини сезиш, англаш кийин эмас.

Бинобарин, буларнинг барчаси янгича кадриятлар ва демократик принциплар мохиятига, ўз турмуш ва тафаккур тарзимизга мос, биз барпо этишга интилаётган эркин фукаролик жамияти талабларига жавоб берадиган муносабатлар сифатида ижтимоий фанларнинг асосий тадқиқот мавзуларига айланиши даркор.

Бу борадаги энг мухим вазифа шундан иборатки, хар кайси фукаро, хар кайси инсон жамият тараккиёти ва уни янгилашга, маънавий ҳаётимизни турли таҳдид ва хуружлардан химоя қилиш масаласига бўлган ўз бурчи ва масъулиятини айнан ана шу асосда аниқлаб олиши зарур.

Бу масала ҳақида чуқурроқ ўйлаб кўрадиган бўлсак, шу тамойилларга таянган жамиятнинг ўзига хос ижтимоий шакл-шамойили, унинг киёфаси, ривожланиш йўллари, устувор хусусиятлари тўғрисидаги аниқ тасаввур турли фикр, бахс-мунозаралар орқалигина аён бўлишини эътироф этишимиз ва буни ўзимизга мезон қилиб олишимиз зарур.

Бундай кенг кўламли ва ўта мухим масалаларни ҳал қилишда давлатимиз ва жамиятимиз ижтимоий фанлар соҳасида фаолият олиб бораётган илмий-тадқиқот институтлари, олий ўқув юртлари, турли ижтимоий марказлар, авваламбор, Маънавият тарғибот маркази, Миллий гоё ва мафкура илмий-амалий маркази томонидан хар томонлама асосланган чуқур тақлиф ва тавсияларни қутишга тўла ҳақлидир.

Айниқса, бугунги мураккаб мафкуравий жараёнларни илмий-амалий жиҳатдан атрофлича таҳлил қилиш ва баҳолаш, уларнинг устувор йўналишларини, кимга ва нимага қарши қаратилганини аниқлаш, аҳоли турли катламларига таъсирини ўрганиш, миллий манфаатларимизга, ҳаёт тарзимизга зид бўлган зарарли гоёлар ва мафкуравий хуружларнинг мохиятини очиб бериш, фукароларимиз қалбида миллий тафаккур ва соғлом дунёқараш асосларини мустаҳкамлаш алоҳида аҳамият касб этади.

Фақат ана шундай асосда ёшларни ўз фикрига эга, турли маънавий хуружларга қарши собит тура олишга қодир бўлган, иродали, фидойи ва ватанпарвар инсонлар этиб тарбиялашга эришиш мумкин. Бу борада маънавий-маърифий тарғибот ишларининг таъсирчанлигини таъминлайдиган замонавий информация ва компьютер технологияларини кенг жорий этиш, жамиятимизнинг мафкуравий иммунитетини кучайтиришга қаратилган самарали усул-услугларни ишлаб чиқиш, давлат ва жамоат ташкилотлари учун тегишли тавсия ва қўлланмаларни тайёрлаш бугунги кунда мухим вазифамизга айланиб бораётганини чуқур тушуниб олишимиз зарур.

Тўртинчи боб

Ватанимиз тараккиётининг мустаҳкам пойдевори Инсон қалбига йўл

Ушбу китобнинг олдинги бобларида биз маънавиятнинг мазмун-мохияти, уни шакллантирадиган асосий омиллар, маънавий ва моддий ҳаёт уйғунлиги, юртимизда амалга оширилаётган кенг кўламли ислохотларнинг маънавий мезонлари ҳақида,

шунингдек, бугунги глобаллашув даврида маънавий оламимизни турли салбий таъсир ва таҳдидлардан асраш ва химоя қилиш билан боғлиқ муаммолар хусусида батафсил тўхталиб ўтдик.

Шуни алоҳида таъкидлаш керакки, ҳар қайси инсон ва жамиятнинг маънавий дунёсига айнан шундай кўз билан қараш, одамни онгли яшашга, етукликка чорлайдиган бундай бекиёс кудрат манбаининг ҳаётимиздаги ўрни ва аҳамиятини чуқур ва атрофлича таҳлил қилиш муҳим бир ҳақиқатни, яъни юксак маънавият - енгилмас куч эканини аниқлатади ва тасдиқлайди.

Шу ўринда табиий бир савол тугилади: маънавиятни чиндан ҳам ана шундай кудратли кучга айлантириш учун биз қандай масалаларга биринчи галда эътибор беришимиз, қандай ишларни амалга оширишимиз зарур?

Маънавият ҳақида ҳар қанча даъватлар, муҳим назарий фикрлар билдирилмасин, агар уларни жамият онгига сингдириш учун доимий иш олиб бормасак, бу борадаги фаолиятимизни ҳар томонлама пухта ўйланган тизимли равишда ташкил этмасак, табиийки, биз кўзланган максадга эришолмаймиз, яъни, инсон қалбига йўл тополмаймиз. Шунинг учун ҳам биз бугунги кунда таълим-тарбия соҳасидан бошлаб, матбуот, телевидение, Интернет ва бошқа оммавий ахборот воситалари, театр, кино, адабиёт, мусика, рассомлик ва ҳайкалтарошлик санъатигача, бир сўз билан айтганда, инсоннинг қалби ва тафаккурига бевосита таъсир ўтказадиган барча соҳалардаги фаолиятимизни халқнинг маънавий эҳтиёжлари, замон талаблари асосида янада кучайтиришимиз, янги босқичга кўтаришимиз зарур.

Айниқса, барча даврларда ҳам гоят мураккаб ва масъулиятли бўлган бу ишларни ўз зиммасига олган, эски қолиплардан воз кечиб, бу соҳада янги йўللари очиб бераётган, одамларнинг дунёқарашини янада бойитиш учун тинимсиз меҳнат қилаётган фидойи инсонларнинг бир қарашда кўзга ташланмайдиган, лекин катта кунт, билим ва тажрибани талаб қиладиган интилиш ва амалий ҳаракатларини кенг қўллаб-қувватлашимиз, уларнинг самарали натижаларга эришиши учун ҳар томонлама шароит яратиб беришимиз лозим.

Бу ҳақда гапирганда, шуни таъкидлаш жоизки, ана шу соҳа вакиллари, яъни ўқитувчи ва мураббийлар, ёзувчи ва журналистлар, кино ва театр ахли, мусикачилар ва рассомлар, умуман, зиёлиларимиз халқимиз учун янгилик вақелик бўлмиш бозор иктисодиётига ўтиш даврида жамият олдигаги маънавий бурчини чуқур ҳис этган ҳолда, ўз истеъдод ва маҳоратини аямасдан астойдил меҳнат қилмоқда.

Барчамизга аёнки, инсон қалбига йўл аввало таълим-тарбиядан бошланади. Шунинг учун қачонки бу ҳақда гап кетса, аждодларимиз қолдирган бебаҳо меросни эслаш билан бирга, ота-оналаримиз қатори биз учун энг яқин бўлган яна бир буюк зот - ўқитувчи ва мураббийларнинг олижаноб меҳнатини ҳурмат билан тилга оламиз.

Биз юртимизда янги авлод, янги тафаккур соҳибларини тарбиялашдек масъулиятли вазифани адо этишда биринчи галда ана шу машаққатли касб эгаларига суянамиз ва таянамиз, эртага ўрнимизга қиладиган ёшларнинг маънавий дунёсини шакллантиришда уларнинг хизмати нақадар бекиёс эканини ўзимизга яхши тасаввур қиламиз.

Бу ёруғ оламда ҳар бир одам ўзининг меҳрибон ота-онасига, устоз ва муаллимларга нисбатан ҳамиша миннатдорлик туйғуси билан яшайди. Инсон ўз умри давомида қандай ютуқ ва натижаларга эришмасин, қаерда, қандай лавозимда ишласин, мактаб даргоҳида олган таълим-тарбияси унинг етук шахс ва малакали мутахассис бўлиб шаклланишида улкан аҳамиятга эга экани шубҳасиз.

Мухтасар айтганда, мактаб деган улуг даргохнинг инсон ва жамият тараккиётидаги хиссаси ва таъсирини, нафакат ёшларимиз, балки бутун халкимиз келажагини хал киладиган ўқитувчи ва мураббийлар меҳнатини ҳеч нарса билан ўлчаб, қиёслаб бўлмайди.

Шу нуқтаи назардан караганда, маърифатпарвар боболаримизнинг фикрини давом эттириб, агарки дунё иморатлари ичида энг улуги мактаб бўлса, касбларнинг ичида энг шарафлиси ўқитувчилик ва мураббийликдир, десак, ўйлайманки, айти хақиқатни айтган бўламиз. Чиндан ҳам, ўқитувчи наинки синф хонасига файз ва зиё олиб қирадиган, балки минг-минглаб мургак калбларга эзгулик ёғдусини бахш этадиган, ўз ўқувчиларига хақиқатан ҳам хаёт мактабини берадиган мўътабар зотдир. Она тилимизда «мактаб кўрган», «мактаб яратган» деган чуқур маъноли ибораларнинг мавжудлиги ҳам бу муқаддас даргохнинг, захматқаш ўқитувчи меҳнатининг давлат ва жамият хаётида қанчалик муҳим ўрин тутишидан далолат беради.

Биз юртимизда 1 октябрь санасини Ўқитувчилар ва мураббийлар куни сифатида умумхалқ байрами деб эълон қилганимизнинг чуқур маъноси бор, албатта.

Бу байрам аввало ўзининг билим ва тажрибаси, истеъдод ва маҳорати, инсоний фазилатларини, кўз нури ва қалб кўри, бутун борлигини аямасдан, маърифат йўлида беиннат хизмат қиладиган устоз ва мураббийларимизга нисбатан халкимизнинг азалий ҳурмат-эҳтиромининг яққол намунаси дир.

Янги жамият бунёдкори бўлмиш янги инсонни тарбиялашда ҳозирги пайтда маҳалларимизда самарали фаолият олиб бораётган, бу ноёб тузилмани том маънода ўзини ўзи бошқариш идорасига айлантиришга қатта хисса қўшиб келаётган маҳалла оксоқоллари ва фаоллари, фуқаролар йигинларининг диний маърифат ва маънавий-ахлоқий масалалар бўйича маслаҳатчиларининг ижобий таъсири тобора ортиб бормоқда. Айнан ана шу инсонларнинг одамлар қўнглига йўл топиб, уларнинг дарду ташвишига шерик бўлиб, ўз вақтида бераётган амалий ёрдамлари, тўғри ва ўринли маслаҳатлари туфайли оила ва маҳалла муҳитида, бутун диёримизда тинчлик ва осойишталик, ўзаро меҳр-оқибат туйғулари қучайиб бораётганини эл-юртимиз юксак қадрлайди. Айниқса, ёш йигит ва қизларимизнинг мустақил хаётга кириб бориши, ёш оилаларнинг жамиятдан ўзига муносиб ўрин топишида бу фидойи ва меҳрибон, жонқуяр одамларнинг қанчалик муҳим роль ўйнаётганини ҳурмат билан эътироф этишимиз лозим. Жамиятимиз маънавиятини юксалтириш билан боғлиқ жараёнларнинг мураккаб томони шундаки, бугунги кунда бошимиздан кечираётган ижтимоий-сиёсий тараккиёт йўлида учрайдиган жуда кўп муаммоларни ҳам назарий, ҳам амалий жиҳатдан фақат ўз қучимиз ва салоҳиятимизга таяниб халқ этишга тўғри қелмоқда.

Шу мақсадда мустақилликнинг дастлабки кунларидан бошлаб юртимизда амалга оширилаётган кенг қўламли ишларнинг амалий натижаси ўларок, адабиёт ва санъат, маданият, матбуот соҳаси мафкуравий тазйикдан бутунлай халос бўлганини қайд этиш жоиз. Хар қандай ижод намунаси, бадиий асар синфий бўлиши ва қандайдир гоёга, коммунистик мафкура манфаатларига хизмат қилиши керак, деган қарашлар бугун ўтмишга айланди. Эркин ижод учун, миллий кадриятларимиз ва бой маънавиятимизни, халкимиз тарихини, унинг бугунги сермазмун хаётини тўлақонли ва ҳаққоний ақс эттириш учун зарур шароитлар яратилди.

Бугунги кунда ўз хаётини ана шундай масъулиятли соҳага бағишлаган кўплаб истеъдод соҳиблари юртимизда янги хаёт, янги жамиятнинг маънавий асосларини мустаҳкамлаш, қомил инсонни тарбиялаш йўлида муносиб хисса қўшиб қелмоқда. Айниқса, ҳозирги

вактда дунёда кучайиб бораётган турли маънавий тахдидларнинг олдини олиш, «оммавий маданият»нинг зарарли таъсиридан фарзандларимизнинг онгу тафаккурини химоя қилишда илму фан ва маданият жамоатчилиги, ижод ахлининг ўрни ва роли тобора ортиб бормокда.

Нега деганда, бизнинг миллий рухимиз ва табиатимизга ёт ва бегона бўлган ана шундай «маданият» намуналарини фақат танкид ва инкор қилиш ёки уларни тақиклаш билан бирон натижага эришиб бўлмайди. Бундай хатарлардан ҳаётимизни асраш, маънавий бўшликка йўл қўймаслик учун авваламбор эзгу инсоний гоёлар ва юксак маҳорат билан яратилган асарлар орқали халқимизнинг маданий савиясини юксалтириш, бошқача айтганда, бугун жаҳон майдонида юз бераётган кескин ақл-заковат ва истеъдод мусобақасида беллашувга қодир бўлишимиз шарт.

Шу нуқтаи назардан қараганда, ҳозирги пайтда ҳаётимизни электрон ахборот воситалари, хусусан, телевидение ва радиосиз умуман тасаввур этиб бўлмайди. Бугунги кунда улар бир вақтнинг ўзида ҳам ахборот майдони, ҳам ижтимоий-сиёсий, маънавий-маърифий минбар, шу билан бирга, инсонга маданий, бадиий-эстетик озик берадиган ва ҳордик чиқарадиган макон вазифасини бажармокда, десак, хато бўлмайди.

Шу сабабли ўткир таъсир кучига эга бўлган телевидение ва радио соҳасини изчил тараккий этириш жамиятнинг доимий эътибор марказида бўлиши табиий. Ҳозирги кунда мамлакатимиздаги асосий миллий теле-радиоканаллар аҳолининг холис ва ҳаққоний ахборотга эга бўлиш ҳуқуқини таъминлаш, юртдошларимизнинг маданий савияси, билим ва дунёқарашини ошириш, қадимий анъаналаримиз, тарихий меросимизни асраб-авайлаш ва ривожлантириш, шу билан бирга, фуқароларимиз онгида демократик кадриятлар, гражданлик позициясини шакллантириш, ёш авлодни ватанпарварлик ва умуминсоний кадриятларга ҳурмат руҳида тарбиялаш йўлида муносиб хизмат қилаётганини таъкидлаш керак.

Айни вақтда ҳали бу соҳада олдимизда амалга оширишимиз зарур бўлган кўпгина мақсадлар турганини ҳам айтиш лозим. Аввало, телевидениени давлат ва жамиятимизни бамисоли бир кўприқдек боғлаб турадиган жонли мулоқот воситасига айлантириш, эфир орқали бугунги куннинг долзарб муаммоларини кўпроқ ақс этириш, жамоатчилик фикрини шакллантириш, фуқароларимизнинг ижтимоий фаоллигини кучайтириш, ҳар қайси инсоннинг ўз мустақил фикрини ифода этишига имкон бериш, турли ижтимоий тоифа ва гуруҳларнинг кизиқиш ва интилишлари, ҳаётини манфаатларини ёритиб бориш масалаларига алоҳида эътибор қаратиш зарур.

Ҳозирги даврда матбуот, оммавий ахборот воситалари шундай қудратли кучга айланмокдаки, ўз келажагини ўйлайдиган ҳар қайси халқ ва миллат буни сезмаслиги, ҳис этмаслиги мумкин эмас.

Шу сабабли ҳам оммавий ахборот воситаларини замон талаблари асосида ривожлантириш, матбуот ва сўз эркинлиги принципларини амалда таъминлашга эришиш, матбуотда танкид руҳини кучайтириш биз учун энг муҳим мақсадлардан бири бўлиб қолмокда.

Жаҳон миқёсида воқеалар шиддат билан кечаётган бир пайтда замонавий ахборот-коммуникация технологияларидан, Интернетнинг бекиёс имкониятларидан кенг фойдаланишга тайёр бўлиш матбуот, ахборот ва медиа тармоқлари, жумладан, телевидение ва радио соҳасида хизмат қилишга ўзини бағишлаган, етук мутахассис бўлишга аҳд қилган ва бу соҳада ўз келажагини қўрмокчи бўлган оммавий ахборот

воситалари ходимларининг фаолият мезонига айланиши зарурлигини барчамиз яхши англаймиз.

Бугунги кунда хар кайси матбуот ходими касб махоратини эгаллаш билан бирга, ўз хаётий принципларига хам эга бўлиши, хакикат учун курашишга интилиши, шу йўлда катъият ва шижоат кўрсатиши, лўнда килиб айтганда, виждон амри билан яшашини замоннинг ўзи талаб килмокда.

Инсонни, унинг маънавий оламини кашф этадиган яна бир кудратли восита борки, у хам бўлса, сўз санъати, бадиий адабиётдир. Адабиётнинг инсоншунослик деб, шоир ва ёзувчиларнинг эса инсон рухининг мухандислари, деб таърифланиши бежиз эмас, албатта.

Халкимиз орасидан мана шу гоят машаккатли сохага бутун хаёти ва ноёб истеъдодини багишлаб, адабиётимиз хазинасидан муносиб ўрин эгаллаган ўлмас асарлар яратган буюк сўз санъаткорлари - уларни барчасининг номларини зикр этиш, албатта, кўп вақтни талаб килган бўлур эди - етишиб чиккани билан барчамиз хакли равишда фахрланамиз. Адабиёт, сўз санъати азалдан халк калбининг ифодачиси, хакикат ва адолат жарчиси бўлиб келади. Хусусан, мустакиллик йилларида юртимизда маънавиятимизнинг гоят мухим ва узвий кисми бўлган адабиётни ривожлантириш, шоир ва ёзувчиларимизнинг эзгу меҳнатини кадрлаш ва муносиб рағбатлантириш бўйича амалга оширилаётган ишлар ўз хосилини бераётгани, бадиий адабиётимиз мавзулар кўлами жихатидан хам, жанрлар нуктаи назаридан хам ранг-баранг бўлиб бораётгани, адабиёт майдонида янги-янги номлар пайдо бўлаётгани китобхон халкимизни албатта кувонтиради. Буларнинг барчаси миллий тикланиш жараёнлари калам ахлининг ижодий изланишлари учун кандай катта уфklar очиб берганини яна бир бор кўрсатади. Дейлик, хозирги пайтда тарихий мавзуни ёритишда - бу Имом Бухорий ёки Имом Термизий бўладими, Жалолиддин Мангуберди ёки Амир Темур сиймосини яратиш бўладими, олис ва якин ўтмишимизнинг хали очилмаган саҳифаларини акс эттириш бўладими - буюк аждодларимизнинг ибратли хаёт йўли тасвирланган кўплаб асарлар дунёга келмокда.

Совет мафкураси хукмрон бўлган замонларда бу ҳақда сўз очиш, кўхна ва бой тарихимизга бундай муносабатда бўлиш «тарихни идеаллаштириш» деб танкид килиниб, тазйик ўтказиб келганини ўша даврларни бошидан кечирган, коммунистик мафкура жабрини тортган ёши улуг адибларимиз албатта яхши эслайдилар.

Хаммамиз яхши тушунамиз - адабиётда тарихий хакикатни тиклаш билан бирга, халкимиз адибларимиздан бугунги кунимиз хакида, замонамиз кахрамонлари хакида янги-янги асарлар кутаётгани табиийдир. Кейинги йилларда ана шундай рух билан йўгрилган бир канча шеърий асарлар пайдо бўлаётганини мамуният билан таъкидлаш жоиз.

Ишонамизки, ёзувчи ва драматургларимиз хам бугунги авлодларнинг фидокорона меҳнати, бунёдкорлик салохияти, замондошларимизнинг маънавий-рухий дунёси, хаётга кириб келаётган ва хал килувчи кучга айланаётган ёшларимизнинг пок орзу-интилишлари ўзининг теран бадиий ифодасини топган янги асарлар билан халкимизни хушнуд этадилар.

Бугунги кунда халқаро хамжамият сафидан муносиб ва мустахкам ўрин эгаллаб бораётган Ўзбекистонимизга, унинг тарихан киска даврда кўлга киритган улкан марраларига, эл-юртимизнинг маънавий илдишлари, урф-одат ва анъаналарига, бир сўз билан айтганда, ўзбек характери, ўзбек табиатига бутун дунёда кизикиш ва хурмат тобора ортиб бормокда. Табиийки, узок-якиндаги хорижий дўсту биродарларимиз, жахон жамоатчилиги энг аввало бизнинг замонавий адабиётимиз ва санъатимиз оркали

Ўзларини кизиктирадиган ана шундай саволларга жавоб топишни истайди.

Кейинги йилларда миллий адабиётимизнинг энг яхши намуналарини чет тилларга таржима қилиш ва шу асосда халқимизнинг ҳаёт тарзи ва инсоний фазилатларини кенг намоиш этиш борасида ҳам катта имкониятлар пайдо бўлмоқда. Лекин, афсуски, бу масалада биз хали-бери кўзга кўринадиган амалий натижаларга эриша олганимиз йўқ. Илгари ўзбек адабиётининг намуналарини бошқа тилларга таржима қилиш асосан учинчи тил, яъни рус тили орқали амалга оширилар эди. Бу борада қилинган катта ишларни муносиб баҳолаган ҳолда, эндиликда адабиётимизнинг энг етук асарларини бевосита она тилимиздан гарб ва шарқ тилларига таржима қилишга қаратилган ишларни қучайтиришимиз зарур. Бунинг учун хорижий тилларни, адабиёт ва бадиий таржима санъатининг назарий ва амалий жиҳатларини ҳар томонлама пухта эгаллаган мутахассисларни тайёрлаш имкониятлари бизда мавжуд.

Ўзок йиллар давомида ўзбек адабиётини тўғридан-тўғри она тилимиздан таржима қилиб келган чет эллик таржимонлар билан бирга, мамлакатимиз олий ўқув юртларида таълим олаётган истеъдодли ўғил-қизларимизни мана шу машаққатли, айни пайтда олижаноб ишга жалб этиш, бу масаланинг ечими билан бевосита боғлиқ бўлган ташкилий-амалий вазифаларни ҳал қилишимиз мақсадга мувофиқ бўлур эди.

Агар биз Ўзбекистонимизни дунёга тараннум этмокчи, унинг қадимий тарихи ва ёруғ келажagini улугламочки, уни авлодлар хотирасида боқий сақламочки бўлсак, авваламбор буюк ёзувчиларни, буюк шоирларни, буюк ижодкорларни тарбиялашимиз керак. Нега деганда, улуг адиб Чўлпон айтганидек, адабиёт яшаса - миллат яшайди. Инсоннинг рухий камолоти ҳақида гапирар эканмиз, албатта бу мақсадга мусика санъатисиз эришиб бўлмайди. Халқимиз ҳаётида мусика азалдан бекиёс ўрин тутиб келади. Самарқанд яқинидаги Мўминобод қишлоғидан 3 минг 300 йил муқаддам суяқдан ясалган най қолғуси топилгани ҳам шундан далолат беради.

Мусика садолари қайси халқ ёки миллат вақили томонидан ижро этилмасин, энг эзгу, юксак ва нозик инсоний кечинмаларни ифода этади. Машҳур тарихчи Шарафиддин Али Яздий ўзининг «Зафарнома» китобида Амир Темур даврида ўтказилган мусикий анжуманлар ҳақида тўхталиб, «Яхши овозли хонандалар қуйлашни бошлаб, газалу накш айтур эрдилар. Ва турку мўгул, хитойу араб ва аҷамдин ҳар қим ўз расми билан нағма айтур эрди», деган маълумотларни келтиради.

Мустиқлик йилларида, улуг боболаримизнинг ана шундай анъаналарини давом эттирган ҳолда, мамлакатимизда мусика санъатини кенг ривожлантиришга қаратилган дастур ва режалар амалга оширилмоқда. Жумладан, мумтоз мусикий меросимизни асраб-авайлаш ва ўрганиш, уни ёш авлодларга безавол етказиш мақсадида кўплаб кўрик-танловлар, нуфузли халқаро мусика анжуманлари мунтазам равишда ўтказиб келинмоқда.

Барчамизга аёнки, қуй-қўшиққа, санъатга муҳаббат, мусика маданияти халқимизда болалиқдан бошлаб, оила шароитида шаклланади. Уйда дутор, доира ёки бошқа қолғу асбоби бўлмаган, мусиканинг ҳаётбахш таъсирини ўз ҳаётида сезмасдан яшайдиган одамни бизнинг юртимизда топиш қийин, десак, муболага бўлмайди.

Энг муҳими, бугунги кунда мусика санъати навқирон авлодимизнинг юксак маънавият руҳида камол топишида бошқа санъат турларига қараганда кўпроқ ва қучлироқ таъсир кўрсатмоқда.

Бу масалада айниқса ёшлар қалбини ўзига ҳар томонлама жалб этадиган эстрада санъатининг аҳамияти бекиёс эканини барчамиз яхши тушунаимиз.

Айтиш мумкинки, ўтган асрнинг бошларида илк намуналари пайдо бўлган ўзбек эстрадаси истиклол йилларида сифат жихатидан янги боскичга кўтарилди. Бундай натижаларга эришишда миллий ва умумбашарий мусика санъати ютуқларини, жахон эстрадасининг энг яхши намуналарини ўрганиш бўйича катта имкониятлар очилгани, бу соҳа ривожига кўрсатилаётган доимий эътибор, ёш истеъдодларнинг ўзини намоён этиши учун яратилаётган кулай шарт-шароитлар муҳим роль ўйнамоқда.

Биз эстрада санъатининг бугунги ва эртанги ривожига хақида сўз юритар эканмиз, авваламбор «миллий эстрада» деган иборанинг маъно-мазмунига алоҳида эътибор беришимиз, уни ҳар қандай бегона таъсирдан, айникса, «оммавий маданият» руҳидаги оқимлар таъсиридан ҳимоя қилишимиз табиий, албатта. Бу ҳақда гапирганда, бир ҳолатни афсус билан айтишга тўғри келади. Айрим ёш ижрочи ва ижодий гуруҳларнинг жамоатчилик эътиборига тақдим этаётган «асар»лари санъатнинг ҳеч қандай талаб ва мезонларига жавоб бермайди. Нафакат мавзу ва мусика, ижро усуллари, балки сахна ҳаракатларида ҳам очикдан-очик ажнабий «оммавий маданият» кўринишларига тақлид қилиш, «юлдузлик» касалига чалиниш ҳолатлари тез-тез учраб тураётгани чинакам санъат муҳлисларини ранжитмасдан қолмайди, албатта.

Айникса, бизнинг миллий анъаналаримизга, ахлоқ-одоб қоидаларига мутлақо тўғри келмайдиган клиплар, турли тиллардаги сўзларни қориштириб ёки талаффузни атайлаб бузиб айтиш каби номуносиб ҳаракатларни айрим ёш ижрочилар ўзи учун қандайдир янги ҳақ услуб деб билаётгани, менимча, санъатни, унинг моҳияти ва аҳамиятини тушунмасликдан бошқа нарса эмас. Маданий жамоатчилигимиз, авваламбор мусикашунос олимлар, устоз санъаткорлар, композиторлар, ёзувчи ва журналистлар, кўп сонли санъат ихлосмандлари бундай масалалар юзасидан ўз фикрини очик билдириб бориши, шу тариқа ёшларимизга тўғри тарбия беришимиз ҳам қарз, ҳам фарз, деб ўйлайман. Биз учун ахлоқий жихатдан номаъқул, миллий қадрият ва қарашларимизга ёт бўлган, лекин ҳозирги вақтда ҳаётимизга қириб бораётган мана шундай кўринишларни бамисоли юқумли касаллик деб қабул қилишимиз лозим. Ва айни шу асосда бундай ҳуружларнинг ўта ҳавфли ҳолат эканини англашимиз зарур.

Нега деганда, агар инсоннинг қулоғи енгил-елпи, тумтарок оҳангларга ўрганиб қолса, бора-бора унинг бадиий диди, мусика маданияти пасайиб кетиши, унинг маънавий оламини сохта тушунчалар эгаллаб олиши ҳам ҳеч гап эмас. Охир-оқибатда бундай одам «Шашмаком» сингари миллий меросимизнинг ноёб дурдоналарини ҳам, Моцарт, Бетховен, Бах ва Чайковский каби дунё тан олган буюқ композиторларнинг асарларини ҳам қабул қилиши қийин бўлади.

Бундай ҳолатларнинг олдини олиш учун санъаткорлар орасида соғлом ижодий муҳит ташкил қилиш, ўсиб келаётган ёш авлоднинг маънавий олами ва маданий савиясини юксалтириш, ёшларимизнинг миллий ва жахон мусика маданиятининг мумтоз асарлари билан бирга, уларнинг қайфияти ва интилишларига мос келадиган замонавий эстрада санъати намуналаридан кенг баҳраманд бўлиши учун зарур шарт-шароитлар яратиш, муסיкий таълимни янада ривожлантириш масалалари ўта муҳим аҳамият касб этади. Қачонки миллий маданиятимизнинг узвий қисми бўлган театр санъати ҳусусида сўз борар экан, буюқ маърифатпарвар Маҳмудхўжа Бехбудийнинг «Театр - бу ибратхонадур», деб айтган фикрини эслаш ўринлидир.

Бизнинг миллий театр санъатимиз тарихан жуда катта йўлни босиб ўтган бўлиб, унинг қадимий илдизлари халқ ўйини ва томошаларига бориб боғланади. Лекин XX асрга келиб ўзбек театр санъати янгитдан - юртимиз ва жахон миқёсида шаклланган, даврлар

синовидан ўтиб келаётган анъана ва тажрибалар асосида вужудга келгани ва камол топганини эътироф этиш зарур. Хусусан, пойтахтимиз ва вилоят театрларида намойиш этилган дунё сахна санъатининг мумтоз намуналари ўз вақтида нафакат юртимиз, балки чет эл томошабинларини ҳам хайратда қолдиргани бу фикрни исботлайди. Шу билан бирга, театр ижодкорларимиз томонидан яратилган кўплаб миллий руҳдаги сахна асарлари хорижий мамлакатларда ҳам муваффақият билан ижро этиб келинади. Таъқидлаш жоизки, ҳозирги вақтда республикамиз театрларида турли мавзу ва жанрларда кўплаб спектакллар яратилмоқда, ўзига хос ижодий изланишлар давом этмоқда.

Айни пайтда театр санъатимизда ҳам бугунги ҳаётимизни, замонамиз қахрамонлари қиёфасини ҳар томонлама чуқур очиб берадиган, томошабинни ўзига тортадиган, ҳам драматургия, ҳам режиссура нуқтаи назаридан бадиий юксак асарлар, афсуски, кам эканини тан олишимиз лозим. Аксинча, реал ҳақиқатдан йирок, одамга катта маънавий озик бермайдиган асарлар билан театрлар қассасини тўлдириш ҳолатлари кўпроқ кўзга ташланмоқда.

Албатта, ҳозирги даврда бозор иқтисодиёти талабларини ҳам инобатга олиш керак. Лекин юксак бадиият ва ҳаққонийлик, эзгу мақсадларга хизмат қилиш руҳи билан сугорилган асарлар яратиш - барча санъат турлари каби бу соҳа учун ҳам асосий мезон бўлиши табиий. Бу мақсадга эришиш учун ёш ва истеъдодли драматург ва режиссёрлар, театр актёрларини тарбиялаб вояга етказиш айниқса долзарб аҳамият касб этади. Энг оммавий санъат тури бўлмиш кино соҳасини оладиган бўлсак, ўз вақтида бу борада бизда ўзига хос ижодий мактаб яратилганини мамнуният билан қайд этиш лозим. Шахсан мен ҳар сафар «Тохир ва Зухра», «Ўтган кунлар», «Сен етим эмассан», «Махаллада дув-дув гап» каби мумтоз фильмларимизни кўрганда бу ҳақиқатга ишонч ҳосил қиламан. Мана шундай том маънодаги миллий асарлар нафакат халқимиз маънавиятини юксалтиришга, балки унинг гўзал кадриятларини бутун дунёга танитишга ҳам катта ҳисса қўшиб келмоқда.

Кино санъатининг инсон онги ва тафаккури, жамият ҳаётига таъсири бекиёс эканини ҳисобга олган ҳолда, истиклол йилларида миллий кинематографияни ҳам ҳар томонлама ривожлантириш, бу борада зарур моддий ва маънавий шарт-шароитларни яратиш бўйича амалга оширилган кенг қўламли чора-тадбирлар тўғрисида янги-янги фильмлар суратга олинмоқда, улар орқали тарихимиз ва бугунги ҳаётимиз билан боғлиқ турли мавзулар ёритилмоқда. Ўзбек кинолари нуфузли халқаро фестивалларда совринли ўринларга сазовор бўлаётгани, албатта, қувонарлидир.

Лекин шуни ҳам ҳолисона айтиш керакки, ёшларнинг тарбиясига чуқур таъсир кўрсатадиган замонавий қахрамон образи кино экранларимизда ҳали яратилганича йўқ. Суратга олинаётган аксарият фильмларда киночиларимизнинг бугунги куннинг ҳақиқий манзараси, унинг ўткир муаммоларини чуқур ҳис эта олмаслиги, оддий одамлар ҳаётидан узоқлашиб қолгани сезилиб туради.

Бунинг сабаблари ҳақида кўп гапириш мумкин. Лекин асосий сабаблардан бири шундаки, киносанъати соҳасида кадрлар тайёрлайдиган олий ўқув юртлари илгари Ўзбекистонда умуман мавжуд эмас эди. Собик Марказдаги кино институтларида таълим олган оз сонли ўзбек режиссёрлари ва кинодраматурглари эса, афсуски, миллий руҳ, миллий заминдан бегона бўлган мутахассислар бўлиб етишар эди ва ана шундай ҳолатнинг салбий асорати ва таъсири аксарият киноижодкорларимиз фаолиятида ҳозирга қадар сакланиб келмоқда.

Шунинг учун кейинги йилларда миллий кинодраматург ва режиссёрлар тайёрлаш долзарб масала бўлиб турибди. Чунки, буни очик тан олишимиз керак - профессионал кино мутахассислари, хусусан, режиссёрлар, сценаристлар тайёрлайдиган том маънодаги миллий мактаб ўзимизда ханузгача шакллангани йўқ.

Бу ахволни тубдан ўзгартириш учун юксак бадиий махорат билан бир каторда, миллий тафаккур салохиятига эга бўлган истеъдодли ёшларни тарбиялаш ва уларни кўллаб-қувватлаш масаласига алохида эътибор қаратишимиз лозим.

Албатта, бу йўлда дастлабки кадамлар кўйилаётганини айтиш лозим. Масалан, Мустакиллик ва Наврўз байрамлари, «Шарк тароналари» мусика фестивалига бағишланган асосий томоша ва тантаналарни тайёрлаш бўйича театр ва телевидение режиссёрлиги, бадиий-публицистик сценаристлик борасида улкан тажриба тўпланди. Ана шу бой тажрибаларни ҳар томонлама чуқур ўрганиш, умумлаштириш ва шу асосда ёш ижодкорларни тарбиялаш бўйича зарур назарий ва ўқув-услубий базани шакллантириш, бугунги талабларга жавоб берадиган мутахассисларни тайёрлаш юзасидан амалий ишларни кенг йўлга қўйиш бу муаммоларни ечиш имконини бериши шубҳасиз.

Хозирги кунда миллий маънавиятимиз ривожини тасвирий санъат намуналарисиз тасаввур этиб бўлмайди. Ўзбек рассомларининг кейинги йилларда самарали ижод қилиб, янги-янги ютуқларни қўлга киритаётгани, бу соҳага кўплаб ёш истеъдод эгалари кириб келаётгани унинг равнаки ва истикболидан далолат беради. Бундай ижобий ўзгаришларни монументал санъат соҳасида ҳам кузатиш мумкин. Маълумки, монументал санъат деганда, аввало катта таъсир кучига эга бўлган махобатли хайкаллар ва ёдгорлик мажмуаларини тушунамиз.

Ўрни келганда айтиш лозимки, собик совет тузуми даврида бу соҳа санъатнинг энг мафкуралашган турига айланиб қолган эди.

Яхши эсламан, мафкуравий руҳдаги ана шундай санъатнинг «ёркин намунаси» бўлган хайкаллардан бири хозирги Ўзбекистон миллий боғи худудида жойлашган эски «Комсомол кўли»нинг кираверишида турар эди. Бу хайкал жуда бахайбат бўлиб, унга канча-канча материал ишлатилган эди. Одамни хайрон қолдирадиган томони шундаки, бу хайкал нима учун, қандай мақсадда қўйилгани ва қанақа маънони англатишини қўпчилик билмас, очиги, билишга қизиқмас ҳам эди. Минг афсуски, бундай хайкалларни мамлакатимизнинг олис туман ва кишлокларида ҳам қўриш мумкин эди. Уларда кўпинча юртимизга, халқимизнинг ҳаёти ва қадриятларига мутлақо дахли бўлмаган, умри бино бўлиб Ўзбекистонга қадам босмаган зотларнинг қиёфаси акс эттирилган эди.

Нафакат пойтахтда, хатто энг чекка худудларда ҳам шўро дохийларининг, минг-минглаб юртдошларимизнинг умрига зомин бўлган, кейинчалик ёвуз қилмишлари бутун дунёга ошқор этилган шахсларнинг хайкаллари савлат тўкиб турар эди. Турли байрамлар муносабати билан ана шу хайкаллар пойига гуллар қўйилар эди. Лекин бу маросимлар ўта сохта ва юзаки бўлиб, одамлар бу тадбирларни чин юракдан эмас, шунчаки расмият учун адо этарди.

Юртимизда маънавий тикланиш ва янгиланиш жараёнлари бошланиши билан бошқа санъат турлари каби монументал санъатда ҳам янги давр бошланди. Ушбу соҳа шу қадар нозик ва мураккабки, унда ҳар бир деталь, хатто энг майда бўлиб қўринган масалага ҳам жиддий эътибор қаратиш талаб этилади.

Бу ҳақда узок гапириш мумкин, лекин мен фақатгина бир мисол келтириш билан қифояланмоқчиман. Истиклолга эришганимиздан сўнг биз тарихий адолатни қарор

топтириш, халкимизнинг топталиб келган миллий гурурини юксалтириш мақсадида Сохибқирон Амир Темур бобомизнинг нафакат муборак номи, бой мероси ва хотирасини, айна пайтда тарихий сиймосини ҳам тиклашга қарор қилдик.

Совет даврида бу масалада гаразли сиёсат олиб борилгани, асоссиз равишда бобомиз жаҳолат ва ёвузлик тимсоли сифатида кўрсатиб келингани бугун ҳеч қимга сир эмас.

Нега деганда, мустабид тузум тарихий ҳақиқатни намоён этишдан, бизнинг миллий ўзлигимизни англашимиздан мутлақо манфаатдор эмасди.

Баъзи бир миниатюра асарларини ҳисобга олмаганда, ўз вақтида Амир Темурнинг портрет-сурати чизилмаган. Лекин ушбу миниатюралар буюқ Амур Темурнинг бетакроп шахсиятини ҳар томонлама тўлиқ ва ҳаққоний акс эттира олмаслигини тушуниш қийин эмас. Чунки бу расмларнинг бирида Сохибқирон мўғулга, яна бирида хиндга, учинчисида бошқа бир миллат вакилига ўхшатиб тасвирланади. Шу туфайли биз унинг асл қиёфаси қандай бўлгани ҳақида аниқ тасаввурга эга эмас эдик. Кўпчилигимиз уни шўролар даврида антрополог-хайкалтарош М. Герасимов «яратган» кўркинчли бюст орқали билардик, ҳолос.

Афсуски, тарих илмида ҳам Амир Темур ҳақида бир-бирига зид ва қарама-қарши фикрлар, чалқаш талқинлар кўп учрайди. Шунинг учун ҳам буюқ аждодимизнинг портретини қадимий манбаларни ҳар томонлама синчиклаб ўрганиб, тарихий-илмий ҳақиқат асосида яратиш талаб қилинар эди. Изланишлар шуни кўрсатдики, Амир Темур даврига оид баъзи ёзма ёдгорликларда у зот ҳақида етарли маълумотлар мавжуд экан. Жумладан, Амир Темур саройида етти йил яшаган машҳур тарихчи Ибн Арабшоҳ бобомизнинг сурати ва сийратини шундай тасвирлайди:

«Темур баланд бўйли, тик қомадли, кенг пешонали, қалласи қатта, бағоят қучли ва салобатли, оқ-қизил юзли, кенг елкали, қадди-қомади келишган, серсоқол, ўнг қўли билан ўнг оёғи захмдор, икки қўзи бамисоли икки шамдай порлаб турадиган, йўгон овозли, улуглиги ўзига ярашган, қатъий азму қарор билан сўзлайдиган, ҳақгўй киши эди. У зимдан қараш ва қўз ишоратларини сезадиган, идрокли, синчков, ҳар қандай ишоратдан огоҳ киши бўлиб, юз бериши мумкин бўлган ҳамма ишни олдиндан қўриб-билиб турар эди».

Ўзингиз айтинг, буюқ аждодимизнинг аниқ ва ҳаққоний портретини яратмоқчи бўлган мусаввир учун бундай маълумотлар бебаҳо материал бўлиб хизмат қилмайдими? Биз бу ишнинг тарих ва келажак олдидаги масъулиятини ҳар томонлама чуқур ҳис этиб, турли манбаларда қайд этилган ишончли тарихий далилларга таянган ҳолда иш тутдик.

Ана шу талабдан келиб чиқиб, аввало Амир Темур портретининг бир неча ҳомаки вариантлари тайёрланди. Улар дастлаб тарихчи олимлар, адиб ва рассомлар, жамоатчилик вакиллари муҳокамасидан ўтказилиб, умумий ҳулосага келинди.

Мен иштирок этган навбатдаги йигилишда ана шундай муҳокамалардан ўтган вариант устида фикр алмашдик. Унда Амир Темур тахтда шохона либосларда қўлларини қилич устига қўйиб, ўйчан бир қиёфада ўтирар эди. Мен умрининг кўп қисми ҳарбий юриш ва сафарларда, эл-юрт ташвишида ўтган инсоннинг қўллари, бармоқлари, гавдаси қандай бўлиши, юз-кўзлари қандай маъно аңлатиши зарурлиги ҳақида ўз мулоҳаза ва тақлифларимни айтдим.

Шундан сўнг Ўзбекистон халқ рассоми Малик Набиев ана шу фикрлар асосида портретни қайта ишлади ва бутунлай бошқа сиймо - бугунги кунда бутун халкимизга яхши маълум бўлган Сохибқироннинг мумтоз қиёфаси пайдо бўлди. Айнан ана шу сиймо кейинчалик юртимизда Амир Темур бобомизга атаб барпо этилган барча хайкаллар учун

асос бўлиб хизмат килди.

1993 йили Тошкент шахридаги Амир Темур хиёбонига ўрнатиладиган хайкални илк бор мухокама килганимиз эсимда. Хайкалтарошлар такдим этган вариантда Сохибкирон кўлига найза тутган холда тасвирланган эди. Мен бунга эътироз билдириб, «Сохибкирон бобомиз кўлида найза эмас, отнинг жоловини тутиб тургани маъкул, - деган фикрни билдирдим. - Бунинг рамзий маъноси бор. Чунки, салтанатда найза кўтарган одамлар кўп бўлган, аммо жилов Амир Темурнинг кўлида бўлган. Бу мустахкам давлат тизимини кўлда махкам тутиб туришни англатади.

Шу билан бирга, буюк аждодимизнинг иккинчи кўлини баланд кўтариб, дунёдаги барча инсонларга тинчлик-омонлик, бахту саодат тилаётган аснода акс эттириш мақсадга мувофиқ бўлар эди.

Колаверса, халкимизда хар бир иш бисмиллох айтиб, ўнг кўл, ўнг оёқдан бошланади. Бу хайкалда эса от нима учундир чап оёқдан одим ташляпти».

Мухокама иштирокчилари бу фикрга кўшилишди ва хайкалтарошлар билдирилган фикрлар асосида янги вариантни яратишди.

1996 йили Амир Темур таваллудининг 660 йиллиги муносабати билан Самарканд ва Шахрисабз шаҳарларида улуг бобомизга атаб хайкал ўрнатиш бўйича амалий ишлар бажарилди.

Дастлабки лойиха ва таклифларга кўра, Самарканддаги хайкал тимсолида Сохибкироннинг авжи куч-куватга тўлган навкиронлик палласи, яъни йигитлик даврини, Шахрисабздаги хайкал оркали эса унинг бегубор болалик холатини ифодалаш мўлжалланган эди. Мен мухокама пайтида Сохибкирон сиймосини хронологик тарзда эмас, балки ягона, фундаментал образ сифатида тасвирлаш мақсадга мувофиқ экани хақида ўз фикримни билдирдим: «Амир Темур образини турли даврларга бўлмасдан, унинг фавкулудда буюк ақл-заковати, жасорати ва азму шижоатини яхлит холатда мужассам ифода этиш хар жихатдан тўғри бўларди. Токи Амир Темур сиймосини ким каерда кўрмасин, унинг мардона, улугвор ва донишманд киёфасини беҳато таний оладиган бўлсин».

Шу ўринда айтиш жоизки, Самарканд шахрида ўрнатиладиган хайкалнинг дастлабки варианти ҳам хозиргидан бироз бошқача эди. Унда Сохибкирон кўлида килич ушлаган киёфада тасвирланган эди. Мен бу масалага багишланган сўнгги мухокамаларнинг бирида бундай бадий ечимга эътироз билдириб, «Тўғри, Амир Темур давлат бошқарувида харбий кучга ҳам таянган, аммо унинг ўнта ишдан тўккизтасини кенгашу машварат билан, колган биттасини килич билан битирдим, деган сўзларини унутмаслик керак», деб, килични Сохибкироннинг ёнида, кинига солинган холатда акс эттириш лозимлигини таъкидладим. Чунки шунда унинг сиймосида, мен халкимнинг химояси, юртимнинг мудофааси учун хар лахзада курашга тайёрман, лекин дунёда тинчлик-барқарорлик хукмрон бўлишини истайман, деган гоя ўз ифодасини топган бўлар эди.

Биз кўп тортишув ва фикр алмашувлардан сўнг Сохибкироннинг кўлларини бир-бирига кўйиб турган холатини ҳам ўзгартирдик, бармогидаги «Куч - адолатда» деган машхур сўзлар битилган узугини бўрттириб кўрсатишга қарор қилдик. Маълумки, бу узук ва унинг кўзидаги хикматли ибора Амир Темурни бутун дунёга машхур қилган. Бу шiorда бобокалонимизнинг хаётий эътиқоди теран акс этган. Шунинг учун узукни тасвирлашга албатта эътибор қаратиш керак, деган хулосага келдик.

Ушбу мухташам хайкалларни минг-минглаб юртдошларимиз, чет эллик меҳмонлар

кўриши, улардан завкланиши, фахрланиши, бизнинг кимлигимиз, кандай буюк зотларнинг авлоди эканимизни айнан шундай асарлар оркали хис этишини хисобга олиб, мен, Сохибқироннинг юзидан нур ёғилиб туриши керак, деган мазмундаги фикрни билдирдим.

Бугунги кунда пойтахтимизнинг Амир Темур хиёбонида, Самарканддаги Кўксарой, Шахрисабздаги Оксарой майдонида хох эрта тонгда, хох кечкурун -качонки бориб караманг, чиндан ҳам Сохибқирон сиймосида доимо нур жилваланиб турганини кўришингиз мумкин.

Биз ана шундай изланиш ва тажрибалар асосида кейинчалик Фаргона шахрида - Ахмад Фаргоний, Урганчда - Мухаммад Мусо Хоразмий ва Жалолиддин Мангуберди, Навоий шахрида - Алишер Навоий, пойтахтимизда -Гафур Гулом, Абдулла Каххор ва Зулфия сингари алломаларимиз, ёзувчи ва шоирларимиз хайкалларини, Термиз шахрида Алпомиш, Карши шахрида эса «Эл-юрт таянчи» ва бошқа ўнлаб монументал санъат асарларини барпо этишга муяссар бўлдик.

Айниқса, кейинги йилларда таниб бўлмас даражада ўзгариб, янгича киёфа касб этиб бораётган азим Тошкент шахрининг кок марказида - Мустакиллик ва Хотира майдонларида замонавий монументал санъатимизнинг ноёб намунаси сифатида тан олинган Мустакиллик ва эзгулик монументини, Мотамсаро она хайкалини бунёд этганимиз барчамизга гурур-ифтихор багишлайди. Мен ишонаман, орадан йиллар, асрлар ўтади, замонлар ўзгаради, лекин ўзининг маъноси ва киёфаси билан бир-бирини тўлдирадиган бу икки ёдгорлик мажмуаси нодир ва ўлмас бадийий обида сифатида халкимиз маънавиятининг ажралмас қисми бўлиб қолади.

Бизнинг монументал санъат соҳасида амалга оширган яна бир улкан ишимиз табаррук заманимизда тугилиб вояга етган ва мангу ором топган буюк азиз-авлиёларимиз хотирасига ёдгорлик мажмуалари барпо этганимизда намоён бўлди. Жумладан, Бухорода Абдулхолик Гиждувоний ва Бахоуддин Накшбанд, Самаркандда Имом Бухорий ва Имом Мотуридий, Маргилонда Бурхониддин Маргиноний, Тошкент шахрида Хазрати Имом сингари ёдгорлик мажмуаларини яратдик. Халкимиз ҳаётида чуқур из қолдирган, бугунги кунда том маънода муқаддас зиёратгоҳларга айланган бундай мажмуалар маънавий оламимизни юксалтиришга улкан ҳисса бўлиб қўшилди, десак, ҳар томонлама тўғри бўлади.

Айни пайтда юртимизда монументал санъат соҳасини ривожлантириш бўйича олдимизда кўпгина вазифалар турганини таъкидлаш лозим. Хусусан, бу соҳада ҳам замонавий ижодий мактаб яратиш, шу мақсадда кенг микёсда фикрлайдиган, қадимий тарихимиз, миллий табиатимизни чуқур биладиган, ўзи яратаётган образнинг барча хусусиятларини авваламбор юрагидан, қалбидан ўтказиб ижод қилишга қодир бўлган етук хайкалтарош ва меъморларни тарбиялаш долзарб масала бўлиб турибди.

Ёшларнинг маънавий оламини болалиқдан бошлаб эзгу гоёлар асосида шакллантириш ва қамол топтириш ҳақида гап борар экан, яна бир муҳим масала хусусида тўхталиб ўтиш ўринли, деб ўйлайман. У ҳам бўлса, дунёга хайрат қўзи билан боқиб, ундан ўзича маъно топишга интиладиган мургак фарзандларимизнинг кизиқиши ва ҳиссиётларига мос кўгирчок ва ўйинчоқлар ишлаб чиқариш масаласидир.

Бир қараганда, бу муаммо арзимас нарса бўлиб туюлиши мумкин. Лекин ҳар қайси гўдак илк бор оламни ўз атрофидаги ашё ва буюмлар, жумладан, ўйинчоқлар оркали англашини инобатга оладиган бўлсак, уларнинг инсон тарбиясидаги ўрни бекиёс экани аён бўлади. Ўйинчоқлар образи боланинг мургак тасаввурига бамисоли тошга ўйилган

накшдек мухрланиб, унинг онгида бир умр сакланиб қолади. Гўдакнинг улгайиб, касб танлаши, келажакда қандай йўлдан бориши, ўзининг ҳаёт тарзини қандай ахлокий-маънавий асосларга қуриши ҳам, ҳеч шубҳасиз, унинг болаликда қандай ўйинчоқлар билан ошно бўлиб ўсгани билан белгиланади.

Афсуски, ҳозирги вақтда фарзандларимиз кўпинча хорижда ишлаб чиқарилган, бизнинг миллий табиатимиздан узок бўлган ўйинчоқ ва кўғирчоқларни ўйнаб улгаймоқда. Маргилон шаҳрининг 2000 йиллик тўйи муносабати билан бу ерда халқ амалий санъати вакиллари билан учрашганимда, улар орасида миллий кўғирчоқлар тайёрлаш билан шугулланадиган бир аёлнинг ажойиб ишлари эътиборимни ўзига тортган эди. Мана шундай фидойи инсонлар юртимизда кўплаб топилади, уларни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш маънавий тарбия масаласига, айни вақтда миллий хунармандчиликнинг бу ноёб турини ривожлантиришга ҳам ижобий таъсир кўрсатган бўлур эди.

Бу масалада иш олиб борадиган инсонлар нафақат педагог, психолог ёки дизайнер бўлиши, шу билан бирга, тарихимиз ва маданиятимизни ҳар томонлама чуқур билиши керак. Шу маънода, ўйинчоқ ва кўғирчоқларга тарихимиздаги ибратли қахрамонлар, халқимизнинг бой ва бетакрор эстетик дунёсини ақс эттирадиган персонажлар, миллий қадриятларимиз асос қилиб олинса, мақсадга мувофиқ бўлур эди, деб ўйлайман. Санъат ва маданиятдек қудратли куч орқали инсон қалбига йўл топиш ҳақида сўз юритар эканмиз, ҳаммамиз яхши тушунамизки, ҳар қайси истеъдод эгаси ўзига ҳос бир олам, шу сабабли ижод аҳлига қандайдир ақл ўргатиш, энг асосийси, уларни бошқаришга уриниш мумкин эмас. Лекин бу ҳаётда уларни бирлаштирадиган, янги ижодий марралар сари илҳомлантирадиган муқаддас тушунчалар борки, улар Ватан ва халқ манфаати, эзгулик ва инсонийлик тамойиллари билан узвий боғлиқдир. Агарки ҳар қайси ижодкор ўз асарларида ана шу ўлмас гоёларни бош мақсад қилиб қўйса, уларни бадиий маҳорат билан ифода эта оласа, ҳеч шубҳасиз, адабиёт ҳам, маданият ва санъат ҳам том маънода маънавий юксалишга хизмат қилиб, ўзининг ижтимоий вазифасини тўлиқ адо этишга эришган бўлади.

Энг буюк жасорат

Буюк цивилизация ва маданият бешиги бўлган, кўҳна ва хайратомуз тарихни ўзида мужассам этган Ватанимиздаги бебаҳо ёдгорликлар, осори атиқалар ҳақида сўз юритар эканмиз, шу заминда яшаётган барча инсонлар уларни аввало халқимиз даҳосининг ёркин намунаси, таъбир жоиз бўлса, унинг юксак маънавиятига қўйилган муаззам хайкаллар деб қабул қилади.

Ер юзидаги барча ўлмас обидалар, инсоният ҳаётини тубдан ўзгартириб юборган жамики улуг кашфиёт ва ихтиролар, мумтоз санъат ва адабиёт дурдоналари, мардлик ва қахрамонлик намуналари одамзотнинг ақл-тафаккури, салоҳияти ва маънавий жасорати маҳсулидир. Шунинг учун ҳам бу ёруғ оламда энг буюк жасорат нима, деган саволга, ҳеч иккиланмасдан, энг буюк жасорат -бу маънавий жасорат, деб жавоб берсак, ўйлайманки, янглишмаган бўлаемиз.

Жахон тарихига назар ташлайдиган бўлсак, калбида, юрагида ана шундай жасорат хисси нихоятда кучли бўлган инсонлар хар кандай мураккаб вазиятда хам адолат ва хакикат йўлида ўзини аямай, эл-юрт учун, Ватан учун кандай ибратли ишларни амалга оширганини кўриш мумкин. Айнан ана шундай одамларнинг маънавий фазилатлари туфайли эзгу хис-туйгулар, мукаддас ва улуг тушунчалар дунёда хануз баркарор бўлиб келмоқда. Бундай беназир зотларнинг барча халклар ва миллатлар орасида кўплаб топилиши - маънавий жасорат туйгуси бутун башариятга хос хусусият эканидан далолат беради.

Масалан, неча асрлардан буён юксак тафаккур ва акл-заковат тимсоли бўлиб келаётган антик даврга мансуб юнон файласуфи Платоннинг хаёт йўлини ўзимизга бир тасаввур килиб кўрайлик. Маълумки, Платон бутун умрини илму маърифатга багишлаган улуг донишманд - Сократнинг муносиб шогирди эди. Тарихий манбаларнинг гувоҳлик беришича, Сократнинг ўлимидан кейин юнон фалсафасининг такдири хавф остида қолади.

Факатгина Платоннинг фидоийлиги ва бекиёс хизматлари эвазига бу фан янги боскичга кўтарилади. Унинг канчадан-канча кийинчилик, сарсон-саргардонликдан сўнг бор мол-мулкани сарфлаб, Афина шахри якинидан махсус ер сотиб олиб, олимлар тўпланиб, бахс-мунозара олиб борадиган жой - академия ташкил этиши чинакам маънавий жасорат намунаси эди. Платон асос солган бу илмий маскан минг йил давомида нафакат юнон, балки бутун Шарку Гарб оламининг ривожига кучли таъсир ўтказди, инсоният тафаккур тараккиётининг истикболини белгилаб беради. Шу боис хам Платон Шарк илм-фананда «устоди аввал», яъни биринчи муаллим деган шарафли ном билан шухрат қозонади.

Бундай мисолларни юртимиз заминидан етишиб чиккан, Бағдоддаги «Байтул-хикма» ва Хоразм Маъмун академиясида фаолият олиб борган, илм-фан соҳасидаги тенгсиз кашфиётлари, маънавий жасорати билан тарихда ўчмас из қолдирган буюк мутафаккир аждодларимиз хақида хам кўплаб келтириш мумкин.

Хусусан, Хоразм Маъмун академияси фаолиятини оладиган бўлсак, бу мўътабар илмий масканда Шарк ва Гарб ўлкаларидан келган, турли миллат ва динга мансуб бўлган олимлар фаолият кўрсатган бўлса-да, унинг негизини Абу Наср ибн Ирок, Абу Райхон Беруний ва Ибн Сино, Махмуд Хўжандий, Ахмад ибн Мухаммад Хоразмий ва Ахмад ибн Хамид Найсабурий каби мана шу бизнинг минтақамизда тугилиб, камол топган етук алломалар ташкил этгани барчамизга гурур ва ифтихор багишлайди.

Улкан маънавий жасорат соҳиблари бўлган бундай аллома зотлар дунёнинг қаерида яшамасин, эзгулик ва маърифат йўлида доимо одамларга ибрат бўлиб келган. Чунончи, ўрта асрларда астрономия соҳасидаги илмий кашфиётлари учун тазйик ва таъқибларга учраган Николай Коперник хамда кейинчалик унинг изидан бориб, жохил ва ақидапараст рухонийлар томонидан ўтга ташланган Жордано Бруно, канчадан-канча таъна ва маломатларга гирифтор этилган Галилео Галилей каби алломаларнинг жасоратида хам хакикатга садокат, эътикод учун курашнинг ёркин намунаси яққол намоён бўлганини кўрамиз.

XX аср тарихида хам бундай улуг сиймоларни кўплаб учратиш мумкин. Масалан, Хиндистон миллий озодлик курашининг етакчиси бўлиб майдонга чиккан, халк орасида «Махатма», яъни буюк калб эгаси деб шухрат қозонган улкан мутафаккир ва давлат арбоби Махатма Ганди ана шундай шахслардан бири эди. У асос солган гандизм таълимотида хинд халқининг дилига беҳад яқин бўлган гоё ва тушунчалар мужассам

топган. Айникса, ўз юртини мустамлакачилардан озод қилиш, ягона Хиндистон бирлиги, мустикал давлат барпо этиш масаласи Махатма Ганди ҳаёти ва фаолиятининг маъно-мазмунини ташкил этади.

Бутун умр оддий ва камтарона, лекин эзгу гоёлар йўлида тинимсиз курашиб яшаган бу зотнинг фалсафий-сиёсий қарашларида инсоният учун ибратли жихатлар кўп. Жумладан, унинг турли муаммо ва зиддиятларни куч ишлатмасдан, тинч йўл билан ҳал қилишга оид фикрлари дунё давлатлари ўртасидаги муносабатларда, ижтимоий ҳамкорлик масаласида бугун ҳам ўз аҳамияти ва долзарблигини йўқотмасдан келмоқда. Шунини алоҳида таъкидлаш жоизки, халқимиз тарихнинг ҳар қандай тўфон ва суронларига қарамасдан, миллий ўзлиги ва азалий кадриятларини сақлаб қолиб, бугунги дорилмон замонларга безавол етиб келишида унинг қон-қони, суяк-суягида бўлган маънавий жасорат туйғуси, ҳеч шубҳасиз, ҳал қилувчи таъсир ўтказиб келмоқда.

Чунки, ўзбек халқи дунё майдонида қуни кеча тасодифан пайдо бўлиб қолгани йўқ. Биз - бой тарих, юксак маданият, буюқ маънавият ворисларимиз. Қадимий тарихимизни ҳар томонлама ўрганиб, шундай ҳулосага келиш мумкинки, энг қалтис ва таҳликали даврларда миллатимизга умид ва ишонч берган, уни ёвларга қарши курашга ундаган, аждодларимизни илмий кашфиётлар, ҳарбий зафарларга, маърифат машъалини баланд кўтариб жаҳолатга қарши чиқишга қорлаган бекиёс куч ҳам айнан маънавий жасорат туйғусидир.

Шу нуқтаи назардан қараганда, Урганчи босқинчилардан ҳимоя қилишда байроқ тутиб жон берган Нажмиддин Кубронинг қаҳрамонлигида, дунёни тўфондек босган Чингизхон кўшинига қарши ўн бир йил муттасил мардона кураш олиб борган Жалолиддин Мангубердининг жанговар руҳида, юртимизни истилочилардан озод қилиб, буюқ давлат барпо этган Амир Темур бобомизнинг бунёдкорлик салоҳиятида ҳам маънавий жасорат туйғуси буюқ ва устувор аҳамият касб этгани шубҳасиз, албатта.

Ўтган аср бошларида, тарихимизнинг оғир ва мураккаб даврида майдонга чиққан жадид боболаримизнинг фидоийлиги замирида ҳам ана шундай жасорат намунаси мужассам эди, десак, ҳеч қандай муболага бўлмайди.

Менинг назаримда, авваламбор Яратганимизнинг ўзи ҳар бир мавжудотга жасорат кўрсатиш имконини беради ва онг-тафаккур соҳиби бўлган инсонлар бундан ибрат олиб яшайди. Мисол учун, эрта баҳорда табиатнинг қандай уйғонишига эътибор беринг - тош қотиб ухлаб ётган дарахт новдаларига бир кечада жон қириб, қуртак чиқара бошлайди, ерга ташланган уруғ тупрокни ёриб чиқади. Хатто бир қарашда ҳаёт аломати йўқдек туюладиган тоғу тошларда ҳам ям-яшил майсалар кўқаради, қирмизи лолалар алвон гиламдек очила бошлайди. Буларнинг барчаси табиат бағридаги кўзга кўринмас мислсиз қудрат -энергиянинг ажиб бир тарзда намоён бўлиши билан боғлиқдир.

Еру кўкдаги бундай буюқ ўзгаришларни сезиш, ҳис қилиш ва улардан сабоқ чиқариш, ўрнат олиш учун одамзот ўзининг ён-атрофига уйғоқ нигоҳ, қалб кўзи билан қараши лозим, деб ўйлайман. Шундагина ҳаётнинг маъноси тинимсиз кураш, қийинчиликларни енгиб ўтиш, бир сўз билан айтганда, доимий жасорат, азму шижоат билан яшашдан иборат экани аён бўлади.

Ҳақиқатан ҳам, табиат ва тарих қонунларини, унинг тараккиёт жараёнларини чуқур тушунадиган одамгина ўз ҳаётини маънавий жасорат асосига қуришга қодир бўлади. Шу маънода, шахсан мен захматқаш ва бунёдкор халқимизнинг ҳаётини, айникса қиш қаҳратони ва ёз жазирамасида ҳам, баҳор ва кузнинг ёгин-сочинли қонларида ҳам ердан ризқ ундириш мақсадида қунни қунга, тунни тунга улаб меҳнат қиладиган дехқонларимиз

хаётини том маънода жасорат намунаси, деб биламан.

Кўпчилик каторида, факат вазият такозо этган такдирда майдонга отилиб чикиш, кахрамонлик кўрсатиш - албатта, бу ҳам осон эмас. Бунинг учун ҳам инсонда катта юрак, гайрат-шижоат, энг мухими, ўзига, ўзининг куч-кудратига мустахам ишонч бўлиши керак. Лекин менга буюрса, хар куни, хар соатда фидойи бўлиш, ўзини томчи ва томчи, заррама-зарра буюк максадлар сари чарчамай, толикмай тинимсиз сафарбар этиб бориш, бу фазилатни доимий, кундалик фаолият мезонига айлантириш - хакикий кахрамонлик аслида мана шу, деб айтган бўлар эдим.

Нега деганда, кундалик хаётда жонкуяр бўлиш, хар куни фидойилик кўрсатиш, рухан ҳеч қачон букилмай, бу фазилатни хаёт коидаси даражасига кўтариш, очик айтиш лозимки, бу ҳаммининг ҳам кўлидан келавермайди. Бунинг учун инсонга буюк калб ва метин ирода керак, десам, ўйлайманки, янглишмаган бўламан.

Мен ўз хаётим, иш фаолиятим давомида маънавий жасорат соҳиби бўлган, хар томонлама етук шахслар билан мулоқотда бўлганим, замондош бўлиб яшаганимдан доимо фахрланиб юраман.

Ана шундай ватандошларимиздан бири машҳур археологик олим, академик Яҳё Гуломов эди. Ўз даврининг фидойи алломаси бўлган бу инсонни мен яхши билардим. У ўзининг мустақил фикрига эга, керак бўлса, юкори лавозим эгаларига ёкмайдиган тўғри гапларни ҳам дадил айта оладиган улкан олим эди.

Тарихчилар яхши билади, одатда тепаликлар қаърида тарихий обидалар, бутун бир шаҳар колдиклари ястанган бўлади. Шўро даврида, факат томлардагина пахта экилмай колган бир пайтда ана шундай қадимий тепаликларни ҳам текислаб, пахта даласига айлантиришдек бемаъни сиёсат авж олган эди. Бундай номаъқул ишга жасур олим Яҳё Гуломов қарши чикканини мен яхши эслайман. Унинг ана шу фазилати туфайли тазйик кўрганини ҳам эшитганман. Лекин бу инсон ўзининг калбидаги маънавий жасорат хисси туфайли хаётий ва илмий қарашларида собит турганини маданий жамоатчилигимиз яхши билади.

Мен ўйлайманки, адолатни ҳамма нарсадан устун деб биладиган, тарих ва келажак олдидаги масъулиятни хис этадиган, хакикий ватанпарвар одамгина шундай мардликка кодир бўлади.

Нафакат ўз шеърлари, балки бутун хаёти билан ўзбек аёлининг маънавий киёфасини намоён этган атокли шоирамиз Зулфияхонимни ҳам мен ана шундай фидойи инсонлар каторига кўшган бўлардим. Унинг жaxon минбарларидан янграган шеърлари Шарк аёлининг ақлу қоси, фазлу қамолнинг ёркин ифодаси сифатида миллионлаб шеърият мухлисларига одамийлик, мухаббат ва садокатдан сабоқ берган, десак, муболага бўлмайди.

Лекин бу мураккаб хаёт қалби ўз халқи ва Ватанига меҳр-мухаббат билан тўлиб-тошган, дунёдан эзулик ва гўзаллик излаб яшаган бу аёлни ҳамма вақт ҳам аягани йўқ. Аслида, бу дунёда айрилиқ ва хижрон азоби барчанинг ҳам бошида бор. Аммо гам-андух ва хасратларни матонат билан енгиб, тоғдек бардоши билан вафо ва садокат рамзига айланган Зулфия опа сингари аёллар хар қандай юксак ҳурмат ва эҳтиромга муносибдир.

Мен билган ва ҳурмат қиладиган маънавий жасорат соҳибларидан яна бири атокли олим ва жамоат арбоби Озод Шарафиддинов эди.

Бу ажойиб инсоннинг номини кўпдан буён эшитиб юрган бўлсам-да, мен у киши билан истиклол йилларида яқиндан танишдим. Унинг факатгина илмий-педагогик фаолият

билан чекланиб колмасдан, ижтимоий-маънавий сохада ҳам бекиёс фаоллик кўрсатгани олимга бўлган хурматимни янада зиёда килди.

Кўплаб юртдошларимиз каторида мен ҳам айникса Озод аканинг иродаси қандай бақувват эканига, унинг қалб жасоратига қойил қолганман.

1997 йилнинг ёз ойларида қанд қасаллиги зўрайиб, домла оғир операцияни бошидан ўтказди, врачлар унинг ҳаётини сақлаб қолиш учун бир оёгини кесишга мажбур бўлади. Аммо бу одам шунчалик матонатли эканки, шунда ҳам тушқунликка тушмади, илмий ва ижодий фаолиятдан бир зум бўлсин тўхтамади.

Кейинчалик қасаллик янада қучайиб, Озод ака иккинчи оёгидан ҳам жудо бўлди. Бу ҳам етмагандек, кўриш қуввати ҳам ниҳоятда заифлашиб қолади. Домланинг ҳаётини сақлаб қолиш, соғлигини тиклаш учун барчамиз кўп саъй-ҳаракат қилдик, ҳатто хориждан ҳам шифокорлар таклиф этдик.

Ана шундай оғир шароитда ҳам бу инсон «Жаҳон адабиёти» журналининг бош муҳаррири сифатида ўз бурчига, эътиқодига содиқ қолиб, лупа ёрдамида журнал материалларини таҳрир қилиб бориш билан бирга, қирқдан ортиқ йирик роман ва қиссаларни ўзбек тилига таржима қилгани, албатта, ҳар қандай одамни ҳам ҳайратга солиши табиий. Озод ака бу билан ҳам қифояланмасдан, республикамиздаги матбуот нашрларида, радио-телевидениеда, турли тадбир ва анжуманларда миллий маънавиятимизнинг ўзига ҳос жиҳатлари, буюқ аждодларимизнинг бебаҳо мероси, мустақилликнинг маънавий асосларини мустаҳкамлаш ҳақида кўплаб чиқишлар қилди. Ўнга яқин салмоқли китоблар ёзди.

Ҳаётининг аксарият қисми шифокорлар назоратида, оғир, тинкани қуритадиган муолажалар остида ўтадиган одамнинг шундай улкан жасорат кўрсатиб яшагани, эҳтимол, қимғадир афсона бўлиб туюлиши мумкин. Лекин бу кишининг соғлиги ва қайфиятидан доимо хабардор бўлиб, бу йўлда қўлидан келган ёрдамни аямаган барча инсонлар бунинг афсона эмас, ҳақиқат эканини, бизнинг орамизда бутун борлигини маънавият ва маърифатга бағишлаган ана шундай мард ва жасур бир шахс яшаб ўтганини яхши билади.

Озод Шарафиддинов мамлакатимизнинг маънавий юксалиши йўлидаги буюқ хизматлари учун ҳақли равишда давлатимизнинг олий муқофоти - «Ўзбекистон Қаҳрамони» унвонига сазовор бўлганини ҳалқимиз, жамоатчилигимиз яхши билади, албатта.

Ўйлайманки, ўзини ўзбек халқининг фарзанди деган ҳар қайси инсон ана шундай фидойи юртдошларимиз билан чексиз фахрланади, униб-ўсиб келаётган болалари, шогирдларига маънавий жасорат тимсоли сифатида айнан мана шундай одамларни намуна қилиб кўрсатади. Ва ҳеч шубҳасиз, умр бўйи эл-юрт манфаати, Ватан истикболи учун қурашиб яшайдиган шундай қаҳрамон фарзандлари бор халқ ҳеч қачон қам бўлмайди.

Мухтасар қилиб айтганда, олис ва яқин тарихимиз шуни кўрсатадики, халқимиз доимо маънавий жасорат ҳисси билан яшаган ва бу улуг туйғу унинг ҳаётида йиллар, асрлар ўтгани сайин тобора қучайиб, юксалиб бормоқда. Чунки халқ маънавияти шундай бир буюқ уммонки, ҳар қайси авлод ундан қуч-қудрат, гайрат ва илҳом олиб, ўзининг нақадар улкан ишларга қодир эканини намоён этади.

Шу маънода, 1991 йил 31 август санасида қўлга қиритилган миллий мустақиллик - XX асрда халқимиз томонидан амалга оширилган буюқ маънавий жасорат намунаси дир, десак, айна ҳақиқатни айтган бўламиз.

Хотима

Маънавиятнинг хаётимиздаги ўрни ва ахамияти хакидаги фикр-мулохазаларимизга якун ясар эканмиз, авваламбор, шуни чукур англаб олишимиз даркорки, маънавий юксалишга эришиш - бу бир йиллик ёки беш-ўн йиллик иш эмас. Халк, миллат ўз миллий маънавиятини йиллар, асрлар давомида юксалтириб, бойитиб боради. Чунки маънавият котиб колган акидалар йигиндиси эмас, аксинча, доимий харакатдаги узлуксиз жараён бўлиб, тараккиёт давом этар экан, унинг шиддатли юриши туфайли маънавий хаёт олдига кўйиладиган талаблар хам муттасил пайдо бўлаверади.

Яъни, мамлакатимиз тараккиёт пиллапоясидан янги-янги чўккилар сари кадам кўяр экан, биз яшаётган замон суръатлари шиддат билан тезлашиб, олдимизда яна канча муаммо ва машаккатлар пайдо бўлар экан, табиийки, маънавий хаётимиз хам ана шу синовларда тобланиб, юксалиб, жамиятимиз, миллатимизнинг ёруг ва соглом келажагини хар кандай тахдид ва тўфонлардан -давр ўзгариши билан уларнинг кўриниши ва шакли ўзгаришига карамасдан -безавол саклаш ва асраб қолишга кодир бўлиши даркор.

Ана шу фикр ва хулосалардан келиб чиккан холда, «Биз киммиз?» деган саволга жавоб бермасдан туриб, энг мухими, маънавий бойликни, маънавиятни юксалтиришга доимий интилмасдан туриб биз ўз олдимизга кўйган эзгу максадларга эришиш мумкин эмас, десам, калбимдан чукур жой олган фикрни айтган бўламан.

Бугунги кунда маънавият дунёсига нисбатан мавжуд бўлган хавф-хатарлардан албатта кўз юмиб бўлмайди, лекин бизнинг ишончимиз комилки, халкимиз тарихнинг мураккаб жараёнларида иродаси чиникиб, хар кандай хужум ва тазйикларга карамасдан, маънавий олами кучайиб ва юксалиб бораётгани, бизни кўролмайдиган кучлар хам бу хакикатни тан олаётганини мамнуният билан кайд этамиз.

Чунки халк - бамисоли улуг ва шарафли йўлдан илгарилаб бораётган улкан карвон. Уни йўлдан чалгитишга уринувчилар, пайт пойлаб оркасидан хамла килувчилар хамиша бўлган, бундан кейин хам бўлиши мумкин. Карвон бехатар бўлмас, деган гап бежиз айтилмаган. Аммо халк карвонини хеч кандай куч ортга кайтаролмайди. Нега деганда, халкнинг калбида не-не авлодлардан мерос энгилмас куч - маънавият бор.

Барчамизга гурур ва ифтихор багишлайдиган томони шундаки, бизнинг эзгу интилишларимиз замирида хам ана шундай пок ният, буюк ишонч мужассам. Аник максад йўлидаги бунёдкорлик ишларимиз амалий натижалар бера бошлаган, кўзлаган режаларимиз боскичма-боскич рўёбга чикиб, дунё хамжамиятидан ўзимизга муносиб ўрин эгаллаб бораётган хозирги кунда халкимиз, миллатимиз калбидаги ана шу ишонч янада мустахамланмоқда.

Шу боис мен шонли тарихига садокат билан караб, бугунги озод хаётини кадрлаб, ўз келажагига катта умид билан интилаётган халкимизнинг донишмандлиги ва матонати, унинг иймон-эътиқоди, мустахам иродаси ва юксак маънавий рухи доимо баркарор яшайди, деб ишонаман.

Ислом Каримов